

ชีวประวัติ

ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และ ถวรมบรรยาย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

คณะเจ้าภาพ

พิมพ์แจกในงานศพภิกษุ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓

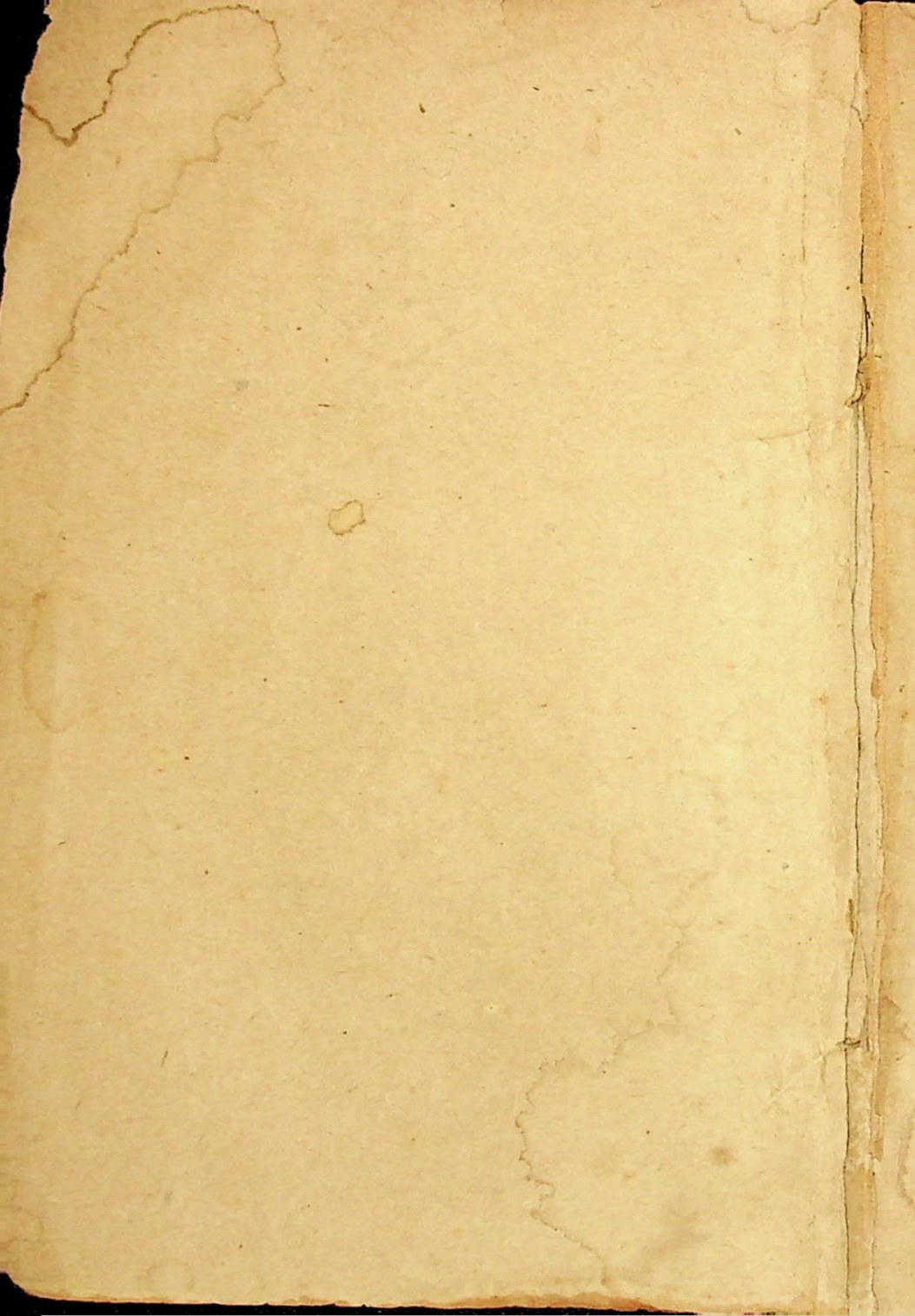
ณ วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง

จังหวัดอุดรธานี

ก

ก

↑

ชีวประวัติ

กรรมเทศนา บทประพันธ์ และ ธรรมบรรยาย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

คณะเจ้าภาพ

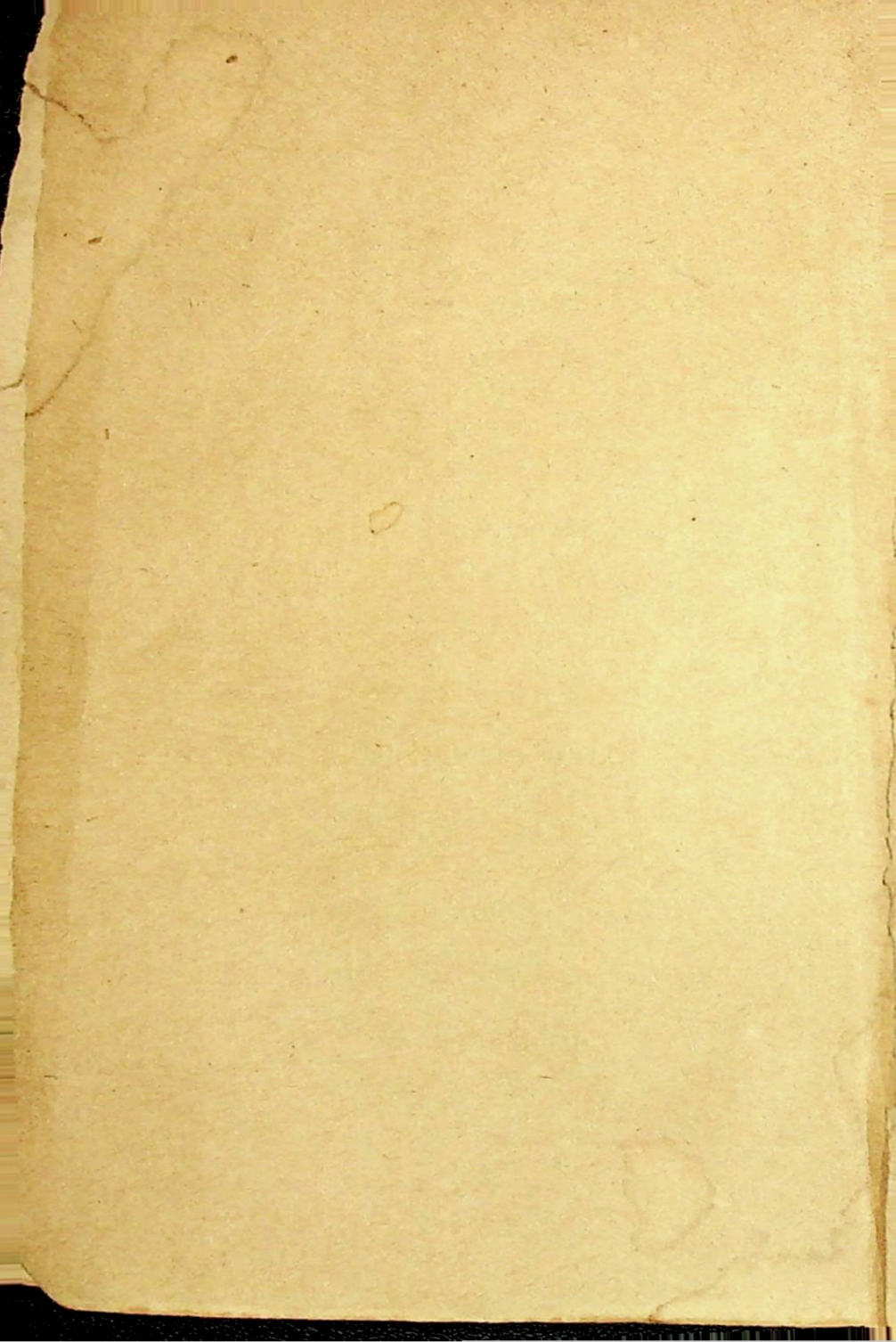
พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๓๕๘๓

ณ วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง

จังหวัดสกลนคร

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ ท่านอาจารย์มน ภริยาคณา
คณศึกษาคุณศิษย์ ซึ่งมีข้าพเจ้าเป็นประธานได้ปรึกษาหา
รอกัน ตกกลงให้มีการพิมพ์หนังสือแจกเรื่องหนังสือ
เรื่องประวัติของท่านอาจารย์ เพื่อเป็นที่ฐานคติแก่ศิษยา
นุศิษย์และอนุชนรุ่นหลังอย่างหนึ่ง รวบรวมธรรมเทศนา
ของท่านอาจารย์ที่ศิษย์ผอมยไถ่ได้จดบันทึกไว้ มา
ตีพิมพ์แจกเพื่อเป็นมรดกแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วถึงกัน จะได้
ไม่มีใครเสียใจว่าไม่ได้รับมรดกอย่างหนึ่ง กับอีกอย่าง
หนึ่งให้รวบรวมบทประพันธ์ และบทธรรมบรรยายเท่าที่
มีอยู่ อันท่านมอบไว้เป็นมรดก แก่พระภิกษุของค่านัน
มารวมตีพิมพ์ในสมุดเล่มเดียวกันนั้นด้วย จะได้เป็น
เครื่องอนุสรณ์ถึงท่านอาจารย์ทั่วถึงกัน ที่ประชุมได้
ตกลงให้มอบภาระในการนี้แก่พระอริยคุณาธาร (ปลัดใ
เส่ง) ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งเป็นผู้จัดทำ เชื่อเต็มใจ
รับภาระและจัดทำสำเร็จเรียบร้อยเป็นเล่มสมุดที่แจกใน
งานฌาปนกิจศพประสงค์.

และหนังสืออื่น คณะอุปาสกอุปาสิกามีศรัทธา
บริจาคทรัพย์สร้างถวายท่านอาจารย์เพื่อแจก ท่านผู้ร่วม
งานฌาปนกิจศพของท่าน จึงขออุทิศโมทนาในกุศล
เจตนาทางนบน้อย่างยิ่ง.

อนึ่ง งานศพของท่านอาจารย์ นับแต่วาระที่ท่าน
สิ้นลมปราณมาจนถึงวันฌาปนกิจนั้น ได้มีการบำเพ็ญบุญ
อุทิศถวายทุกวัน คือ มีการสดมมนต์ บังต์กุดและแต่ง
ธรรม โดยเพราะสัตตมวารหนึ่ง ๆ นับแต่วันมรณภาพ
มา ได้มีการบำเพ็ญบุญอุทิศถวายเป็นพิเศษ โดยคณะ
สัปบุรุษ และศิษยานุศิษย์ร่วมกันทุก ๆ สัตตมวาร คือ มี
การเจริญพระพุทธมนต์ บังต์กุด แต่งพระธรรมเทศนา
และถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐ รูปขึ้นไป
ถึง ๑๐๐ รูป นับว่างานศพได้เป็นไปอย่างสมเกียรติศดระ
มา นำบิณฑิโมทนาสาธุการอย่างยิ่ง.

การทั้งงานศพท่านอาจารย์ได้เป็นไปอย่างสมเกียรติ
ศดระอดมา จนถึงวาระการฌาปนกิจนี้ ดำเนินด้วยความ
สำนึกคร่ำครวญจิตคร่ำครวญใจของ คณะสัปบุรุษชาวเมืองสกล-

นคร ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคณะกรรมการจัดการศพ มี
 ท่านข้าหลวงประจำจังหวัดสถลนคร เป็นประธานในฝ่าย
 ศฤหันธ์ และความสำคัญของคุณะศิษยานุศิษย์ในฝ่าย
 บรรพชิต ทั้งเกิดเกิดซึ่งมีข้าพเจ้าเป็นประธาน คณะ
 กรรมการทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้ตั้งกำลังกาย กำลังความ
 คิดสติปัญญาและกำลังทรัพย์ ร่วมกันประกอบกิจทุก
 อย่าง อันเกื้อกูลแก่การศพท่านอาจารย์ ให้สำเร็จดัง
 ไปด้วยดี โดยเฉพาะในการวิ่งเค้นขอขอถวายจตุปัจจัย
 ไทยทาน และกิจการทั่วไป ย่อมสำเร็จได้ด้วยกำลังของ
 คณะกรรมการฝ่ายศฤหันธ์ ซึ่งมีท่านข้าหลวงประจำ
 จังหวัดเป็นประธาน ข้าพเจ้าในนามประธานคณะศิษยา-
 นุศิษย์ของท่านอาจารย์ ขอขอบคุณและอนุโมทนาสาธุ-
 การไว้ในที่นี้ด้วย.

ขออุทิศจริยาดีมาปฏิบัติ ของคณะกรรมการจัด
 การศพทั้งฝ่ายศฤหันธ์และบรรพชิต และเหล่าสาธุชน
 ทั่วไป ที่ตั้งใจบำเพ็ญเพียรอุทิศถวายแด่ท่านอาจารย์

ภริยาคณิศรนน ^๕ จงสำเร็จเป็นบัจฉิย์แห่งความดีความ
 เจริญแก่ท่านอาจารย์ ^๕ และผู้มาเพ็ญทุกท่าน ตลอดจน
 นาน เทอญ.

พระธรรมเจดีย์ ^๕

วัดโพธิ์สมภารณ์ ^๕ อุดรธานี
 วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓]

๐ ๕
คำชี้แจง

ในงานฌาปนกิจศพ ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร
คณิศษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ซึ่งมีเจ้าพระคุณ พระธรรมเจดีย์
เป็นประธาน ได้ประชุมปรึกษาหารือการศพ ตกกลงให้
มีการรวบรวมประวัติ ธรรมเนียม บทประพันธ์ และ
บทธรรมบรรยาย ของท่านอาจารย์ซึ่งกระจัดกระจาย
กันอยู่มาพิมพ์รวมกัน เพื่อแจกเป็นมรดกแก่ศิษยานุศิษย์
ทั่วถึงกัน และเผื่อแผ่แก่สาธุชนทั่วไปที่ได้มาร่วมในการ
ศพ หรือมิได้มาก็ได้ จะเป็นอนุสรณ์ถาวรระลึกถึง
ท่านอาจารย์ไปตลอดกาลนานด้วย ที่ประชุมตกลงมอบ
ภาระนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เต็มใจรับภาระจัดทำตาม
ประสงค์เพื่อสนองคุณครูบาอาจารย์ ผู้ประทานแสงสว่าง
ทางจิตต์ใจแก่ข้าพเจ้า.

ในการเรียบเรียงประวัติของท่านอาจารย์ ได้
อาศัยบันทึกคำบอกเล่าของท่าน อาจารย์ ตามที่พระภิกษุ
ทองคำ ภาโณภาโส บันทึกไว้ กับอาศัยปรึกษาได้ตาม
ท่านเทศ เถสรดี ศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ซึ่งมีโอกาสได้ติด

(๒)

ตามท่านอาจารย์ไปถึงเชียงใหม่ ได้อยู่ในสำนักท่าน
อาจารย์นานกว่าศิษย์อื่น ๆ และความจดจำของข้าพเจ้า
เองประกอบกัน แม้ข้าพเจ้าจะมีโอกาสได้อยู่ในสำนัก
ท่านอาจารย์ชวเวदान้อย ท่านอาจารย์ก็ได้บอกเล่าเรื่อง
อะไรต่ออะไรแก่ข้าพเจ้ามิใช่น้อย ชรอยท่านจะสังเกตเห็น
ว่า ข้าพเจ้าจะได้เขียนประวัติของท่านในอวสานที่
สมัยถัดจากเป็นได้ ชวประวัติของท่านอาจารย์ที่เรียบ
เรียงนี้ ก็ไม่หมดสิ้น เนื่องจากมีเวदान้อย หวังว่าคง
ได้รับอภัยจากศิษยานุศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน.

ธรรมเนียมของท่านอาจารย์ ได้รวบรวมพิมพ์
แล้วชุดหนึ่ง ซึ่งให้ชื่อว่า มุคโตทัย ในการพิมพ์ครั้งแรก
ข้าพเจ้าบอกเหตุผลให้ชอนใจแล้ว ผู้พิมพ์ต่อ ๆ
มาไม่รักษาคำนำเดิมไว้จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาว่า ชอน
หมายความว่าอย่างไร? เป็นต้น จึงขอแสดงไว้ในที่นี้ เพื่อ
ผู้พิมพ์ต่อไปจะได้ทราบเหตุผลและบอกไว้.

การที่ให้ชื่อธรรมเนียม ของท่านอาจารย์ที่รวบรวม
พิมพ์ชุดแรกว่ามุคโตทัยนั้น อาศัยคำชมของเจ้า

(๓)

พระคุณ พระอุบาสักคุณปมาจารย์ (ตรีจันทเทร จันทร)
เมื่อคราวท่านอาจารย์แต่งธรรมว่าด้วย มุตกรรมฐาน
ณ วิหารหลวงเชียงใหม่ว่า ท่านอาจารย์แต่งธรรมด้วย
มุตโคตทัย เป็นมุตโคตทัย คำที่ท่านอาจารย์นำมาเป็น
ปัญหาถามในที่ประชุมพระภิกษุเปรียญหลายรูป ซึ่งมี
ข้าพเจ้าร่วมอยู่ด้วย ในคราวที่ท่านมาพบกับข้าพเจ้าที่วัด
ป่าดู่ท้าววาศ์ จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้าทราบความหมาย
ของคำนั้นแล้ว แต่เห็นว่าเบ็นอสังขารณนัย จึงถ่างแก็
ทางใจ หนึ่งคืนหนึ่งท่านก็พูดขึ้นว่า ข้าพเจ้าแก็ถูก ซึ่งทำ
ความปลาดใจให้แก็ภิกษุทั้งหลายมิใช่น้อย ต่างก็มารุ
ถามข้าพเจ้าว่า หมายความว่าอย่างไร? ข้าพเจ้าบอกให้
ทราบแก็บางองค์เพราะที่หน้าใจใจ คำว่า มุตโคตทัย มี
ความหมายเป็นอสังขารณนัยก็จริง แต่อาจเป็นความ
หมายมาเป็นอสังขารณนัยก็ได้ จึงได้นำมาใช่เป็นข้อ
ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ โดยมุ่งให้มีความหมายว่า
เป็นธรรมเทศนาชบถกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุด

(๔)

พ้นจากกิเลส อาตมะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้น ๆ ก็ว่า แคนเกิด
แห่งความหลุดพ้นนั่นเอง.

ธรรมเทศนาชุดแรกนี้ พระภิกษุวิริยัง กับพระ
ภิกษุทองคำเป็นผู้บันทึกในสมัยท่านอาจารย์อยู่จำพรรษา
ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลคลองโฉบ อำเภ
เมืองสังขละบุรี และตอนแรกไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนอง
ฝ่อ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสังขละบุรี
ข้าพเจ้ารับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตท่านอาจารย์
พิมพ์เผยแพร่ ท่านก็อนุญาตและตั้งให้ข้าพเจ้าเรียบเรียง
เสียใหม่ให้เรียบร้อย คิดสงวนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสีย
บ้าง ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ถึงอย่างนั้น
ก็ยังมึนงงกระเทือนใจผู้อ่านอยู่บ้าง จึงขอชี้แจงไว้ในที่
นี้ขอทูลว่า พระสังฆธรรม เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสัน-
ถานของปฤชณะแล้ว ย่อมกลายเป็นของปดอมไปนั้นหมาย
ความว่าไปไหนเขาก็บอชยาศัยอนไม่บริสุทธี เมื่อจะต้อง
ออกแก่ผู้อื่น ก็มึนงงบอชยาศัยอนไม่บริสุทธี ปนออกมา
ด้วย เพื่อรักษาพระสังฆธรรมให้บริสุทธีสะอาด คงความ

(๕)

หมายเดิมอยู่ได้ ควรมีการปฏิบัติคำจำกัดของปลดอม คือ
อุปถัมภ์อันแทรกซึมอยู่ในอักษาค้นให้หมดไป ซึ่ง
เป็นความมุ่งหมายของท่าน ผู้แต่งที่จะชักจูงจิตใจของ
ผู้ฟังให้นิยมในสัมมาปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าผู้ฟังมีใจ
สอาด และเป็นธรรมแล้ว ย่อมจะให้คำอุทธรณ์แก่ท่านผู้
แต่งแน่แท้.

ธรรมเนียมของท่านอาจารย์ ที่พระภิกษุของคำ
ภาโณภาโสกับพระภิกษุวัน อุกุตโม จดบันทึกไว้ในปัจ
ฉิมสัมมัย คือระหว่างพ. ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๒ ก่อนหน้ามรณ
สมัยเพียงเล็กน้อยนั้น ได้รวบรวมนำมาเรียบเรียงเข้า
หมวดหมื่น ชนเดียวกับครั้งก่อน.

ธรรมเนียมของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ชุดนี้ หากจะ
พิมพ์เผยแพร่ต่อไป ก็ควรพิมพ์รวมกันในนามว่า มุตโตทัย
และควรบอกเหตุผล และผู้ทำดังที่ข้าพเจ้าขแจ้งไว้
ด้วย จะได้ตัดปัญหาในเรื่องชื่อ และที่มาของธรรมเนียม
เทศน์าคด้วย.

(๖)

ส่วนบทประพันธ์ และบทพรรณนารายของท่าน
อาจารย์นั้น ปรากฏมีในสมุดของเก่าที่มอบให้เป็นมรดก
แก่พระภิกษุทองคำ ผู้อุปฐากใกล้ชิดในรัชสมัยสมัย บท
ประพันธ์นั้นคัดลายรายหรือถอดตอนแปด เป็นลายมือของ
ท่านอาจารย์เขียนเอง และบอกไว้ตอนท้ายว่าท่าน
อาจารย์เป็นผู้แต่ง ครึ่งอยู่วัดปทุมวัน พระนคร ส่วน
บทพรรณนารายนั้น เขียนด้วยอักษรธรรม เป็นลาย
มือของท่านอาจารย์เหมือนกัน ดังเกิดดูเป็นของเก่า
ท่านอาจารย์คงคัดย่อความเข้ามา มีอธิบายชื่อธรรม
ในโสฬสบัญญัติบ้าง อภิธรรมบ้าง อธิบายกรรมฐาน
บ้าง อธิบายวินัยกรรมบางอย่างบ้าง และที่สำคัญที่สุด
ก็คือกำหนดคัมภีร์ศักดิ์ได้ ซึ่งตรงกับพระมคธของสมเด็จพระ
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระมหาสมณเจ้า ซึ่ง
เป็นมคธที่ใคร่บทความรับรองในหมู่ผู้ปฏิบัติทางจิตใจ อัน
ศิษยานุศิษย์ควรได้รับเป็นมรดกทั่วถึงกัน.

ในการคัดลอกบทพรรณนาราย ซึ่งเป็นอักษร
ธรรมดั่งอักษรไทยนั้น ได้อาศัยกำลังของพระภิกษุ

(๓)

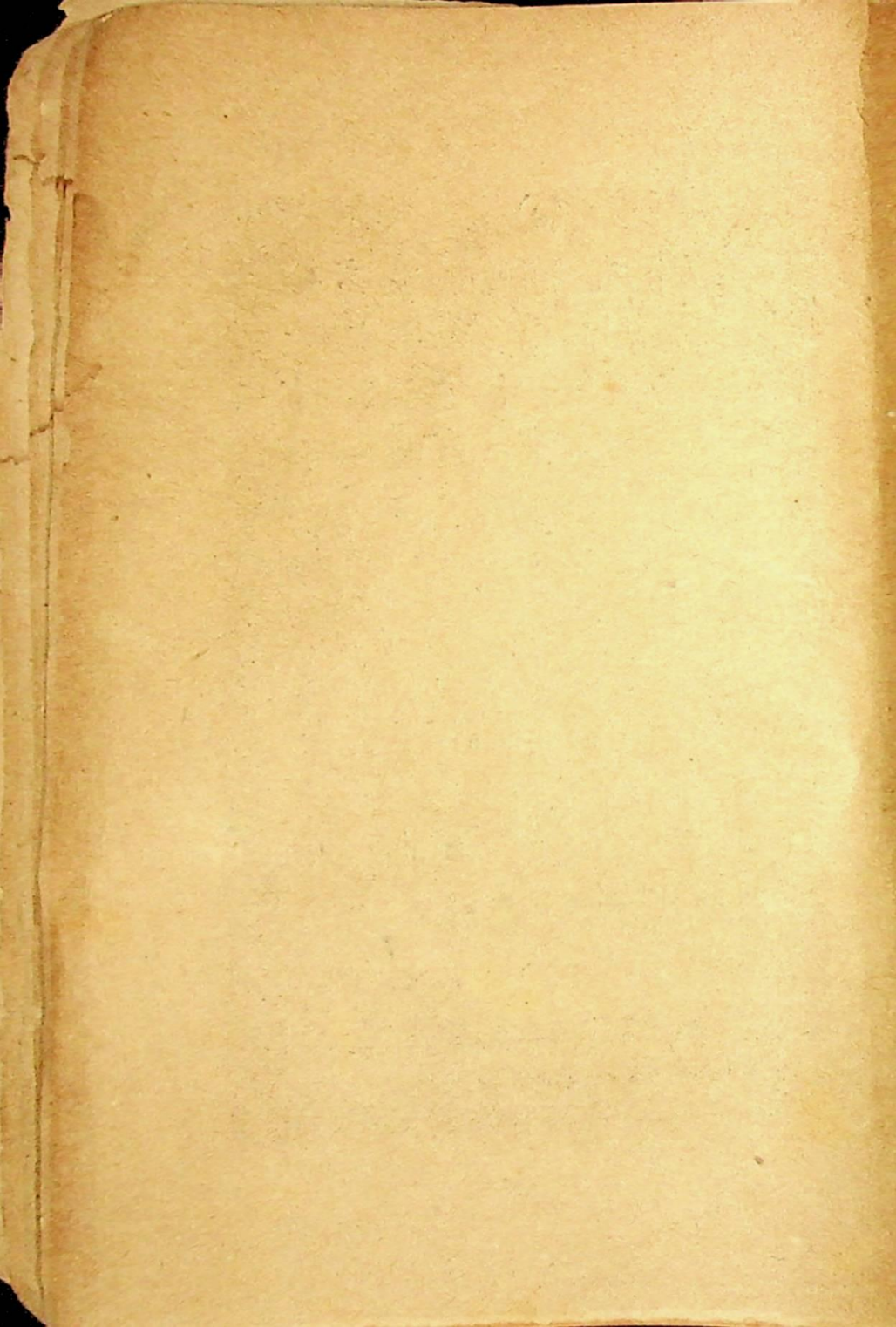
ฉัตร โสภมิตร จักรบุญโย โดยตลอด จึงจารึกนามเธอ
ไว้ในหนังสือเพื่อเป็นที่ระลึกไปนาน ๆ.

หนึ่งในการทำหน้าที่นี้ ได้อาศัยกำลังกาย กำลัง
ความคิดสติปัญญา และกำลังทรัพย์จากสาธุชนทั้ง
ศฤห์ดี และบรรพชิตมากท่านหลายคนด้วยกัน สัก
จะจารึกนามไว้ได้หมด จึงขอขอบคุณและอนุโมทนา
ไว้ในหนังสือ.

พระอริยคุณาธาร

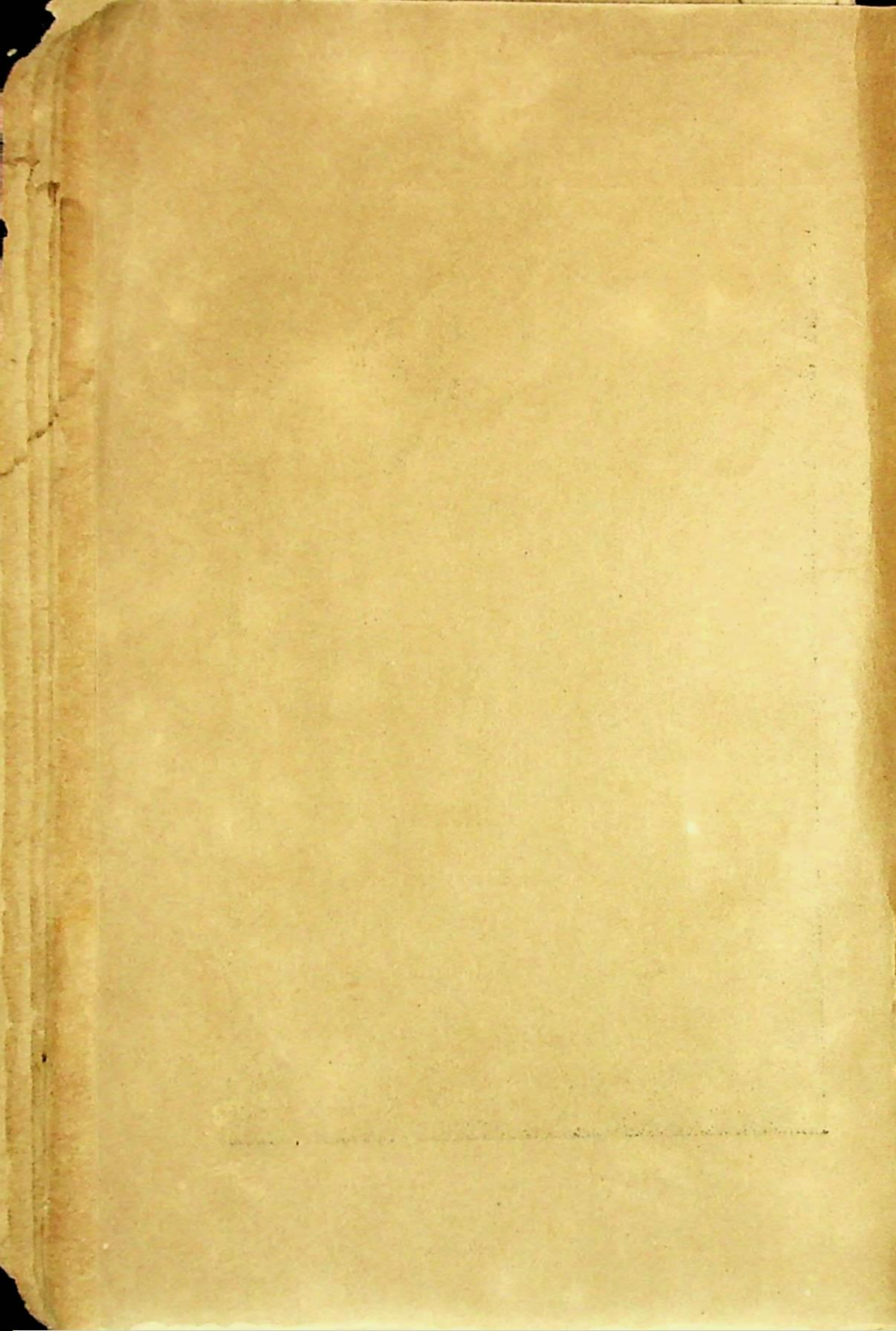
เดชะพระบาทเจ้าดวงแก้ว ขอนแก่น

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓

• ท่านอาจารย์ ปุริสฺสโต •
อายุ ๘๐ ปี ขณะรับรางวัลเหรียญกิตติมศักดิ์ ปีระมณ
พงศ์ ๒๔๑๔ ที่งานประเพณีกาชาดวันที ๑๑ ม.ย.
๒๔๑๕ เวลา ๒.๓๓ น.

ชีวประวัติ

ของ

พระอาจารย์มน ภูริทัตตเถร

พระอาจารย์มน ภูริทัตตเถร ซึ่งเป็นอาจารย์สอน
ธรรมทางวิปัสสนา มีศรัทธามาก มีคนเคารพ
นับถือมาก มีชีวประวัติควรเป็นที่รู้ชำนุคติแก่บุคคล
ได้ผู้หนึ่ง ดังจะเล่าต่อไปนี้:—

ชาติสกุล

ท่านกำเนิดในสกุลแก่นแก้ว โดยนายคำดวงเป็น
บิดา นางจันทร์ เป็น มารดา เพี้ยแก่นท้าว เป็นปู่ ชาติ
ไทย นับถือพุทธศาสนา เกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่
มะแม ตรงกับวันท ๒๐ เดือน พ.ศ. ๒๔๓๓
ณ บ้านคำบง คำบด อำเภอโขงเจียม จังหวัด
อุบลราชธานี มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๘ คน ท่าน

๗
 เบนบุตรคนหัวปี บุตร ๖ คน ตายเสียแต่เด็ก ยังเหลือ
 น้องสาว ๒ คน คนสุดท้ายชื่อหวนจำปาคือพี่

รูปร่างลักษณะและนิสัย

ท่านเป็นคนร่างเล็ก ผิวขาวแดง แข็งแรง ว่องไว
 ดุคมีบุญญาดีมาแต่กำเนิด ฉลาด เป็นผู้วางง่ายอ่อนง่ายใน
 ทางที่ถูกต้อง ไม่ยอมทำตามในทางที่ผิด

การศึกษาสามัญ

ท่านได้เรียนอักษรสมัยในด้านักของอาว์ คือเรียน
 อักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรม และ อักษรขอม
 อ่านออกเขียนได้ นัยว่าท่านเรียนได้รวดเร็ว เพราะ
 มีความทรงจำดี และมีความขยันหมั่นเพียร ชอบการ
 เฝ้าเรียนศึกษา

การบรรพชา

เมื่อท่านอายุได้ ๓๕ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร
 ในสำนักวัดบ้านคำมวง ใครเป็นบรรพชาจารย์ไม่ปรากฏ

ครบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางพระศาสนา เมื่อวัดมนต์
และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์ จดจำได้รวดเร็ว
อาจารย์เมตตาปราณีมาก เพราะเขาใจได้ในกาเร่า
เรียนดี ประพฤติปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้นิยมนิยมนใจได้
เมื่ออายุท่านได้ ๑๗ ปี บิดาขอร้องให้ตาสิกขา เพื่อช่วย
การงานทางบ้าน ท่านก็ได้ตาสิกขาออกไปช่วยการงาน
ของบิดามารดาเต็มความสามารถ.

ท่านเล่าว่า เมื่อตาสิกขาไป แล้วยักคิดที่จะบวชอีก
อยู่เสมอไม่เต็มเคย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยดีในทาง
บวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะคิดใจใน
คำสั่งของยายว่า “เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้
เพียงเจ้ายาก” คำสั่งของยายนี้ คอยระงับจิตใจอยู่เสมอ.

การอุปสมบท

ครบอายุท่านได้ ๒๒ ปี ท่านเล่าว่า มีความอยาก
บวชเป็นกำลัง จึงอำตราบิดามารดาบวช ท่านทั้งสองก็
อนุญาตตามประสงค์ ท่านได้เข้าศึกษาในสำนักท่าน
อาจารย์เสาร์ กนฺตสีตเถร วัดเดียงบ เมืองอบต จังหวัด

อุปตราชธานี ได้รับอุปถัมภ์มทกรรมเป็นภิกษุภาวะใน
 พระพุทธศาสนา ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบ-
 ราชธานี พระอริยกวี (อ่อน) เป็นพระอุปัชฌายะ
 พระครูดีทาทุ ษยเดโณ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครู
 ประจักษ์อุบตคุณ (ต๋อย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อ
 วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ พระอุปัชฌายะ ชานนาม
 มครให้ว่า ภริทตโต เสร็จอุปถัมภ์มทกรรมแล้วได้กลับ
 มาดำรงศึกษาวินัยศึกษาธรรมกับพระอาจารย์เสาร์ กนต-
 ติตเถร ณ วัดเดิมต่อไป.

สืบนินมิตร

ท่านเล่าว่า เมื่อกำลังศึกษากรรมฐานภาวนาใน
 สำนักพระอาจารย์เสาร์ กนตติตเถร ณ วัดเดิมจังหวัดอุบล
 ราชธานีนั้น ชนแรกยังใช้บริกรรมภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ
 อยู่ อยู่มาวันหนึ่งจะเป็นเวทนาเที่ยงคน หรืออย่างไรไม่แน่
 บังเกิดสืบนินมิตรว่า ได้เห็นออกจากหมู่บ้านๆ หนึ่งมีป่า
 เดยมีป่าออกไป ก็ถึงทุ่งเวียงกว้างขวาง จึงตามทุ่งไป
 ได้เห็นคนชาติคนหนึ่ง ที่บุคคลคิดให้จมตงแล้ว ปราศจาก

ใบ คือของคันทชาติ สูงประมาณ ๓ คืบ ใหญ่ประมาณ
 ๓ ช่อม ท่านชนชั้นขุนชาตินั้น พิจารณาตออยู่ว่าผพังไป
 บ้าง และจักไม่ออกชนได้อีก ในขณะที่กำลังพิจารณา
 ยืนนั้นหมาตัวหนึ่ง ไม่ทราบว่ามีมาจากไหน มาเทียม
 ขอนชาติ ท่านจึงชนขมาตัวนั้น มาพาดังไปทางทิศ
 ตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเต็มฝีเท้า ขณะที่มาพาดังไป
 นั้นได้แต่เห็นตใบหนึ่งเหมือนตพระไตรปิฎกตั้งอยู่ข้างหน้า
 คนนอจครด้วยเงินสี่ขาว เตอมเป็นประกายส่องไส่ ยิ่งนัก
 มาพาดังเขาไปสู่คันท ครนองมากหยดและหายไป ท่าน
 ดงจากหลังม้า ตรงสู่พระไตรปิฎกนั้น แต่มิได้เบ็ดคิด
 ไม่ทราบว่ามีอะไรอยู่ในนั้น แดกไปข้างหน้า เห็นเป็นป่าชฎ
 เต็มไปด้วยชวากหนามต่าง ๆ จะไปค่อไปไม่ได้เลย รู้สึก
 วิตคันทน.

ผู้บิณฑิครน เป็นบุพพนิมครบอกความมั่นใจใน
 การทำความเพียรของท่าน ท่านจึงตงหน้าทำความเพียร
 ประโยคพยายามมิได้ทอดอย มีการเดินจงกรมบ้าง นั่ง
 สมาธิบ้าง ขอดตปฏิบัติต่าง ๆ ก็มีได้ทอดทง คง

ดำเนินตามข้อปฏิบัติอันท่านโบราณบัณฑิตทั้งหลาย มี
 พระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบำเพ็ญตามทางแห่งอริยมรรค.
 ครั้นต่อมาท่าน จึงหวน ไปพิจารณา สัมปนิมิตรณ
 จึงได้ความว่า การที่ท่านออกมาบวชในพระพุทธศาสนา
 และปฏิบัติตามอริยมรรคนี้ ชื่อว่าออกจากบ้านขุน-คือ
 ความผิดทั้งหลาย และบ้านนอกก็เด็ดซึ่งเป็นความผิด
 เหมือนกัน อันความที่บดบังทงอันเวียงว้างนั้น คือตะ
 ความผิดทั้งหลายประกอบแต่ความดีความงาม ขอนชชาติ
 ได้แก่ชาติ ความเกิด มาได้แก่ด้วยบุญญาวิบัติสั่งมาจักมา
 แก่ความผิด การขันธ์มาแล้วมาพาวิ่งไปด้พระใครมีฏก
 นน คือเมื่อพิจารณาไปแล้วจักดำเร็จเป็นปฏิสัมภิตา—
 นุ่ด่าสนั้น ฉลาดรู้ อะไรๆ ในเทศนาวิธธรรมานแนะนำสั่ง
 สอนสั่งานศิษย์ทั้งหลายให้ได้รับความเย็นใจ และเข้าใจ
 ในข้อปฏิบัติทางจิตต์ แต่จะไม่ได้ในจิตปฏิสัมภิตาญาณ
 เพราะไม่ได้เบ็ดคิด นน ส่วนข้างหน้าอันเต็มไปด้วยชวาก
 หนามนั้นได้ความว่า เมื่อพิจารณาเกินไปจากมรรค จาก
 สัจจะ ก็คือความผิดนนเอง เมื่อพิจารณาได้ความเท่า

นแหว่ ถัดยจคต คนมาหาตวพิจารณากาย เป็นกาย
คตาสติภาวนาคือไป.

สมาธินิมิตร

ท่านเต่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเจริญกรรมฐานภาวนา
อยู่จุดเดียวเมืองอุปตนิห ในชั้นแรกยงบวิกรรมภาวนาว่า
พุทฺโธ อยุ วาระแรกมีอุคคหนิมิตร คือเมื่อจิตรวมตง
ได้ปรากฏรูปอสุภะภายนอกก่อน คือเห็นคนตายอยู่ข้าง
หน้า ห่างจากที่นั่งประมาณ ๑ วา ผินหน้ามาทางท่าน
มีสุนัขตัวหนึ่งมาตงเขาได้ออกไปกนอยู่ เมื่อเห็นอย่างนั้น
ท่านก็มีได้ทอดย คงกำหนดนิมิตรนั้นให้มาก ออกจาก
ที่นั่งแล้วจะนอนอยู่กัถ จงกรมกัถ เดินไปมาอยู่กัถ ก็
ให้ปรากฏนิมิตรอยุอย่างนั้น ครั้นนานวันมาก็ขยายให้
ใหญ่ ขยายให้เน่าเปื่อยผุพัง เป็นจุนฉุนวิจุนไป กำหนด
ให้มากให้ม้ตงตายเก่าเตะตายใหม่ จนกระทั่งเต็มหมด
ทงวัดจามแรงกาหมายญแยงกนกนอยู่ ท่านก็ทำอยุอย่าง
นั้นจนอสุภะนั้นได้กตบภตายเบณหวงแกว วาระที่ ๒ เมื่อ

รางอสุภะทั้งหมัดได้กตบถตายมาเป็นวงแก้วแดง จึงเพง
 อยู่ในวงแก้วอันขาวเดือนได้ระอาค คต้ายวงกตัตถ์ขาว
 ท่านก็เพงพิณิจพิจารณาอยู่ในวงนั้นเรื่อยไป. ภาวะที่ ๓
 เมื่อกำหนดพิจารณาต่อไป จึงแต่ไปเห็นอะไรอย่างหนึ่ง
 คต้ายภษาอยู่ข้างหน้า จึงนึกขึ้นในขณะนั้นว่าอยากไปค
 บางที่จะเป็นหนทางข้อปฏิบัติกรรมัง ? จึงได้เดินไปค
 ปรากฏว่าภษาอันเป็นพักอยู่ ๕ พัก จึงก้าวขึ้นไปถึงพักที่
 ๕ แดงหยุดแสดกตบคิน . ขณะทีเดินไปนั้นปรากฏว่าค
 ทานส์พายคียบอนคมกตาเต็ม ๑ แดะทีเทามรองเทาดวม
 อย ในคันค้อมากัเป็นไปอย่างนหอก แดะปรากฏนิมิต
 คบหน้าค่อไปเป็นกำแพงขวางหน้าอยู่ ทีกำแพงมีประค
 จึงอยากเข้าไปคดูว่าข้างในมีอะไรอีก จึงเอามือตักประค
 เข้าไปปรากฏว่ามีทางสายหนึ่งตรงไป ท่านจึงเดินตาม
 ทางนั้นไป ข้างทางขวามือเห็นมัทนังแตะที่อยู่ของพระ
 ภิกษุ ๒-๓ รูปกำลังนั่งสมาธิอยู่ ทีอยู่ของพระภิกษุ
 นนคต้ายประทุนเกวียน ท่านมิได้เอาใจใส่คังเดินค่อไป
 ข้างทางทงสองข้างมีกามเืองมผาอยุมมาก ได้เห็นคียบส

คนหนึ่ง อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านก็มีโต๊ะเอาใจ
 ใจอีก ครั้นเดินต่อไปก็ถึงหน้าผาสูงมากจะไปถึงไปไม่ได้
 จึงหยุดเพียงบนแฉกถ้ำออกมาทางเก่า คืนต่อมาจะไป
 ออกอย่างเก่าครั้นไปถึงหน้าผาแห่งนั้น จึงปรากฏอุษณครี
 คต้ายอ มีสายหย็อนลงมาแต่หน้าผา ท่านจึงขลุ่ย ฟอ
 ฝรั่งบรอย ออกซักจนไปบนภูเขาตกลั่น ครั้นขึ้นไปแล้ว
 จึงเห็นลำเขาใหญ่ลำหนึ่งอยู่บนภูเขาตกลั่น ขึ้นไปใน
 ลำเขาเห็นโต๊ะ & เหยยม บนโต๊ะมีผ้าปู เบ็นผ้าสีเขียว
 เหนือโต๊ะมามาก มองตง & ทิศมตวงประตูปกตดวง
 รังโรจนอย ประตูปกตด้วยคดด้วยน้ำมัน ปรากฏว่า
 ตงทวนขึ้นบนโต๊ะนั้น และปรากฏว่าได้ฉนจึงหันทัน
 ด้วย เครื่องจึงหันม้แดงกับอะไรอีกหลายอย่าง ครั้น
 ฉนจึงหันเสร็จแล้วมองไปข้างหน้า ปรากฏเห็นเป็นฝั่ง
 โฉนไทดมาก จะไปถึงไปไม่ได้เพราะมีเหวดถัก ไม่มีสะพาน
 ข้ามไป จึงถัดกับคนมาเหมือนอย่างเก่า วาระที่ & กึ่ง
 ไปน้อมจิตไปอย่างเก่าเช่นเดา ครั้นไปถึงลำเขาแห่งนั้น
 จึงปรากฏเห็นมีสะพานน้อยๆ ข้ามไปยังฝั่งโน้น จึงเดินไป

พอไปถึงฝั่งโน้นตัวก็ปรากฏเห็นกำแพงใหญ่มากสูงมาก
 ประกอบด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมีคอง ๓ หน้า
 กำแพงมีถนนใหญ่ไปทางทิศใต้และทิศเหนือ นึกอยาก
 เข้าไปมากจึงเดินไปผดุงประตู ประตูไม้เปิด จึงกลับ
 คืบมา วาระที่ ๕ ทำอย่างเก่าอีก ปรากฏไปอย่างเก่า
 สะพานจากดำเภาใหญ่ไปยังฝั่งโน้น ปรากฏว่าใหญ่กว่า
 เก่ามาก ครั้นเดินตามสะพานนั้นไปได้ครึ่งสะพาน ปรากฏ
 เห็นท่านเจ้าพระคุณพระอุบาล์ ฯ (ศิริจันทเรศ จันทร์)
 เดินสวนมา แตะถั่วว่า “อูฐซึ่งโคก มโคโค” แล้วต่าง
 ก็เดินต่อไป พอไปถึงประตูก็แต่เห็นประตูเล็กอีกประตู
 หนึ่ง จึงเดินไปผดุงประตูเล็กนั้นออกได้ แล้วไปเปิด
 ประตูใหญ่ได้ เข้าไปข้างในกำแพง ปรากฏมีเสาธงทอง
 ตั้งอยู่ท่ามกลางเวียงนั้นสูงตระหง่าน ต่อไปทางข้างหน้า
 ปรากฏมีถนนเป็นถนนตัดอาดเคยนราบบมีเครื่องมุงมีประ-
 ทับโคมไฟติดเป็นดวงไปตามเสาด้านหลังคานอน มองไป
 ข้างหน้าเห็นมีโบสถ์หลังหนึ่งตั้งอยู่ จึงเดินเข้าไปในโบสถ์
 ภายในโบสถ์มีทางจงกรม ที่สุดทางจงกรมตั้งของข้างมี

ดวงประทีปตามสว่างรุ่งโรจน์ นึกอยากเดินจงกรม จึง
 ได้เดินจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ และต่อมาปรากฏมี
 ธรรมมาต์อันหนึ่งวิจิตรด้วยเงิน จึงขึ้นไปนั่งบนธรรมมาต์
 นั้น บนธรรมมาต์นั้นมาตรตกหนึ่งเบ็ดดูในบาตรมีเม็ดโกน
 เดมหนึ่ง พอมาถึงตรงนั้นก็ยังไม่ปรากฏอะไรต่อไปอีก
 จนต่อมาได้เข้ามาถึงตรงนอกทุก ๆ วัน ทุกครั้งที่เข้าไป
 ก็ปรากฏว่าในคว่ำนั้นมีคาบศัพยอยเต็ม ๑ กับมีรองเท้า
 สี่รวมอยู่ด้วย ปรากฏเป็นอย่างน้อยถึง ๓ เดือน ครั้นต่อ
 มาเมื่อออกจากที่แถว (คือจิตตถอนออกจากสมาธิ)
 เห็นอารมณ์ภายนอกก็ยังกระทบกระทั่งอยู่รำไป ด้วยก็
 เกิดรัก ไม่ตกขง เป็นอยู่อย่างนั้น ท่านจึงพิจารณาว่า
 การที่เราพิจารณาอย่างนี้ มีนัยเป็นนอกอยู่ ไม่หยด
 อยู่กระทั่ง และครั้นกระทบอารมณ์ถึงหัวในใจอยู่ เห็น
 จะไม่ใช่ทางเสียแล้วกระมัง ? เมื่อพิจารณาได้ความ
 อย่างนี้ จึงเริ่มเกิดด้วยอบายวิธีใหม่ จึงตั้งตนพิจารณา
 ภายนทวนซันและตามลงไป อทุธิ อโร ตริยญจาบี
 มชฺเฌ เบองบนแต่ปตายเทาซนมา เบองตาแต่ปตาย

ฌมดงไป แะด้านขวางสถานกตางโดยรอบ ด้วยการ
 จงกรม เวตจาจะนอนกันอนเดี่ยว ไม่นั่งให้มันรวมเหมือน
 อย่างเก่า ใช้อุบายทำประโยชน์พยายาม พากเพียรอยู่
 โดยมีที่ถ้อย คตคต ๓ วันดวงแล้ว จึงนั่งพิจารณาอีก
ทณจิตตจงรวมดง แะปรากฏว่ากายนได้แตกออกเป็น
 ๕ องค์ภาค พร้อมกับบริษนในขณะนั้นว่า เออทณกกแงจะ
 เพราะจิตคไม่น้อมไป แะมีสคิริยกกับท นเป็นนอบาย
อนถกตองครงแรก ตงแกนนมากพจารณาอยยอยงนน
ครนออกพรรชาคกกฤตแง กออกทเยวแงวหวเก
 ไปอยู่ที่สังคปราศจากคนพตกพดำนคามหมบำน หำง
 จากหมบำนพอธาศยภิกขาจารวคค์ คามเยงอยงางพร
 พทธเจา แะพระอริยสำวกเจาทดำเนน มากอนแงว
ทงหดย ไปทางฝังซำยเมำนำโงบำง ทางฝังชวาเมำนำ
โงบำง ในครวาไปวิเกถินนครพนม ได้เจำพระคุณ
พระรรมเจดย์ (พนชโธ จม) กบเจำคุณพระสำรภาณมุน
(จนทร) ไปเป็นศิษยคักษาเาวริน ทงทางดมถ
วิบลดดนา ทงทางปริยคิรรมณ เมิองอบตกอน แงว

ตั้งลงไปศึกษาเล่าเรียนทางกรุงเทพ พระมหานคร จน
ได้กลับมาทำประโยชน์ เป็นพระเถระผู้ใหญ่ในภาคอีสาน
ปัจจุบันนี้.

ส่วนอาจารย์เมื่ออายุพรรษาพอสมควรแล้ว จึง
ได้ลงไปศึกษาทางกรุงเทพ พระมหานคร อันเป็นแห่ง
แห่งนักปราชญ์ สำนักที่วัดปทุมวัน หมั้นไปสดับ
ธรรมเทศนาอบรมปัญญาแก่เจ้าพระคุณพระอุบาล์ฯ (ศิริ
จันทเถร จันทร) ที่วัดบรมนิวาส ในวันหนึ่งเมื่อกลับ
จากวัดบรมนิวาส เดินตามถนนทอดวงไปกับสหธรรมิก
๔-๕ รูป กำหนดพิจารณาไปพดาง พอไปถึง ร.ร. กรม
แผนที่ (วังกรมพระสวัสดิวัด) จึงได้อุบายแห่งวิปัสสนา
เอา ร.ร. นั้นเป็นนิมิตว่า “ของอะไรทั้งหมดยกเกิดจาก
ของที่มีอยู่ (ดินหนูนดิน)” ตั้งแต่นั้นมากำหนดพิจารณา
อุบายแห่งวิปัสสนาได้ชัดเจน จึงได้ออกไปทำความเข้าใจ
เพียรอยู่ที่เขาพระงาม (ถ้าไม่ขวาง) ถ้าถึงที่ใด จึงพอ
“ได้รับความเข้าใจในพระธรรมวินัย อันพระศากยเจ้า
ทรงประกาศแล้ว.

ครั้นพรรษาได้ ๕๓ จึงกลับมามีหามุ่คณะทางภาค
 อีสาน มีพระเถรมาศึกษาด้วยมากขึ้นโดยลำดับ มีพระ
 อาราย์สังข์ ชนคยาโคโม เบนกัน จนพรรษาได้ ๑๘ จึง
 ได้จากหมู่คณะไปจำพรรษาวัดปทุมวัน กรุงเทพฯ แล้ว
 เสด็จไปเยี่ยมใหม่กับเจ้าพระคุณ พระอุบาล์คุณูปมาจารย์
 (สิริจันทเถร จันทร์) พักวัดเจดีย์หุดง ๑ พรรษาแล้วไป
 วิเวกตามที่ต่าง ๆ บ้าง กลับมาจำพรรษาวัดเจดีย์หุดง
 บ้าง รวมเวลา ๑๑ ปี จึงได้กลับมามีภาคอีสาน เพื่อ
 ส่งเคราะห์สู่สาธุชนตามคำนิมิตของเจ้าพระคุณ พระธรรม-
 เจดีย์ จนถึงปัจจุสมสมัย

ปฏิปทา

เมื่อแรกอุปสมบท ท่านดำเนินอยู่วัดเดียว เมือง
 อุบลเป็นปกติ ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพาราม เมืองอุบลบ้าง
 เป็นบางครั้ง ในระหว่างนั้นได้ศึกษาข้อปฏิบัติของตน
 อันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คืออาจารย์ ความประพฤติ
 มารยาท อาจารย์วัคค์ และอุปัชฌายวัคค์ ปฏิบัติได้

เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌาย์อาจารย์
และศึกษาข้อปฏิบัติชอบบรมจิตต์ใจ คือเดินจงกรม นั่ง
สมาธิกับสมาทานของกวัตรต่าง ๆ.

ในสมัยต่อมา ได้แสวงหาวิชาบำเพ็ญสมณธรรม
ในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง หุบเขา
ชอกห้วย ชารเขา เงามเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง ทาง
ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง แล้วยัง
ไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ ฯ จำพรรษาอยู่วัด
ปทุมวัน หมั่นไปสดับธรรมเทศน์กับเจ้าพระคุณพร
อุบาตี ฯ (ศิริจันทเถร จันทร) ๓ พรรษา แล้วยังออก
แสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือถ้ำสำริด เขาใหญ่
นครนายก ถ้ำไผ่ขวางเขาพระงาม และถ้ำสังข์โต ตพบรี
จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย สิ้นความสงสัย
ในสัจตถุศาสตร์ จึงกตัญญูมาภาคอีสาน ทำการอบรมสั่ง
สอนสมณวิปัสสนาแก่สหธรรมิก และอุปาสกอุปาสิกา
ต่อไป มีผู้เต็มใจพอใจปฏิบัติตามมากจนโดยลำดับ
มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน.

ในภาคต่อมาได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวัน
 กรุงเทพฯ อีก ๓ พรรษาแล้วไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณ
 พระอบาต่า (ศิริจันทเถร จันทร) จำพรรษาวัดเจดีย์หลวง
 ๓ พรรษา แล้วออกไปพักตามที่วัดต่างๆ ในเขตภาค
 เหนือหลายแห่งเพื่อส่งเคราะห์สาธุชนในที่นั้นๆ นานถึง
 ๑๑ ปี จึงได้กลับมาจังหวัดอุดรธานีตามคำอาราธนาของ
 เจ้าพระคุณ พระธรรมเจดีย์ พักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนน
 พระนิเวศน์เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๒ พรรษา แล้ว
 มาอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษาที่วัดป่าบ้าน
 นามน ตำบลคองโฆบ อำเภอเมืองสกล ๓ พรรษา จำพรรษา
 ที่วัดป่าหนองผือตำบลนาโง อำเภอพรรณานิคม ๕ พรรษา
 เพื่อส่งเคราะห์สาธุชนในที่นั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติ
 ได้ติดตามมาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย ศิษยานุศิษย์
 ของท่านได้แพร่กระจาย ไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยยัง
 เกียรติคุณของท่านให้ฟังเพลงเลื่องชื่อไป.

ชุดงศกวดครททาน ถือบปฏิบัติเป็น อาจिन & ประการ

๑. บิ่ลุกุติกกังคชุงค ถือบึงห่มผ้าบังสุกุล นับ

ตั้งแต่วินิจฉัยอุปสมบทมาตราบกระทั่งถึงวัยชรา จึงได้
 ผ่อนใช้ศหบทจีวรบ้าง เพื่อยุติเคราะห์แก่ผู้ตั้งพานำ
 มาถวาย.

๒. บิณฑบาตถึงคชดุรงค์ ถัดภิกขาจารย์วัตรเที่ยว
 บิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาหารไปในตระแวงบ้าน
 ไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตต์วัด บนโรงฉัน จนกระทั่ง
 อาหารตกไม่ได้ ในปัจจุบันสมัยจึงดับบิณฑบาต.

๓. เอกปศุคถึงคชดุรงค์ ถัดฉันในบาตรใช้ภาชนะ
 ใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาหารหนักในปัจจุบัน
 สมัยจึงงด.

๔. เอกาสนิกถึงคชดุรงค์ ถัดฉันคนเดียวเป็นนิตย์
 ตตลอดมา แม้อาหารหนักในปัจจุบันสมัยก็ได้เลิก.

ส่วนรดกวัตรนอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราวที่
 นับว่าปฏิบัติได้มากก็คืออรรถกถาถึงคชดุรงค์ ถ้อยอยู่เสนาสนะ
 ป่าห่างบ้านประมาณ ๒๕ เส้น หัดกรเว้นอยู่ในที่ซึ่งติดตาม
 สมณะวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างบ้าน

จากบิณฑบาตแด่เจ้าต๋องแจ่มบาตรจ๋ว แด่เจ้าต๋องอาหาร
 ไล่บาตร หนึ่งพิจารณาอาหารปัจจุเวกขณะทำภักตานุโมทนา
 ค่อยถาดัพพะเจ้าต๋องจนจ้งหน ฉนเจ้าต๋องต่างบาตร
 เก็บบริขารขนกฏ ทำต๋องระกัจ พักผ่อนเดกน่อยถาด
 ตุกจนต่างหน้า ให้อพระสวดมนต์ และพิจารณาราคู—
 อาหารปฏิภุต—ตังขณิก—อดิตปัจจุเวกขณะ แด่ข้าระ
 จิตต์จากนิวรณ์ หนึ่งต๋องมาธิพอด่มควร เวดาบาย ๓—๔
 โมง กวาดตางวัด ตักน้ำใช้ น้ำฉนมาไว้ อยานาข้าระ
 ภายให้ส่อาดปราศจากมตทินแล้วเดินจงกรมจนถึงพดบ
 คำจ้งขนกฏ.

เวตาดกลางคั่นตงแต่พดบคำไป ต้านุศิษย์กทยอย
 กนขนไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศน์นำตั้งส่อนอบรมสตีปัญญา
 แก่ต้านุศิษย์พอด่มควรแล้ว ต้านุศิษย์ถวายนวดพิน
 พอด่มควรแล้ว ท่านก็เข้าห้องให้อพระสวดมนต์หนึ่งต๋องมาธิ
 แล้วพกนอนประมาณ ๔ ชั่วโมง เวดา ๓.๐๐ น. ตันนอน
 ต่างหน้า บ้วนปากแล้วปฏิบัติกิจอย่างในเวดาเข้าค่อไป

กิจบางประการ เมื่อมีลูกศิษย์มากแต่จะเกษรา
 แล้วยกอาชีพศิษย์เป็นผู้ทำแทน เช่น การศึกษาใช้หาคน
 เพราะเห็นเหนื่อยเนื่องจากสุขภาพ ส่วนกิจอันใดเป็น
 ลักษณะประเพณีแต่เป็นส่วนตัว ก็กำหนดปฏิบัติเสมอ
 เป็นอาจณ มีได้เกิดจะ ท่านถนัดคิดว่า “เมื่อมีคนพูดว่า
 มีคดี คดีเป็นเบาะของการปฏิบัติ” ท่านก็ว่า
 “คดี ปถายกดี ครนผิดมาแต่คน ปถายกไม่ผิด” ดัง
 คำว่า “ผิดมาคังแต่คน ช้องเมาม่ม” อุปมาเปรียบ
 เหมือนอย่างว่า “การทำนา เมื่อบ้างรักษาตาคนชาว
 ด้แล้ว ย่อมหวังได้แน่ ซึ่งผลตงน” ท่านจึงเอาใจได้
 ตกเดือนสามศิษย์ให้ปฏิบัติคดีคดีอันเป็นส่วนเบ้องตนให้
 บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้เสมอ.

บำบัดอาพาธด้วยธรรมโอสถ

เมื่อคราวท่านลงไปจำพรรษาที่วัดปฐมวันกรงเทพฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ก่อนไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าผู้เรียง
 ประวัตน์พึงได้อุปสมบทใหม่ ๆ กำถึงสนใจศึกษาทาง

สมถวิปัสสนา ได้ทราบกิตติศัพท์ของท่านว่าเป็นผู้ปฏิบัติ
 เชี่ยวชาญทางสมถวิปัสสนา จึงเข้าไปศึกษาตบฟังธรรม-
 เทศนาของท่าน ได้ความเชื่อความเลื่อมใสถวายเป็น
 ศิษย์ของท่านแล้ว ท่านเล่าเรื่องวิหังงับอาพาธด้วยธรรม
 โอสถให้ฟังว่า เมื่อคราวท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำสาริกา
 เขาใหญ่ นครนายกนั้นเกิดอาพาธ ชาติกำเริบ ไม่ทำการ
 ย่อยอาหารที่บริโภค เข้าไปถ่าย ออกมาก็เป็นเหมือนเมื่อ
 แรกบริโภค ชั้นแรกได้พยายามรักษาด้วยยาธรรมดา
 จนสุดความสามารถอาพาธก็ไม่สงบ จึงฉันทัน ๓๗ ๓๘ ๓๙
 ไปแสวงหายารากไม้ เพื่อมาบำบัดอาพาธนั้นได้ความ
 เห็นดีเห็นชอบมาก เพราะยังมีได้นั้นจริงเห็น ครั้นได้ยา
 พอแตะรดบวมถึงถ้ำพิภพแล้ว บังเกิดความคิดกันว่า เรา
 พยายามรักษาด้วยยาธรรมตามากี่นานแล้ว อาพาธก็ไม่
 สงบ เราจะพยายามรักษาด้วยยาธรรมดา ต่อไปก็คง
 ไร้มืดเหมือนแต่ก่อน บัดนี้อาพาธก็กำเริบยิ่งขึ้น ควร
 สงบด้วยธรรมโอสถบ้าง หากไม่หายก็ให้มันตาย
 ด้วยการประพฤติกิธรรมดีกว่า ครั้นแล้วก็เข้าทงกุ

มังคัลกตงกายตรง ดำรงศีลศีลัมปชัญญะ กำหนด
พิจารณา กายกตาสติกรรมฐาน ไม่นานก็ได้ความสงบ
จิต อาพาธก็ระงับหายวันหายคืนโดยลำดับ จนร่างกาย
แข็งแรงดั่งเก่า จึงย้ายไปทำกรรมเพียรอยู่ถ้ำไม่ขวางเขา
พระงาม และถ้ำดิ่งหีโตดพบรี จนได้ความแก่ตัวกล้า
อาจหาญในพระธรรมวินัยดังเดิมาแต่

อีกครึ่งหนึ่ง เมื่อท่านอาศัยอยู่ห้วยน้ำกั้งอันเป็น
อริยญตฺตวิหารราวป่าชฎี ก่อนจะไปอยู่ถ้ำนั้น ท่านได้
พิจารณาธาตุขันธ์ได้ความว่าอาพาธจะกำเริบ และจะ
ระงับได้ในสถานทีนั้น จึงได้หนีจากหมู่คณะไปอยู่องค์
เดียวในสถานทีนั้น พอตกตกลงคืนอาพาธอันเป็นโรค
ประจำตัวมาแต่ยังเด็กก็กำเริบ ก็ปวดท้องอย่างแรง
นั่งนอนไม่เป็นสุขทั้งนั้น จึงเร่งวิจยารักษาด้วย
ประมาณ ๓ ชั่วโมง อาพาธก็สงบ ปรากฏว่าร่างกาย
ตายพิบดังสิ้นเสีย จึงปรากฏบาทกาดำนั้นว่า “ นาม
บุตรโพชฌมา คปถา นามบุตร ปฏิณิสฺสคฺคา ” พิจารณา

ได้ความว่า ธรรมเนียมโชนงค์เสียแต่จะเป็นเครื่อง
เผดเผามีโตมดงน.

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาพาธเป็นไข้มาเดรียชน
ต้มอง เจ้าคุณพระเทพโมถ์ (ชมุขโรพิมพ์) อาราธนา
มารักษาที่วัดเจดีย์หลวงเชียงใหม่ ท่านก็ยินยอมให้รักษา
ดู ท่านเจ้าคุณจึงไปเชิญหมอมแผนปัจจุบันมารักษาฉิด
หยูกยาต่างๆจนสุดความสามารถของหมอ วันหนึ่งหมอ
กระซิบบอกท่านเจ้าคุณว่า หมอหมดความสามารถแล้ว พอ
หมอไปแล้ว ท่านอาจารย์จึงนิมนต์เจ้าคุณพระเทพโมถ์ไป
ถามว่าหมอว่าอย่างไร? ท่านเจ้าคุณก็เรียนให้ทราบตามตรง
ท่านอาจารย์จึงบอกว่าไม่ตายดอกอย่าตกใจ แล้วจึงบอก
ความประสงค์ให้ทราบว่าท่านได้พิจารณาแล้วรู้ว่า อาพาธ
ครั้งนี้จะระงับได้ด้วยธรรมเนียมโชนงค์ ณ สถานที่แห่งหนึ่งคือ
ป่าเปอะ อันเป็นสถานที่วิเวกใกล้นครเชียงใหม่ ท่านจะไป
พักที่นั่น เจ้าคุณพระเทพโมถ์ก็อำนวยตามความประสงค์
ท่านไปพัก ทำการเจริญกตาศติกรรมฐาน เป็นอนุโตม

ปฏิโสม เพ่งแผดเผาภายในอยู่ทั้งกตางวันกตางคืนไม่นาน
 อาพาทกัถงบ จึงปรากฏบาทคาถาขณว่า “ฌายี
 ตปติ อาทิจโจ” พิจารณาได้ความว่า “ฌาน แผด
 เผาเหมือนดวงอาทิตย์ฉะนั้น.”

อีกครึ่งหนึ่ง เมื่อจากนครเข็ยงใหม่มาสู่อุดรธานี
 ตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พกทิวัด
 โนนพระนิเวศน์ ๒ พรรษา เพื่อส่งเคราะห์สู่สาธุชน ณ
 ถิ่นนั้นแล้วมาสถิตนครตามคำนิมนต์ของนางห่ม สุวานนท์
 พกทิวัดป่าดู่ท้าววาด เพื่อส่งเคราะห์สู่สาธุชนพอสมควร
 แล้วเลยออกไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนามน และบ้าน
 นาดันจนบ้าง ในคราวไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนาดัน
 จนอนอาพาทกำเริบ เป็นไข้และปวดท้องได้พิจารณา
 ตามโพษฌงค์มีที่ขลอลอย เมื่อพิจารณาโพษฌงค์พอแล้ว
 ได้อยู่ด้วยความสงบ ไม่นานอาพาทกัถงบ จึงปรากฏ
 บาทคาถาขณว่า “ฌายี ตปติ อาทิจโจ” พิจารณาได้ความ
 เหมือนหนหลัง

คราวที่พุกอยู่เสนาสนะบ้านห้วยแคน อาพาธ
กำเริบอีก ได้พยายามร่างบัตถ์ด้วยธรรมโศลก โดย
พิจารณามรรค ๘ กับขุดงค์ ๓๓ เมื่ออาพาธสงบแล้ว
จึงปรากฏบาทคาถาว่า “อัญจิ เครดี” พิจารณาได้
ความว่า “มรรค ๘ กับขุดงค์ ๓๓ ประชุมลงเป็นสามัคคี-
กัน” อาพาธครั้งนั้น ๘ วันจึงสงบ.

คำเตือนสติศิษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก

เมื่อมีศิษย์รูปใดไปอำตาท่าน เพื่อออกแสวงหาที่
วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม ท่านยอมตักเตือนศิษย์รูปนั้น
ให้ยึดเอาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่าง เป็น
แบบฉบับเต็มอ เต็มเตาเรือที่ท่านเคยเป็นมาแต่ให้
ฟังว่า เมื่อคราวแสวงหาวิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม
อยู่ทางภาคเหนือได้ออกวิเวกไปองค์เดียว ถูกโจกกรรม
กระทบกระทั่งนาๆ ประการ พิจารณาอยู่ ๓ วัน จึง
ได้ความว่าต้องยกธง ๓ ตี อุปมาด้วยธงแห่งสยาม

ประเทศ แต่มีพระบาทซึ่งมีได้เคยสดับมาปรากฏขึ้น
 คือไปว่า “สุตฺวาโค จ โช ภิกฺขเว อสุตฺวาตา ปทุชฺช-
 เณนามี ตสุตฺวานุโรชา อตฺวา วิโรชา เวทฺฐิปฺภา ตถาคคํ
 กจฺจนฺติ ภควํมุตฺตา โน ภนฺเต ภควา ภควํเนตฺตคิภา ภควํ-
 ปฏิสฺสฺรณา ตํชฺช อตฺ ภนฺเต ภควาเยว ปฏิกาสฺส” แล้ว
 พิจารณาได้ความว่า “ระหว่างพระอริยบุคคลผู้ได้สดับ
 แล้ว กับปทุชนผู้มีได้สดับ ก็ย่อมถูกโศกธรรมกระทบ
 กระทั่งเช่นเดียวกัน แม้พระตถาคตก็ได้ถูกโศกธรรมกระทบ
 กระทั่งมาแต่แว่นส่ำหัด ในคราวทรงบำเพ็ญทุกกร-
 ภิรยา และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น พระองค์
 มิได้ตรัสสอนให้เอาพระสัจจของคณองคณเป็นตัวอย่าง
 ตรัสสอนให้เอาพระองค์เองเป็นตัวอย่างเป็นเนตติแบบฉบับ
 เป็นทพงเสมอดด้วยชีวิต” ดังนี้.

สำเร็จปฏิสัมภิทานุสาสน์

ตามประวัติเบื้องต้น ได้เล่าสู่บิณฑิกรของท่านและ
 การพิจารณาสุบิณฑิกรของท่านได้ความว่า ท่านจะ

สำเร็จปฏิสัมพันธ์กันฉันใด ฉลาดรู้ในเทศนาวิธี และ
 อธิบายธรรมานแนะนำสั่งสอนฉันใด ให้เข้าใจในพระธรรม
 วินัยและอธิบายฝึกฝนจิตใจ แต่จะไม่ได้จับปฏิสัมพันธ์
 ญาณดังนี้

คุณสมบัตินี้ ย่อมประจักษ์ชัดแก่ศิษย์ที่หัด
 สัมผัสจริงอย่างที่ท่านพยากรณ์ไว้ คือท่านฉลาดในเทศนา
 วิธี ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านได้พยายามศึกษา
 ดำเนินยกวิธีเทศนาอันจะสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังได้ความ
 ชนว่า เทศนาวิธีต้องประกอบด้วย

๑. อุเทศ คือกำหนดอุเทศก่อน โดยวิธีทำความ
 สงบใจหน่อยหนึ่ง ธรรมใดอันเหมาะแก่จริตนิสัย
 ของผู้ฟัง ซึ่งมากอยฟังในขณะนั้น ธรรมนั้นจะผูกพัน
 ต้องเอาธรรมนั้นมาเป็นอุเทศ ถ้าเป็นภาษาไทยต้องแปล
 เป็นบาลีก่อน.

๒. นิเทศคือเนื้อความ เพื่ออธิบายความของ
 อุเทศนั้นให้กว้างขวางออกไปตามสมควร เมื่อเนื้อความ

ปรากฏ^{ขึ้น}ในขณะนั้นแจ่มแจ้งแก่ใจอย่างไรต้องแสดง
อย่างนั้น.

๓. ปฏิเสธ คือกำหนดใจความ เพื่อย่อคำให้
ผู้ฟังจำได้ จะได้นำไปใคร่ครองในภายหลัง.

เทศนาวิธีของท่านอาจารย์ย่อมเป็นไปตามหลักตั้ง
กล่าว^{ขึ้น} บาลีอุเทศที่ท่านยกขึ้นมาแสดงบางประการ ท่าน
ไม่ได้ศึกษาแต่เรียนมาก่อน ย่อมมาปรากฏ^{ขึ้น}ในเวลา
แสดงธรรมตนเอง จึงสัมพันธ์กับคำปฏิบัติสมาธิทางคำสอนแท้
เป็นการแสดงธรรมด้วยปฏิภาณญาณจริง ๆ จึงถูกกับ
จริตอภิสายของผู้ฟัง ยังผู้ฟังให้เกิดความสว่างแจ่มใส
เบิกบานใจ และเกิดฉันทะในอันประพฤติปฏิบัติศีลธรรม
ยิ่ง ๆ ^{ขึ้น}ไป สัมด้วยคำชมของเจ้าพระคุณพระอุบาลี
(ศิริจันทเถร จันทร) ว่าท่านนั้นแสดงธรรมด้วย
มุกโตทัยเป็นมุกโตทัย ^{ขึ้น} ดั่งนี้ ซึ่งข้าพเจ้าเอามาเป็นข้อ
ธรรมกถาของท่านอาจารย์ที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว ส่วนจตุ-
ปฏิสัมพันธ์ญาณนั้น ท่านว่าท่านจะไม่ได้สำเร็จ เพราะ
มิได้เบียดูในคัมภีร์ใคร่ครวญ เมื่อตั้งเทศนาโวหาร

ของท่านแล้ว ก็จะเห็นสมจริง ดังคำพยากรณ์ของ
ท่าน เพราะปฏิสัมพันธ์มี ๔ ประการ คือ

๑. ชัมมปฏิสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ใน
ธรรม คือ หิวหวัชธรรมหรือหตถกรรมหรือเหตุปัจจัย.

๒. อภิปปฏิสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ในอรรถ
คือ เนื้อความ หรือคำอธิบายหรือผลประโยชน์.

๓. นิรุตติปฏิสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ใน
ภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่ชนอันเป็นคันถิกภาษา โดยหตถ
กถอรุภาษาบาลีอันเป็นแม่ภาษา และภาษาของตนอัน
จะใช้อธิบายธรรมในหมู่นั้นๆ รู้คำสั่งคำหนักเบาและ
รู้ความหมายของคำนั้นๆ ชัดแจ้ง ฉลาดในการเดือก
คำพูดมาใช้ประจบกันเข้า เป็นประโยชน์ให้ได้ความกระตัก
รัด และไฟเพราะสละสลวยเป็นอำนาจชาวเมืองไม่ระเคือง
กายโศคของผู้ฟัง.

๔. ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ใน
การกล่าวธรรมด้วยปฏิภาณญาณ มีไหวพริบทนคนใน

การโต้ตอบปัญหา มีปรัชญาผ่องแผ้วแกดักดำไม่ครั้น
คร้ามในท่ามกตางบริษัท อาจปริวิตเทศนาไปตามจริต
อริยาคัยด้วยเทศนานิยมมีประการต่าง ๆ ได้ดี.

ปฏิสัมพันธ์ญาณ & ประการ^๕ ต้องได้ครบบริบูรณ์
ทั้ง & ประการ จึงจะเรียกว่าสำเร็จจุดปฏิสัมพันธ์ญาณ
ถ้าได้แต่เพียงบางสิ่งบางประการไม่เรียกว่าสำเร็จ แต่
ถ้าได้ทั้ง & ประการนั้น หากแต่ไม่บริบูรณ์เป็นแต่เพียง
อนุโตม ก็เรียกว่าจุดปฏิสัมพันธ์ญาณโตมญาณ ท่านอาจารย์
น่าจะได้ในข้อหลังนี้ จึงจดตาในเทศนาวิธี และอธิบายวิธี
แนะนำตั้งสอนด้านุศิษย์ดังกล่าวมาแล้ว.

ไตรวิธญาณ

ท่านอาจารย์เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าการกำหนดรู้อะไร
ต่าง ๆ เช่น จิตต์ นิสสัย วาสนาของคนอื่น และเทวดา
เป็นต้น ย่อมรู้ได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง
ดัง :-

๑. เอกวิชัยญา กำหนดพิจารณาภายในปรากฏ
 ชาติ จิตว่างจากอกุศลนิमितรรวมลงถึงผู้คิดจิต คือจิต
 ดวงเดิม พักอยู่พอประมาณ จิตค่อยออกมาพักเพียง
 อุปจาระกัทรามได้ว่าเหตุนี้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้.

๒. ทวิชัยญา กำหนดพิจารณาเหมือนข้อ ๑.
 พอจิตค่อยออกมาถึงอุปจาระ จะปรากฏนิมิตรภาพ
 เหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น ต้องวางนิมิตรนั้นเข้าจิตตอกครั้ง
 หนึ่ง ครนค่อยออกมาอีกกัทรามเหตุการณ์นั้น ๆ ได้.

๓. ตวิชัยญา ปฏิบัติเหมือนในข้อ ๑. พอจิตค่อย
 ออกมาถึงชนอุปจาระจะปรากฏนิมิตรภาพเหตุการณ์นั้น
 ต้องวิพากษ์เสียก่อน แล้วจึงวางนิมิตรนั้น แล้วเข้าจิต
 อีก ค่อยออกมาถึงชนอุปจาระก็จะทราบเหตุการณ์
 นั้นได้.

ความรู้โดยอาการ ๓ นี้ ท่านอาจารย์ว่า จิตที่
 ยังเป็นฐิตขณะเป็นเอกกคตา มีอารมณ์เดียว มีแต่ติด
 กับอุปเบกขา จะทราบเหตุการณ์ไม่ได้ต้องถอยจิตออก

มาเพียงข้ออุปการะจึงมีกำลังรู้ได้ หากถอยออกมาถึง
 ขนชณิก หรือจิตตธรรมตาทิทรายเหตุการณ์ไม่ได้
 เหมือนกัน เพราะกำลังอ่อนเกินไป

ท่านอาจารย์ยังคงอาศัยไตรวิญญาณ^{๕๗} เป็นกำลังใน
 การหยั่งรู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นต้นตอคือ
 บัจุบัน อนาคต และกำหนดรู้จิตใจ นิสสัย วาสนา
 ของศิษยานุศิษย์ พร้อมทงอธิบายวิชรมานุศิษยานุศิษย์
 ด้วย ปรีชาญาณหยั่งรู้โดยวิธ ๓ ประการนี้ จึงควรเป็น
 เนติของผู้จะเป็นครูอาจารย์ของผู้อื่นต่อไป

คติพจน์

คำที่เป็นคติ อันท่านอาจารย์กล่าวอยู่บ่อยๆ เพื่อ
 เบียดถอนจิตผวนความดีทำด้วย กาย วาจา ใจ แก่
 ศิษยานุศิษย์ดังนี้ :-

๑. คีโตไม่มีโทษ ดันหนช่อว่าดีเลิศ
๒. ได้ล้มบดทงปวงไม่ประเสริฐเท่าได้คน เพราะ
 ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

เมื่อท่านอธิบาย ตร. บัญญัติกรรมฐานจบลงมักจะ
 ถอดถอนจนเป็นคำถอดถอนว่า “แก่ให้ตกเนื้อ แก่บอดก
 คาพกเจ้าไว้ แก่บอดโคแวงคองนำคองแต่ง แก่บอดพ
 คากนย่างยาย คาย่างยายเวียนคายนเวียนเกิด เวียนเอา
 กำเนิดในภพทั้งด้าม ภพทั้งด้ามเป็นเฮือนเจ้าอยู่” ดังนี้
 เมื่อคราวท่านเทศน์ดังถอดพระภิกษุผู้เป็นสำนักศิษย์
 ถอดทบทวนใจ ให้เข้าใจทางถก และตระเถิดถกทบทวน
 ครบจบลงแล้วได้กล่าวคำเป็นคติชวนว่า “เห็ดต่อแต่เว้าบ
 เห็นบ่อนเบาหนัก เดินบ่อไปตามทางสลักคองเดือฮ้าย”
 ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านอาจารย์ประมอดตง
 ในหลัก ๒ ประการดังนี้ :-

๑. ประโยชน์ของชาติ ท่านอาจารย์ได้เอาพระ
 เทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนพด-
 เมืองของชาติ ในทุกๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือภาค

กตางบางส่วน ภาคเหนือเกือบทั่วทุกจังหวัด ภาคอีสาน
เกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของต่างประเทศ เช่น
ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว ไม่กล้าว่าสอนให้เป็น
ปฏิบัตการปกครองของประเทศ ทำให้พดเมืองของ
ชาติ - ผู้ได้รับคำสั่งสอน เป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมา
อาชีวะ ง่ายแก่การปกครองของผู้ปกครอง ชื่อว่าได้
บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติตามควรแก่สมณวิสัย.

๒. ประโยชน์คำสั่งนา ท่านอาจารย์ได้บรรพชา
และอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนาด้วยความเชื่อ
และความเต็มใจจริงๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้เอาพระศึกษา
และปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วยความอุตสาหะพากเพียร
จริงๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม ท่าน
ปฏิบัติตรงกฎวัตรเคร่งครัดถึง ๔ ประการ ดังกล่าวไว้ใน
ของต้น ได้ดำรงรักษาสัมณกิจไว้มิให้เสื่อมศุนย์ ได้
นำหมกณะฟื้นฟูปฏิบัติธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุท
ธบัญญัติและพระพุทธโอวาท หมั่นอนุศาสน์สั่งสอนศิษยา
นุศิษย์ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจ ตาม

หดกัสมถวิบัติสดานันต์มเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัส
 สอนไว้ เป็นผู้มีหัวใจเด็ดเดี่ยวอดทนไม่หวั่นไหวต่อโลก-
 ธรรม แม้จะถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรมอย่างไร
 ก็มีได้แปรเปลี่ยนไปตาม คงมั่นอยู่ในธรรมวินัย ตามที่
 พระบรมศาสดาประกาศแล้วตลอดมา ทำคนให้เป็น
 วิทยฐานะคึกแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดี ท่านได้จาริกไป
 เพื่อแสวงวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือบางส่วนของภาคกลาง
 เกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือ เกือบทุกจังหวัดของ
 ภาคอีสาน และแถบบางส่วนของต่างประเทศอีกด้วย
 นอกจากเพื่อวิเวกในส่วนตัว ท่านมุ่งไปเพื่อส่ง-
 เเคราะห์ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับส่งเคราะห์
 ด้วยธรรมจากท่านแล้ว ย่อมต่างได้ด้วยความภูมิใจว่า
 ไม่เสียที่ที่ใดเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสดา.

ส่วนหน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ท่านอาจารย์ได้รับ
 พระกรุณาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในฐานะเจ้าคณะ
 ใหญ่คณะธรรมยุติกาให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในคณะธรรม
 ยุติกาทองแค่อยุ่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับตั้งเป็นพระครู

ฉะนั้น ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุปัติฯ (ศิริ
 จันทเถร จันทร) ท่านก็ได้ทำหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อย
 ตลอดเวลาที่อยู่ที่เชียงใหม่ ครั้นจากเชียงใหม่มาแล้ว
 ท่านถึงคันทนน แม่ทัพเจ้าเซวรังให้ทำในเมื่อมาอยู่
 สดกนคร ท่านก็ไม่ยอมทำ โดยอ้างว่าแก่ชราแล้ว รอ
 อยู่ตามสบาย ข้าพเจ้าก็ผ่อนตามด้วยความเคารพและ
 ห่วงความผาสุกสบายแก่ท่านอาจารย์.

งานคำสั่งนาในคันทนนวิปัสสนาธุระ นับว่าท่านได้ทำ
 ได้ดีดั่งกล่าวไว้ ยี่ ศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้
 าจหาญรื่นเริงใจได้มีมาปฏิบัติตลอดมา นับแต่พรรษา
 ๑๕๓ จนถึงพรรษาที่ ๕๘ อันเป็นปีสุดท้ายแห่งชีวิตของ
 ท่าน อาจกล่าวได้ด้วยใจว่า ท่านอาจารย์เป็น
 พระเถระที่มเกียรติกุศลเด่นที่สุดในคันทนนวิปัสสนาธุระ รูป
 หนึ่งในยุคปัจจุบัน

ปัจฉิมสมัย

ในวัยชรา นับแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา ท่านมา
 อยู่จังหวัด สดกนคร เปลี่ยน อริยาบท ไปตาม สถานที่ วิเวก

ผาสักวิหารหลายแห่ง คือ ณ เสนาสนะบ้านนามน ตำบล
 คงโสม อำเภอเมืองบาง ที่ใด ๆ แถวนั้นบ้าง ครั้น
 พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะบ้านหนองผือ ตำบล
 หนอง อำเภอพรรณานิคม จ.อ. สักตนคร จนถึงปี
 ๒๕๐๐ ภายหลัง

ตลอดเวลา ๘ ปี ในวัยชรา ท่านได้เอาธุระอบรม
 ตั้งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอนมาก ได้มี
 การเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์
 ผู้ใดได้บรรลุที่กรรมเทศนาของท่านได้จะได้รวบรวม
 พิมพ์เผยแพร่ต่อให้ชื่อว่า "มตโคทัย" ครั้นมาถึง
 ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ซึ่งเป็นบทท่านมีอายุย่างชน ๘๐ ปี ท่าน
 เริ่มอาพาธเป็นไข้ ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ได้เอาธุระรักษา
 พยายามไปถามกำลังความสามารถ อาพาธก็สงบไปบ้าง
 เป็นครั้งคราว แต่ต่อจากอาพาธหนักเช่นนั้นเรื่อยมา
 จนจนออกพรรษาอาพาธก็กำเริบมากขึ้น ท่านได้กระ
 กระจายไปโดยรวดเร็ว พอออกพรรษาศิษยานุศิษย์ผู้ใกล้
 ค้างก็ทะยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาล ได้เชิญหมอแผน

บัณฑิตมาตรวจและรักษา แล้วนำมาพักที่เสนาสนะป่า
 บ้านภู่ อำเภอพรรณานิคม เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษา และ
 ศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาคารอาพาธมีแต่ทรง
 กับทรุดตงโดยลำดับ ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสักท้าววงศ์ใกล้เมือง
 สักตมนคร โดยพาหุระยณคร มาถึงวัดเวลา ๑๒.๐๐ น.
 เศษ ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ศก
 เดียวกัน ท่านก็ได้องแก้มรณะภาพด้วยอาการสงบ ใน
 ท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรม
 เจดีย์เป็นต้น ศรัทธนามายของท่านอาจารย์ได้ ๘๐ ปี เท่า
 จำนวนที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม การที่ศิษยานุศิษย์และ
 ผู้เคารพนับถือ ได้นำท่านอาจารย์มาที่วัดป่าสักท้าววงศ์
 ก็ให้เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านอาจารย์ คือ เมื่อเริ่ม
 บัญญัติท่านแน่ใจว่าร่างกายจะต้องเป็นไปตามกรรม
 ชาติของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า ถ้า
 คายง ณ บ้านหนองผอน สักตมจะต้องตายตามมีไซ
 น้อย ถ้าตายที่วัดสักท้าววงศ์ก็คอยขงชวดเพราะมีตาดัดตั้ง

นี้ นอกจากมีความเมตตาแล้ว ที่จะต้องถูกฆ่าแล้ว คง
มุ่งหมายฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ข้าพเจ้าอดท
จะพมใจแทนชาวเมืองสกลนคร ในการที่ไ้รับเกียรติอัน
สูงนี้ไม่ได้ อุปมาดังชาวมัตถกษัตริย์กรุงสุโขทัยราชธานี
ไ้รับเกียรติจัดการพระบรมศพ และถวายพระเพลิงพุทธ
ศรัทธา เพราะท่านอาจารย์เบ็นทเคารพนบถของคน
มาก ไ้เที่ยวไปหลายจังหวัดของประเทศไทย ครั้นถึง
วัยชราท่านก็เลือกเอาจังหวัดสกลนคร เป็นที่อยู่อันสบาย
และทอดทิ้งสรณะกายไว้ประหนึ่งจะให้เห็นว่า เมืองสกล
นครเป็นบ้านเกิดเมืองตายของท่านฉนั้น ในสมัยทำการ
ณาปนกิจศพของท่านอาจารย์นั้น ชาวเมืองสกลนครยัง
จะมีเกียรติได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่าน อันมา
จากทิศต่างๆ มากมายหลายท่านอีกด้วย.

ธรรมอันน่าอัศจรรย์ในท่านอันประจักษ์แก่ศิษยา
นุศิษย์ที่ไม่ควรลืมก็คือ ในสมัยอาพาชหนัก เมื่อยังพูด
ได้ ท่านได้สั่งตั้งธรรมให้ฟังอยู่ตลอดมาไม่มีการสทก
สัท่านต่อมรณภยันแต่ประการใด ยิ่งกว่าทำทาศิษย์ทั้ง

ทลายด้วยว่า “ใครจะตำมารถรุดหน้าให้ไม่แก่ก่อนชาติ
 มีใบขนมาออกได้ ก็ดองด” โหมเมื่อศิษย์ขอรักษาพยาบาล
 แต่เพื่ออุเคราะห์ที่ท่านขียนยอมให้รักษาพยาบาลไปตาม
 เรือง ครนเวธาอาพาธหนักถึงที่สุด ตั้งซารว่างกายไม่
 ยอมให้โอกาสท่านพดจได้เคย เพราะแถมหะเพองปีดดำ
 คอยากแก่การพุด จึงมิได้รับบังฉิมโองาท อันน่าจับใจ
 แต่ประการใด คงเห็นแต่อาการอันเกิดวักตัวในมรณา
 สันนิทาทท่านเป็นชฎอฎา ศิษยานุศิษย์ต่างก็เต็มตนไป
 ด้วยปีดปราโมทย์ในอาการนั้น ซึ่งหาได้ไม่่ง่ายนัก และ
 ค่างก็ปดงธรรมดังเวช ในตั้งซารอันเป็นไปตามธรรมดา
 ของมัน ใคร ๆ ไม่เตอกหน้าเกิดมาแล้วจะต้องแก่เจ็บตาย
 เหมือนกันหมดดี ไม่มีใครดองพันไปได้สักคนเดียว มึงค
 อมฤตธรรม คือพระนิพพานเท่านั้น ที่พ้นแตงจากความ
 เกิดแก่เจ็บตายโดยสิ้นเชิง ผู้บรรดตงอมฤตธรรมนั้นแตง
 แม้ตองทอดทงสัระไว้อย่างด้ามญชนทงทตาย ก็คง
 ปรากฎนามว่า ผู้ไม่ตาย อยู่นั่นเอง.

มุตโตทัย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
ที่เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว

๑. การปฏิบัติเป็นเครื่องยังพระสังฆกรรมให้บริสุทธิ์
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งว่า ธรรมของ
พระตถาคต เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสังฆานของปวงชน
แล้ว ย่อมกลายเป็นของปวงม (สังฆกรรมปฏิรูป) ไป
แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตต์สังฆานของพระอริยเจ้า
แล้วไซ้ร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่
ถนบเดือนด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อยังเพียรคงเวียนพระ-
ปริยสังฆกรรมกายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี คือเมื่อมา
ฝึกหัดปฏิบัติจิตต์ใจ กำจัดเหตุมะปวมก่า คืออุปกิเลส
แล้วนั้นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้ดำเร็จเต็มที และทำ

ให้พระสังฆกรรมบริสุทธ ^๕ ไม่วิปตาศักดาตเกิดอนจากหตัก
เคิมควย.

๒. ผกคนดแตวจงผกผู้^๕อื่น ^๕ชอวาทำตามพระ-
พุทธเจ้า.

ปริตหมมธารถิ สตุถาเทวมนุสฺสานันิ พุทฺโธภควา
สั่มเตจพระบรมศาสดา^๕ด้ามมา^๕สั่มพุทธเจ้าทรงทร-
มาน^๕ผกหัตพระองก ^๕จนได้^๕คร^๕ฐ^๕พระอนุคคร^๕ด้ามมา^๕สั่มโพ-
ธิญาณ ^๕เป็น^๕พุทฺโธ ^๕ผู้^๕ร^๕ก^๕อน ^๕แตวจง^๕เป็น ^๕ภควา ^๕ผู้^๕ทรง
จำแนกแจกธรรมตั้ง^๕ด่อนเวไนยสัตว์ สตุถา ^๕จึง^๕เป็น^๕คร^๕
ของ^๕เทวดา^๕ตะณุษย ^๕เป็น^๕ผู้^๕ผก^๕บุรุษ^๕ผู้^๕ม^๕อุป^๕นิ^๕ส^๕ถ^๕ย^๕บารม^๕
ควร^๕แก่^๕การ^๕ท^๕ร^๕มา^๕น^๕ใน^๕ภาย^๕หตัง ^๕จึง^๕ทรง^๕พระ^๕คุณ^๕ปราก^๕ฏ^๕ว่า
กถยา^๕โน ^๕กิต^๕ติ^๕ส^๕ท^๕โท ^๕อ^๕พ^๕ภ^๕กุ^๕ค^๕โค ^๕เดียง^๕เกียร^๕ติ^๕ศ^๕ัพ^๕ท^๕อัน^๕ด^๕
งาม^๕ของ^๕พระ^๕อง^๕ค^๕ย^๕อม^๕ฟ^๕ง^๕เฟื่อง^๕ไป^๕ใน^๕จา^๕ศ^๕ร^๕ท^๕ิ^๕ศ^๕จน^๕ตรา^๕บ^๕เท้า
ทุก^๕อน^๕น ^๕แม้^๕พระ^๕อ^๕ริ^๕ย^๕ตั้ง^๕ส^๕ถ^๕ว^๕ก^๕เจ้า^๕ท^๕ง^๕ห^๕ต^๕าย^๕ที่^๕ด^๕วง^๕ด^๕ับ^๕ไป
แต^๕ว^๕ก^๕เช^๕น^๕เด^๕ย^๕ว^๕ก^๕น ^๕ปราก^๕ฏ^๕ว่า^๕ท่าน^๕ผ^๕ก^๕ฝ^๕น^๕ท^๕ร^๕มา^๕น^๕คน^๕ได้^๕ดี
แต^๕ว ^๕จึง^๕ช^๕ว^๕ย^๕พระ^๕บรม^๕ศา^๕ด^๕า^๕จำ^๕แน^๕ก^๕แจ^๕ก^๕ช^๕ร^๕ม^๕ตั้ง^๕ด^๕่อน
ประ^๕ช^๕ม^๕ชน^๕ใน^๕ภาย^๕หตัง ^๕ท่าน^๕จึง^๕มี^๕เกียร^๕ติ^๕คุณ^๕ปราก^๕ฏ^๕เช่น

เดียวกับพระผู้มั่งพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตน
ให้ดีกว่าอนัตตัง และทำการจำแนกเจกธรรมตั้งสอนไซ้
ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่า ปาปโก สัทโทโหติ คือเป็น
ผู้มีเสียงชว ฟังไปในจาศรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตาม
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรียสังฆสังฆเจ้าในก่อน
ทั้งหลาย.

๓. มุตมรดกอนเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน.

เหตุใดหนอ ปรากฏทั้งหลาย จะสัตว์ก็ดี จัรวิน
สัตว์ก็ดี หรือจะทำการกุศลใด ๆ ก็ดี จึงต้องตั้งหมอก่อน
จะทรงนโมไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนั้น นโมก็ต้องเป็นตั้ง
สำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณาได้ความว่า น คือชาตุนา
โม คือชาตุนิ พร้อมกับบาทพระคาถาปรากฏขึ้นมาว่า
มาตาเปกิตตมกโวจ โอทนภุมมาตปจฺจโย สัมภวชาตฺของ
มารดาบิดาผู้มั่งจึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ น เป็นชาตฺของ
มารดา โมเป็นชาตฺของบิดา ฉะนั้นเมื่อชาตฺทั้งสองผู้มั่ง
กันเข้าไป ไฟชาตฺของมารดาเคี้ยวเข้า จนได้นามว่า
กตตะคือนามนหยดเดียว ณที่ตนเองปฏิสนธิวิญญาณเข้า

ถอลปฐมนิไต จิตต์จึงได้ถอลปฐมนิโธธาคนโมหน เมอ
 จิตต์เขาไปอาศัยเดว. กตตะกคอยเจริญจนเป็นอมัพพะ
 คอเป็นกอนเดอดิ เจริญจากกอนเดอดมาเป็นชนะคือเป็น
 แถง แถงเป็ดคองชนเนอ แถงชยายกวัชชอกคตตายรูปจิง
 เหลน จิงเขนบญจธาธา คือเขน ๒ ธา ๒ หิว ๑ ถังน
 ธาตุพ คือ ตม ธ คือ ไฟนเป็นธาตเขานาอาศัยภายหดัง
 เพราะจิตต์ไม่ถอล เมอดะจากกตตะหนแถง กตตะกคอง
 ทงเปธาหรือธัญเปธา ตมแถงไฟก่ไม่มี คนตาย ตมถะ
 พักดับหายธาปตั้งญไป จิงว่า เป็นธาตอาศัย ข้อตั้งคัญ
 จิงอยู่ทธาตทง ๒ คอ นโม เป็นเคิม ในกตค้อมมา เมอ
 คตคตออกมาแถงคตองอาศัย น มารดา โม บิดา เป็น
 ผู้ทะนุถนอมกตอมเกลยงเดยงมาด้วยการให้ข้าวสุกแถง
 ชนมกมมาตั้งเป็นคณ คตคตจนการแนะนำตั้งถอนความค
 ทุกอย่าง ท่านจิงเรียกมารดาบิดาว่า บพพจารย เป็น
 ผู้ตั้งถอนกอนใคร ๆ ทงตั้ง มารดาบิดาเป็นผู้เมตตาคิตต์
 คอบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ททำให้ กตาว
 คอรูปกายนเดเป็นมรดกคิงเคิม ทรัพย์ตั้งเงินทองอัน

เป็นของภายนอกก็ไปจากรูปภายนอก ถ้ารูปภายนอก
 ไม่มีแล้ว ก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย เพราะ
 เหตุนี้ของเราทรงคงเป็น "มุตมรดก" ของบิดา
 มารดาที่ฉัน จึงว่าคุณท่านจะนับจะประมาณมิได้โดย
 ปราบัญญาหลายจึงหาได้ตั้งรังไม่ เราต้องเอาตัวเรา คือ
 นโมตงชนก่อน แต่เจ้าทำกริยาน้อมใจไว้ดังภายหลัง
 นโมท่านเปิดอ่านอบน้อมนมน เป็นการเปิดเพียงกริยาหา
 ได้เปิดต้นกริยาไม่ มุตมรดกนี้แต่เป็นต้นทุนทำการฝึกหัด
 ปฏิบัติคน ไม่ต้องเป็นคณจทรพิสัยสำหรับทำทุกปฏิบัติ.

๔. มุตฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโมนี้ เมื่อก้าวเพียง ๒ ซากเท่านั้น ยังไม่เต็ม
 ประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพดิดระพัญชนะ
 ดึงนคือ เอาสระ อะ จากตัว น มาได้ตัว ม เอาสระ โ
 จากตัว ม มาได้ตัว น แล้วกลับ มะ มาไว้หน้าตัว โ เป็น
 มโน แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทั้งกายทั้งใจ เต็ม
 ตามส่วน สมควรแก่การใช้เป็นมุตฐานแห่งการปฏิบัติได้
 มโนคือใจเป็นดังเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูด

อะไรก็ยอมเบนไปจากใจ^{๕๒}ทั้งหมด ได้ในพระพุทธรูป
 ว่า มโน ปุพฺพกมา ชมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 ธรรม^{๕๓}ทงหตายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ ดำเร็จแล้ว
 ด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย
 ก็ทรงบัญญัติออกไปจากใจ คือมหาฐาน^{๕๔}ทั้งต้น เหตุ^{๕๕}
 เมื่อพระศาสดาผู้ได้มาพิจารณาตามจนถึงรู้จักมโนแจ่ม
 แจ่มแล้ว มโน^{๕๖}ก็ตั้งบัญญัติคือพนจากบัญญัติ^{๕๗}ทั้งต้น
 สัมมคติ^{๕๘}ทงหตายในโลก^{๕๙}นี้ต้องออกไปจากมโน^{๖๐}ทั้งต้น ของ
 ใครก็กั้นของใคร ต่างคนต่างถือเอา กั้นอัน^{๖๑}ถือเอา
 เป็น^{๖๒}สัมมคติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำไอระ^{๖๓} จนเป็น
 อวิชชาตัวก่อกมลถือชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลง
 ถือ^{๖๔}ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด.

๕. มุตเหตุแห่งสิ่ง^{๖๕}ทงหตายในต่างโลกต่าง
 พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหา^{๖๖}ฐาน มัชฌิม
 ปริมาณ^{๖๗}เท่านั้น ^{๖๘}ตั้ง^{๖๙}คัมภีร์มหา^{๗๐}ฐาน มัชฌิม
 ปริมาณ^{๗๑}มิได้ เป็น "อนนต^{๗๒}มัย" เป็น^{๗๓}วิสัยของพระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้^{๗๔}ได้ เมื่อพิจารณาพระบาท^{๗๕}ทว่า

เหตุปัจจัย นั้นได้ความว่าเหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของ
 สิ่งทั้งหลายในสากลโลกชาตินั้นได้แก่มนุสฺสเอง มโน
 เป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็น
 แต่อาการเท่านั้น อารมฺมณ จนถึง อวิคคต จะเป็น
 ปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น
 มโน ซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ กติ จิตฺกตฺติ ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖
 กติ และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อหกติ ย่อมมีเหตุนั้น
 เป็นอนันตยวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรม
 วินยกติ วัฏฏะไร ๆ ได้ด้วยทศพลญาณกติ รอบรู้สรรพ
 เพี้ยยธรรมทั้งปวงกติ ก็เพราะมีมหาเหตุนั้นเป็นดั้งเดิม
 ที่เดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตยวกัน แม้ต่างกตทั้งหลาย
 กติมหาเหตุนี้แต่เป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของ
 พระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แล พระอัสสชิเถระผู้เป็นท ๕ ของ
 พระปัจจุวัคคีย์ จึงแสดงธรรมแก่อุปติสฺส (พระสารีบุตร)
 ว่า เย ชมฺมา เหตุปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย
 นิโรโห จ เอวํวาท มหาสมฺมโน ความว่า ธรรมทั้งหลาย
 เกิดแต่เหตุ เพราะว่ามีมหาเหตุเป็นตัวสำคัญเป็นตัวเดิม

เมื่อท่านพระอัสสชิเระกถาว่าถึงถึง^{๕๕} (คือมหาเหตุ) ท่าน
 พระสารีบุตรจะไม่หยิ่งจิตตั้งถึงกระแด้วธรรมอย่างไร
 เต่า? เพราะอะไรทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุ,
 ถึงโลกุตระธรรมก็^{๕๖}คือมหาเหตุ ฉะนั้นหาบัญญัติท่าน
 จึงว่าเป็นอนันตนิย ผู้มาปฏิบัติใจ คือตัดมหาเหตุ จน
 แจ่มกระจ่างสว่างไร้แล้ว ย่อมสามารถรู้อะไร ๆ ทั้งภายใน
 ในระกายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณ
 ได้ด้วยประการฉะนี้.

๖. มงคลการของสังสารวัฏฏ์

สี่ทิฏฐิ อวิชชา ปัจจยา สังขารา อุปาทาน ภาโว
 ชาติ

คนเราทุกรูปทุกนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์
 ต้วนดวงแต่มี^{๕๗}เกิดขึ้น ก็ต่างก็มีบิดามารดาเป็นแดน
 เกิด ก็แต่เหตุใดท่านจึงบัญญัติ บัจจยาการ แต่เพียงว่า
 อวิชชา ปัจจยา ๆ ด ๆ เท่านั้น อวิชชาเกิดมาจาก
 อะไร?—ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดา
 อวิชชา ก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาท

พระคาถาเบื้องต้นว่า จิตภุคฺฉ นนฺเองเปณพอแมงของ อวิชชา
 จิตภุคฺฉ ไตแกจคตตงเคม เมอ จิตภุคฺฉ ประกอบไปดวย
 ความหลง จึงมีเครื่องคอกถาวคอก อาการของอวิชชา
 เกิดชน เมอมอวิชชาแตว จึงเป็นบัจจยให้ปรงแตงเบิน
 ดังขารพรอมกับความเขาไปยัดถอ จึงเป็นภพชาติคอก
 คอกเกิดกอกถอกนไป ทานเรยกับัจจยการ เพราะเป็น
 อาการสืบคอกน วิชชาแตอวิชชาคอกนมาจาก จิตภุคฺฉ
 เช่นเดยวคอกน เพราะเมอ จิตภุคฺฉ กอบดวย อวิชชา จึงไม
 รุเทาอาการทงหตาย แตเมอ จิตภุคฺฉ กอบดวยวิชชา จึง
 รุเทาอาการทงหตายตามความเบินจริง นพิจารณาคอกน
 วุฐฐานคามินวบถัดสนา รวมใจความวา จิตภุคฺฉ เป็นคอก
 การคอกเคมของ ดังถารวัญญู (การเวยยนวายคายเกิด) ทาน
 จึงเรยกชอวา "มุตคณไตร" เพราะฉะนหนเมอจะคอก
 ดังถารวัญญูให้ชาติถุญ จึงคอกอบรมบมคอกการคอกเคม
 ให้มอวิชชารุเทา ทน - อาการ ทงหตายตามความเบินจริง
 กจะหายหลงแตวไมกอกการทงหตายไต ๆ อัก จิตภุคฺฉ อนัน

เป็นมรดการกหยุดหมุ่หมุดการเว่ยหน่วยตายเกิดในสัง-
 ภารวฏฏควยประการณะน.

๗. อรรถฐาน เป็นทตงแห่งมรรคผลนิพพาน.

อกคํ ซานํ มนุสฺเสตํ มคคํ สัตต วิตุทฺธิยา.

ฐานะอันเติศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเติศนั้นเป็น
 ทางตาเนินไป เพื่อความบริสุทฺธิของสัตว์ อธิบายว่า
 เราได้รับมรดกมาแต่จากรุ่นก่อนคือบิดามารดา กตาว
 คือดัตถของเรานี้แหละ อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่ง
 เป็นชาติตั้งดี เป็นผู้เกิดตั้งอยู่ในฐานะอันเติศด้วยดี คือ
 มกายตมบัต วิจตมบัต และมโนตมบัตบริบริรณ จะสร้าง
 สัมเอาตมมตกายนอกคอกทรมยต้นเงินทองอย่างไรก็ได้ จะ
 สร้างสัมเอาตมมตกายในคอกมรรคผล นิพพาน ชรรม-
 วิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระชรรม วินัย ก็
 ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เราเอง มีได้ทรงบัญญัติแก่ช่างม้า
 โคกระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นเองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึง
 ซึ่งความบริสุทฺธิได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่าตน
 มีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มีทำให้ไม่ได้

เมื่อมีเหตุทำให้ยังได้ สัมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสต์สัน-
 ทรชาติกว่า ทาน์ เทติ ตั้ต รุกขติ ภาวนี ภาเวตวา เอกจุโจ-
 สคคิ ศจุนติ เอกจุโจโมกขิ ศจุนติ นิสัสตยัม เมื่อได้ทำกอง
 การกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาคำสอน
 ของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกกำนอย กัดอง
 ไปสู่สวรรค์ บางพวกแลชยันท่าจริง พร้อมทั้งภวตนา
 บารมีแต่เห็นเหตุประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพาน
 โดยไม่ต้องส่งสัยเลย พวกสัตว์วิจิตรจาดานทานไม่ได้กล่าว
 ว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับ
 คำว่า มนุษย์นตงอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำ
 ตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิได้แต่.

๘. สติบัญญัติฐานเป็น ชัยภูมิ คือ สันนามฝึกฝนตน.

พระบรมศาสดาจารย์เจ้าทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรม
 ข้อไหน? เมื่อพิจารณาบัญญัติฐาน ได้ความช่นว่า พระองค์
 ทรงตั้งมหาสติบัญญัติฐานเป็นชัยภูมิ.

อุปมาในทางโลก การรบทัพ ชิงชัย มุ่งหมายชัย
 ชนะ จำต้องหาชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้ว ย่อมสามารถ

บึงก้นอ่าวของชาติกไดดี ณ ทนถ้ามารตรวบรวม
 กำดังใหญ่เขาซาพันชาติกให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่น
 นน ท่านจึงเรียกว่าชยภูมิ คอททประกอบไปด้วย ค่าย
 คุ ประตู่หอรบอันมั่นคงนักโต.

อุปไมยในทางธรรมกัณนิน ทเอาจหาดีคิยฐาน
 เป็นชยภูมิ ก็โดยผู้จะเขาดั่งครามรบชาติก คือกิเลส
 คองพิจารณาภายนบัสถนาศคิยฐานเป็นศนก่อน เพราะ
 คนเราทเกิดกามราคะเป็นศนชน ก็เกิดทกายแะใจเพราะ
 ตาแะไปเห็นกายทำให้ใจกำเรบ เหตุนี้จึงไดคความว่า
 กายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงคองพิจารณาทกายนก่อนจะ
 ไดเป็นเครื่องคณิรณทำใจให้ตั้งมได้ ณ ทนพงทำให้
 มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยถะยทเดียว ในเมื่อออกคห
 นิมครปรากฎกายถ่วงนไหนกัตาม ให้พั่งถือเขาถ่วง
 ทไดเห็นนพิจารณาให้เป็นหลักไว้ไม่ต้องย้ายไปพิจารณา
 ทอน จะคิดวาทนเราเห็นแถวทอนยังไม่เห็นกัคองไป
 พิจารณาทอนชี่ เช่นนหากวไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจน

แยกกายออกมาเป็นดวง ๆ ทุก ๆ ชากวอรันเป็นชาติ ดิน
 ฟ้า วม ไฟ ได้ยั้งตะเอยดที่เรียกวปฏิภากคตาม กัให
 พิจารณากายที่เราเห็นทแรกด้วยอูกคหิมิตรน จน
 ชำนาญ ที่จะชำนาญได้กตองพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่
 เดียวนเอง เหมือนดวดมนตฉะนิน อันการดวดมนต
 เมื่อเราทของสูตรนโตแล้ว ทงเดี่ยไม่เด้าไม่ดวดไว้อก
 จะดมเดี่ยว ไม่ดำเรัจประโยชน์อะไรเดย เพราะไม่ทำให้
 ชำนาญด้วยความประมาทฉนโต การพิจารณากัฉนิน
 เหมือนกัน เมื่อได้อูกคหิมิตรนที่โตแล้ว ไม่พิจารณา
 ในทนั้นให้มาก ปล่อยทงเดี่ยด้วยความประมาทที่ไม่
 ดำเรัจประโยชน์อะไรอย่างเดี่ยกัน.

การพิจารณากายนมหทอานมาก คั้งในการบวช
 ทุกวณ เบองคณตองบอกกรรมฐาน ๕ กคอกายนเอง
 กอนอนหมดเพราะเป็นของดำคัญ ท่านกต่างไว้ในคัมภีร์
 พระธรรมบทชุกทกนิกายว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาดไม่บอกชั้ง
 การพิจารณากาย อาจทำตายอุปนิสสัยแห่งพระอรหัตต์

ของกฤตกรได้ เพราะฉะนั้นในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรม-
 ฐาน ๕ ก่อน อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวไว้ พระพุทธเจ้าทรง
 หดาย พระชรัสวดีเจ้าทรงหดาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกาย
 ในส่วนแห่งโกฏฐฐานหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐
 รูปผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นดิน
 นหนา นนช่อว่า พหิทธา แผ่นดินภายนอก ให้พวกท่าน
 ทรงหดายมาพิจารณา อชฌัตติกาแผ่นดินภายใน กล่าว
 คือ อชฌัตติกาพร่างกายนี้ จึงใคร่ตรองพิจารณาให้แยบคาย
 กระทำให้แจ้งแทงให้ตัดออก เมื่อจบการวิดิชฌนาบัญญัติ
 ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปก็บรรดพระอรหันตผล เหตุผลการ-
 พิจารณาภายในจึงเป็นของล้ำคณ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมด
 ถ้วนแต่ของพิจารณาภายในทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่
 ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณาภายใน แม้พระพุทธองค์
 เจ้าจะได้ตรัสรู้ที่แรกก็ทรงพิจารณาตาม ตามจะไม่ใช้กาย
 อย่างไร ! เพราะฉะนั้นมหาสติปัฏฐาน มีกายานับัดต้น
 เป็นต้นจึงชื่อว่า "ชยภูมิ" เมื่อเราได้ชยภูมิตัดดวงดำ
 คือปฏิบัติตามหตถกมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จง

พิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลาย ด้วย
อุปายแห่งวิปัสสนาซึ่งจะกล่าวข้างหน้า.

๑. อุปายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอน
กิเลส.

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่
ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวยงามๆ ก็เกิดขึ้นมา
จากโคลนตมอันเป็นของสกปรกปฏิกตน่าเกลียด แต่ว่า
ดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเบ่งตั้งทင့်อาด
เป็นทศทรวงของพระราชอาภรณ์ และเสนาบดี
เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มักกลับคืนไปยังโคลนตมอีกเคย
อันเปรียบเหมือนคนพระโยคาวจรเจ้าผู้ประพฤติพากเพียร
ประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด
จิตจึงพ้นสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียด
นั้นก็คือจิตวิญญาณเอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโส-
โครก คือของจาวะ บัณฑิตาวะ (มุตร อุททงปวง) สิ่ง
ที่ออกจาก ผม ขน เดีบ ฟัน หนิง เป็นต้น ก็เรียกว่า

๕๒ ขทมก เช่น ขหว ขเดบ ขพน ขโคต เป็นคน เมื่อดัง
 ๕๓ เหน็ดดวงหัดหงส์อาหาร มีแกง กับ เป็นคนกรงเกยจ
 ๕๔ ต้องเทงกินไม่ได้ และร่างกายของข้าระอัยเด่มอจ
 ๕๕ พอเป็นของคู่ได้ ถ้าหากไม่ข้าระขดส์ก็จะมกดินเหน้
 ๕๖ ด่าป เข้าใกล้ใครก็ได้ ของทงปวงมีผาพร เครื่อง
 ๕๗ ใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก้เป็นของสอาดหน้า
 ๕๘ แต่เมื่อมาถึงกายนแดงกเป็นของสกปรกไป เมื่อปลดอย
 ๕๙ ใวนาน ๆ เข้าไม่ซักฟอก ก็จะใช้ใกล้ใครไม่ได้โดย
 ๖๐ พระเหม็นด่าป ดึงนังไตความว่า ร่างกายของเราน
 ๖๑ เป็นเรือนมทรเรือนคุด เป็นอสังกะของไม่งาม ปฏิภ
 ๖๒ ณาเกิดยด เมื่อยมชวดคอยกเบนถงปานน เมอชวดหา
 ๖๓ ไม่แต่ยงจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้โดย เพราะ
 ๖๔ ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทงหลาย จึงพิจารณาร่างกายอัน
 ๖๕ นี้ให้ชานชานาญด้วยโยนิโสมนสิการ ดังแต่คินมาทีเดียว
 ๖๖ คอชณะเมื่อยงเห็นไม่กนชดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วน
 ๖๗ หนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริด จนกระทั่งปรากฏ
 ๖๘ เป็นอกคคหนิมคร คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใด

ส่วนหนึ่งแล้วกำหนดส่วนนี้ให้มาก เจริญให้มาก ทำ
 ให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ อัน
 ชวนาเขาทานา เขากัทำที่แผ่นดิน โถที่แผ่นดิน ค้างไป
 ในดิน บัดต่อไปเขากัทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำใน
 อากาศต่างหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ชาวเขากัได้
 เต็มยงเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่
 ต้องร้องเรียกว่า ชาวเอ๋ยชาว จงมาเต็มยงเนื้อ ชาว
 กัจะหัดงให้โตมาเอง และจะห้ามว่า ชาวเอ๋ยชาว จงอย่า
 มาเต็มยงเต็มฉางเราเนื้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจน
 ดำเร็วแล้ว ชาว กัจะมาเต็มยงเต็มฉางเองฉันใดกั
 พระโยคาวจรเจ้ากัฉันนั้น จงพิจารณาภายในที่
 พิจารณาอันถกนิสสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครึ่งแรก
 อยาตะทั้งเตยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมีไช้หมาย
 แต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่
 ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืนเดินนั่งนอนกัคิดพิศกั
 ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก
 เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจน แล้วให้พิจารณา

แบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วนๆตามโยนิโสมนสิการคตอด
 จน กระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
 และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุปายคตอนนตาม
 แต่คนจะใคร่ครวญออกอธิบายตามทถกจริตนิสัยของคน
 แต่อย่าตะทงหดกเติมทคนได้รครั้งแรกนั้นเทยว พระโย-
 ควจรเจ้าเมื่อพิจารณาในทนพงเจริญให้มาก ทำให้
 มากอย่าพิจารณาครั้งเดียว แต่วปลอยทงคตงครั้งเดือน
 คตงเดือน ให้พิจารณาทงเข้าไ ทยออกมามาเป็น
 อนุโตมปฏิโตม คือเข้าไปสงบในจิตต์แล้วทยออกมมา
 พิจารณาทง อย่าพิจารณาทงอย่างเดียวหรือสงบท
 จิตต์แต่อย่างเดียว พระโยควจรเจ้าพิจารณาอย่างน
 ชำนาญหรือชำนาญอย่างยังแวด ครวณแตเป็นส่วนท
 จะเบ็เองคือ จิตต์ยอมจะรวมใหญ่เมื่อรวมพบตง ย่อม
 ปรากฏว่าทุกตัง รวมตงเบ็อนเดียวกน คือหมดทงโลก
 ย่อมเบ็นชาคทงตัง นิมิตทจะปรากฏชนพร้อมกนว่า โลก
 นรียบเบ็อนหนากตง เพราะมตงภาพเบ็อนเดียวกน
 ไม้ว่าป่าไม้ทชามนุษย์ตง แมทตงตงของเรากตงตง

ราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกบฏญาณสัมปยุตต์
 คอวชนมาพร้อมกันในทณ คตคความสันเทห์ในใจได้เคย
 จังชอว่า ยถาภคญาณทตส์ถนอบสัสณา คอทงเห็นทงร
 ตามความเป็นจริง ชนนเป็นเบองคนในอนทจะดำเนิน
 ต่อไป ไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้าจะฟังเจริญให้
 มากทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง อจรอบ
 จนชำนานญเห็นแจ้งชัดว่า ตั้งชารคความปรุงแต่งอันเป็น
 ความส่มมคิว่า โน่นเป็นของเรา โน่นเป็นเรา เป็นความ
 ไม่เที่ยง อาคัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทกข กัด
 ชาติทงหตายเขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนตงแต่ไหนแต่ไร
 มาเกิดแก่เจ็บตาย เกิดชนร้อยไปอยู่อย่างนี้ อาคัย
 อาการของจิตต์คือ ชนธ & ได้แก่วบ เวทนา สัญญา
 ตั้งชารวิญญาณไปปรุงแต่ง ต้าคณันหมายทุกภพ
 ทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหตอประมาณมาจนถึงปัจจุบัน
 ชาติ จึงทำให้จิตต์หลงอยู่ตามส่มมคิ ไม่ใช่ส่มมคิมา
 คิตเอาเรา เพราะชรรมชาติทงหตายทงหมดในใจน
 จะเป็นของมิวญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความ

จริงแล้วเขาหากมีหากเป็นเกิดชนเด่อมไปม้อยอย่างนนท
 เดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรชนว่า ปพเพตุ อนุต-
 ต์เคตุ รมเมตุ ธรรมคาเหตานหากมมาแตกอน ถึงวา
 จะไม่ได้ยินได้ฟังจากใคร ก็ม้อยอย่างนนทเดียว ฉะนิน
 ในความชอบ พระพุทของคเจ้าจิงทรงปฏิญญาณ
 พระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใคร
 เพราะของเหตานมอยู่ มมาแตกอนพระองค์คณ ได้
 ความว่า ธรรมคาชาคทงหลาย ย่อมเป็นยอมม้อยอย่าง
 นน ธาคัยอาการของจิตคเขาไปยึดถือเอาสิ่งทงปวงเหต
 นนมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตาม
 สัมมคณ เป็นเหตุให้ขณัตยครอบงำจิตคจหนตงเชอ
 ไปตาม จึงเป็นเหตุให้ กอกพกชชาติด้วยอาการของ
 จิตคเขาไปยึด ฉะนินพระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา
 โดยแยบคายตงไปตามสภาพว่า สพเพ สังขารา อนิจจา
 สพเพ สังขารา ทุกขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คือ
 อาการของจิตคณแต่ไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือ
 ม้อยเป็นม้อยอย่างนน ให้พิจารณาโดยอริยตัจจธรรม

๕ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตต์ให้เห็นแน่แท้ โดย
 บัจฉิทธิว่า ตวิอาการของจิตตนเองมันไม่เที่ยงเป็น
 ทกขจึงหงตตามดังขาร เมื่อเห็นจริงดังไปแต่อกเป็นเครื่อง
 แก้อาการของจิตต์ จึงปรากฏขึ้นว่า สังขาราสังขาร
 นคติ สังขารทงหงตาทเที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการ
 ของจิตต์ต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์
 เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒
 ประการคือ รู้ว่า สัตว์ก็ม้อยอย่างนั้น สังขารก็เป็น
 อาการของจิตต์เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น จิตฺกุต จิตต์
 คงอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หงตพัน ได้ความว่า ธรรมดา
 หรือธรรมทงหงตายไม่ใช่ตน จะใช้ตนอย่างไรของเขาหาก
 เกิดม้อยอย่างนั้น ท่านจึงว่า สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรม
 ทงหงตายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาให้เห็น
 แจงประจักษ์ตามัน จนทำให้รวมพยับลงไปให้เห็นจริง
 แจงชัดตามัน โดยบัจฉิทธิ พร้อมกัมมณฺญ-
 สัมปยุตต์ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่าอวิชฺชาคามินี
 วิบัตถนา ทำในทณจนชานาญเห็นจริงแจงประจักษ์พร้อม

กับการรวมใหญ่ และฉาญตั้งปยุตต์รวมทวนกระแต่ร์แก
 อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมตงฐิตจิตต์อนเป็นอยุมี
 อยุอย่างนจนแจ้งประกษไนทนนควยฉาญตั้งปยุตต์ว่า
 ชฉนา ซาคิ ฉาญ ไหคิ คังนี้ ไนทนนไมใช่ตั้งสมมติ ไมใช่
 ของแต่่งเขาเตาเขา ไมใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้
 เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รุเองโดยส่วนเดียวเท่านั้น
 เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ทอดอย พิจารณา
 โดยแยบคายด้วยตนเอง จัจะเปนชนมาเอง ทำนเปรียบ
 เหมือนคนไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาคัน
 มันให้ค้แล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่ตั้งอันบุคคลพึงปรารถนา
 เอาเลย เป็นชนมาเอง ถ้าแถบบุคคลมาปรารถนาเอาแค
 รวงข้าว แต่หาได้รักษาคันข้าวไม่ เป็นผู้เกยจคร้าน จะ
 ปรารถนาจนฉนตาย รวงข้าวก็จะมีไม่ชนมาให้ฉนได้
 วิมุตติธรรมกัฉนนั้นฉนแต่ มีใช่ตั้งอันบุคคลจะพึงปรารถนา
 เอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูกหรือไม่
 ปฏิบัติผิดเกยจคร้านจนฉนตาย จะประสพวิมุตติธรรมไม่
 ได้เลย ด้วยประการฉะนี้.

๑๐. จิตต์เดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไป
เพราะอุปกิเลส.

ปภัสสรमितํ ภิกขเว จิตฺตํ คณฺจ โข อากนฺตุเกหิ
อุปฺกิเลเสหิ อุปฺกกิตฺติจฺจุ.

ภิกษุทั้งหลาย จิตต์เดิมประภัสสรแจ่มสว่าง
มาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตฺกะ
สัญญาปรกคตุมหุ่มห่อ จึงทำให้จิตต์มืดองแสงสว่างได้
ท่านเปรียบไว้ในบทตอนหนึ่งว่า “ไม้ซงกหกพิน้ำ
(กิ่ง) กระทบกำ (กิ่งกำ) ซนหมอช้อยกระทบน้อย
ซนหมอพิน ครนคตุมมาบทนซนนำคุมอๆ” โดยอธิบายว่า
คำว่าไม้ซงก ๖๐๐๐ งำนพิน คตฺตฺตฺตฺต ๓ ตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
แต่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง ๖ ๆ เป็นที่มาแห่งกระทบ
กาคอของปดอมไม้ซงกจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของ
จริง เป็นดังสัญญาเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับริยณับพิน
มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมรณ ก็จะมีทว
ยั้ง ๆ ซนทุก ๆ วัน ในเมื่อไม้แสงหาทางแก้ - กรรม
ชาติของจิตต์เป็นของฝ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่

อาศัยของปลอมกต่างคือ อุปกิเตตที่ตัญญูรเข้ามปาก-
 คตุมจึงทำให้หมตรศมีตัจพระอาทิตย์เมื่อเมมบคบังฉะน
 อย่าฟังเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมา
 บคบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนณผู้บาเพญเพียรทงหoday
 เมื่อรู้โดยปริยายนแดง พังกาจคของปลตมดด้วยการ
 พิจารณาโดยแยบคาย ตามที่อธิบายแล้วในอนบายแห่ง
 วิปัสสนาข้อ ๘ นั้นเกิด เมฆทำให้ถึงชนฐิตจคตแดง ข้อ
 ว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้น หรือว่าของปลอม
 ย่อมเข้าไม่ถึงฐิตจคต เพราะระสพานเชื่อมคือถูกทำลาย
 ชาติระสบันตงแดง แม้ยงคองเกยวของกับอารมณ์ของ
 โลกอยู่ ก็ย่อมเป็นคุณากตงบนใบบฉะนณ.

๓๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียรต้องให้พอ
 เหมาะกับอุปนิสัย

นายตำรวจผู้ผูกมาฆชอเสียงคนหนึ่งมาเฝ้าพระ
 พุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อน
 ถามนายตำรวจถึงกอนถึงการทรมานมา เขาทูลถามมา ๔
 ชนิด คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง

๓. ทรมาณยากแท้ ๔. ทรมาณไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย พระ
 องค์จึงตรัสว่า เราก้เหมือนกัน ๓, ผู้ทรมาณง่าย คือ
 ผู้ปฏิบัติทำจิตศรัทธวมง่ายให้กินอาหารเพียงพอเพื่อบำรุง
 ร่างกาย ๔. ผู้ทรมาณอย่างถาวร คือผู้ทำจิตดีไม่ค่อย
 จะตั้งให้กินอาหารแต่บ่อยอย่าให้มาก ๓ ทรมาณยากแท้
 คือผู้ปฏิบัติทำจิตศรัทธายากแท้ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่
 ต้องเป็น อุตตมบุญ รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้สักเพียง
 ไครั้ไหน ๔. ทรมาณไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย คือผู้ปฏิบัติ
 ทำจิตดีไม่ได้ เป็นปทปรมะ พระองค์ทรงชักสังฆานเสด็จ
 ถวายคือไม่ทรงส่งสอน อุปมาเหมือนฆ่าทงเสด็จระหน,

๑๒. มุตตกิสฺตร

คติแปลว่า ๓ มุต แปลว่าเค้ามุต - รากเง่า รวม
 ความว่าสิ่งซึ่งเป็นรากเง่าเค้ามุตอย่างละ ๓ คือ รากะ
 โทสะ โมหะ ก็เรียก ๓ อกุตตมุต ตัณหา ก็มี ๓ คือ กาม-
 ตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา โอชะ และ อาสวะ ก็มี
 อย่างละ ๓ คือ กามะ ภวะ อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไป

กับด้วย ๓ เช่นนี้ ตีปริวิตก^๕ ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓
 ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่
 อย่างหนึ่ง เพราะ ๒ เป็นเค้ามืด โลก ๓ เครื่องแก้ก็มี ๓
 คือ คัด สมาธิ ปัญญา เมื่อบุคคลดำเนินตนตาม คัด
 สมาธิ ปัญญา ยันเป็นเครื่องแก้ น ตีปริวิตก^๕ ก็ไม่
 ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓ ชื่อว่าพ้นจาก
 โลก ๓ แด.

๓๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นต้นบุคคลแท้

อกุศล ๒ สัพพชมเมสุ เพชชชมา ปเวสสันโต.

บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง วัชรธรรม
 ทงหลาย ทงทเบนพหิททชาธรรม ทงทเป็นอชฌตกาธรรม
 ต้นโตจึงเป็นผู้ส่งบระงับ ต้นบุคคลเช่นนี้แต่ที่จะบริบูรณ์
 ด้วย หิริ โอตตปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาดมีใจมั่นคง
 เป็นต้นบุรุษ ผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่าหิริ-
 โอตตปปะ สมนุสนา สุกกชมนุสนา สมนโต สปปริธา
 โดเก เทว—ชมาติ วุจฺจเว อุตตติเทวาผู้พร้อม
 ด้วยกามคุณอันวางอยู่ด้วยกิเลส เหตุใดจึงจะเป็น

ต้นคบกุดได้ ความในพระคาถานยอมต้องหมายถึง
 วิสฤทธิเทวา คือพระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็น
 ต้นคบกุดแท้ ส้มควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยทิวไรโอตปะ
 และสักกธรรมคือศจามบริสัทธแท้

๑๔. อภิกิริยา เป็นที่สุดโดก - สดัดสมมติบัญญัติ
 สัจจาม จตุโร ปทา ชันนาสวา ชุตินฺโต เค โสเก
 ปรีนิพพุตา.

สัจจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
 ยังเป็นภิกิริยา เพราะแต่สัจจะๆ ย่อมมีอาการต้องทำ
 คือทุกข์ - ต้องทำการกำหนดรู้, สมุทัย - ต้องละ,
 นิโรธ - ต้องทำให้แจ้ง มรรคต้องเจริญให้มากตั้งนั้น ถอน
 เป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำก็
 ต้องเป็นภิกิริยา เพราะเหตุอันจึงรวมความได้ว่า สัจจะทั้ง
 ๔ เป็นภิกิริยาจึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่าสัจจะ
 ทั้ง ๔ เป็นเท่าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าว
 ขึ้นไป & พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นจึงเรียกว่าภิกิริยา
 อุปมาดังเขยนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วจบ

๑๘ ทั้งเสียเหลือแค่ ๐ (สูญ) ไม่เขยนอกต่อไป คง
 อ่านว่าสูญ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกตามคุณ
 หารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งนั้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่
 มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (สูญ) นี้แหละคือ
 บัญญารอบรู้ เพราะทำลายกิเลส คือความสมมติหรือ
 ว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้ง
 หลาย คำว่าลบ คือทำลายกิเลส ถัดมาคือความ
 สมมติ มีปัญหาต่อคชนว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะ
 ไปอยู่ที่ไหน? ก็ว่าไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อภิกิริยา
 นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็นการอธิบายตามอาการของ
 ความเป็นจริง ซึ่งประจักษ์แก่ปฏิบัติโดยเฉพาะอันผู้
 ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ คือเมื่อไรฟังแล้วทำตามจนรู้เอง
 เห็นเองนั่นแหละจึงจะเข้าใจได้.

ความแห่ง ๒ บาทคาถาคือไปว่า พระรัตนเจ้า
 ฆงหลายดับโต ๙ รุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณา
 บำเพ็ญเพียรเป็น ภาวิโต พหุตโต คือทำให้มากเจริญ
 ให้มาก จนจิตคมก่าต้ง สามารถพิจารณารสมมติทั้งหลาย

ทำตายดัมมคติทั้งหาดางไปได้ จนเป็น อภิกขิยา กัทย่อม
 คับโลก ๓ ได้ การคับโลก ๓ นั้น ท่านชี้ณาตวจเจ้า
 ทงหลาย มิได้เหาะขึ้นไปใน กามโลก รูปโลก อรูปโลก
 เสดยทเดียว คงอยู่กับตนเอง แม้พระบรมศาสดาของเรา
 ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ทรงประทับนั่งอยู่ ณ คงไม้โพธิ
 พฤษภแห่งเดียว เมื่อจะคับโลก ๓ ก็มีได้เหาะขึ้นไปใน
 โลก ๓ คงคับอยู่ที่จิตตๆนั้นเองเป็นโลก ๓ ฉะนั้นท่าน
 ผู้ต้องการคับโลก ๓ พึงคับที่จิตตๆของตนๆจนทำตาย
 กขิยา คือตัดดัมมคติหมดสิ้นจากจิตต ยังเหลือแต่อกขิยา
 เป็นฐิตจิตต ฐิตธรรม อันไม่รู้จักตายฉะนเด.

๑๕. สัตตดาวาส ๘

เทวารภิกข มนุสส์โลก อปายโลก จัตเป็นกามโลก
 ที่อยู่อาศัยของสัตว์ เตฬกาม รวมเป็น ๓ รูปโลกที่อยู่
 อาศัยของสัตว์ผู้ดำเร้จรูปฌาณ & รูปโลกที่อยู่อาศัยของ
 สัตว์-ผู้ดำเร้จรูปฌาณ & รวมทงตั้งเป็น ๘ เป็นที่อยู่
 อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่าสัตตดาวาส ๘ กดาวาคือพระชี้ณาตวจ
 เจ้าทงหลายยอมจากที่อยู่ของสัตว์ไม่คงอยู่ในที่ ๘ แห่งนี้

และปรากฏในสามเนรมิตปัญหาข้อสุดท้ายว่าทศนามก็ อะไร
 ชื่อว่า ๑๐ แก้ว ทศหุงเคหิ ดัมนนาคโค พระรัตนเจ้า
 ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสังคตาวาส ๘ ความข้อ
 นี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั้น
 เอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้อ่านได้ บวกลบคูณหาร
 กันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือเลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา (ศูนย์)
 ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลข
 จำนวนนั้นผิดค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้ เมื่ออยู่โดยลำพัง
 ก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏ
 อยู่ ความเปรียบนั้นคิด จิตตใจก็ฉนั้น เป็นธรรม-
 ชาติมีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) ๆ เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลข
 ใด ๆ ก็ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นออกมาก เช่นเลข ๑
 เมื่อเอา ๐ (ศูนย์) ต่อเข้าก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตตใจนั้นก็
 เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็กลายเป็นของ
 วิจิตรพิศดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝน
 อบรมจนฉลาด ให้รู้สรรพเพียรธรรมแล้ว ย่อมกลับ
 คืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือว่างโปร่ง พ้นจากการนับการ

อ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๘ แห่ง อันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่
 อยู่ในที่หมดสัมมตบัญญัติ คือสภาพ ๐ (สูญ) หรือ
 อภริยา ดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั้นเอง.

๑๖. ความสำคัญของประเทศนา มัชฌิมเทศนา
 และปัจฉิมเทศนา.

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ใน ๓ กาด มีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจ
 พิจารณาเป็นพิเศษ คือ -

ก. ปฐมโพธิกาด ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระ
 บัญจวคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสีเป็นครั้งแรก
 ว่าเป็นปฐมเทศนา เรียกว่า ธรรมจักรเบืองต้นทรง
 ยกถ่วงถ่วง ๒ อย่าง - อันบรรพชิตไม่ควรเสีพชนแต่ดงว่า
 เทวเม ภิกขเว อนตฺตา ปพฺพชิตฺถน น เสวิตพฺพา ภิกษุ
 ทงหดาย ถ่วงที่ถ่วง ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสีพ คือ
 กามสุขขัตติกา และอตฺตกิตฺถมถา อธิบายว่า กามสุข-
 ขัตติกา เป็นส่วนแห่งความรัก อตฺตกิตฺถมถา เป็นส่วน
 แห่งความชัง ทงถ่วงถ่วงนเป็นควถ่วงมุทัย เมอญูบาเพญ

ศบะธรรมทงหทัยโคนอย ^๕ ซึ่งต๋องทงต๋องนชอวียง
 ไม่เซ้าทางกลาง เพราะเมอบำเพ็ญเพียรพยายามทำต๋องมาธิ
 จิตตงบดบายต๋องเต็มทกคใจ ^๕ ครนเมอจิตตทกคใจให้ ^๕
 ฟุงช่านรำคาญก็เสี่ยใจ ^๕ ความต๋องใจนคอกกามต๋องชตติกา
 ความเสี่ยใจนคอกคตติกตมถา ^๕ ความต๋องใจกเป็นนระคะ
 ความเสี่ยใจเป็นโทสะ ^๕ ความไม่รู้เท้าระคะโทสะทง
 ต๋องนเป็นโมหะ ^๕ ฉะนนิสทพยายามประกอบความเพียร
 ในเบองแรกก็ต๋องกระทบต๋องต๋องต๋อง ๒ นนต๋องกอน ถาเมอ
 กระทบต๋อง ๒ นนอยชชอวาตออย ^๕ แต่เป็นธรรมตาแท้
 ท่เคยว ^๕ ต๋องต๋องเสี่ยกอนจิงถูก ^๕ แม้พระบรมศาสดาแต่
 กอนนน ^๕ พระองคกตมตมาเต็มท่เหมอนกน ^๕ แม้พระอรธาค--
 ต๋องทง ๒ ^๕ ก็เข้าเป็นมิจฉาทิฏฐิมาแต่ทงต๋อง ^๕ แม้ต๋องก
 ทงหทัยเหล้าอื่น ^๕ ก็ต๋องนแต่ต๋องมาแต่ทงน ^๕ ตอเมอ
 พระองคมาค้ำเนินทางกลาง ^๕ ทำจิตค้อยกายได้ร่มโพธิ
 พฤษ ^๕ ได้ญาณ ๒ ใน ๒ ยามเบองคั้นในราตรี ^๕ ได้ญาณ
 ที่ ๓ ^๕ กต๋องคือ ^๕ อต๋องจกชชญาณในยามโกต๋อง ^๕ จิงได้ถูก
 ทางกลางอันแท้จิง ^๕ ทำจิตค้อยของพระองคให้พ้นจาก

ความผิดกว่าข้อ—ส่วนสุดท้าย ๒ นั้น พ้นจากสัมมติโคตร
 สัมมติชาติ สัมมติชาติ สัมมติวงศ์ และสัมมติประเพณี
 ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวงศ์ อริยวงศ์และ
 อริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเดา ก็มารู้
 ตามพระองค์ทำให้ถูกอาสวักขยญาณพ้นจากความผิด
 ตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรกๆ ก็ต้อง
 ผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าและทำให้ถูก เมื่อ
 ยังมีตั้งใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ ก็ตกอยู่ใน
 โลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหว
 ไปมา อุปฺปยุโน โข เม โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิด
 ที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรคคือเครื่องแก้มี ๘ มรรค ๘
 เป็นเครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแต่งตั้ง
 มัชฌิมาปฏิปทาแก้ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้ว ก็
 เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสร์โลก ทำให้ใจให้เป็น จาคิ
 ปฏิณิสฺสคฺโค มุคฺติ อนาตโย (ตัดระสัดตัดขาดวางใจ
 หายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใด
 แล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒

แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมกครุฑก็เกษมจากโยคะ จึงว่า
 เนอความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดง
 ธรรมจักรยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหว
 อย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็ไม่ไ้
 อะไรอื่นคือตัวเราเอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่น
 ไหวเพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตต์พ้นจาก
 ส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะไม่มา
 ก่อธาตุของโลกอีกแต่.

๖. มัชฌิมโฆทิกาท ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์
 ในชุมนุมพระอรหันต์ ๑๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุททยาน
 เวฬุวัน --- กถินทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ใจความ
 สำคัญตอนหนึ่งว่า อธิจิตเต จ อายโค เต
 พุทธานุสาสนี พึงเป็นผู้ทำจิตต์ให้ถึงการที่จะกระทำ
 จิตต์ให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้ส่งบระงับ อธิจิตา โดภัสมาปนโน
 สมนโน ก็ ภวิสสตี เมื่อประกอบด้วยความอยากค้นรณ
 โดภหงอยู่แล้วจักเป็นผู้ส่งบระงับได้อย่างไร? ต้อง
 เป็นผู้ปฏิบัติคือปฏิบัติวินัยเป็นของตนเอง และเจริญ

กรรมฐาน ตั้งต้นแต่เดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้
 มากเจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐานมี
 กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องต้น พึงพิจารณาส່วน
 แห่งร่างกายโดยอาการแห่งบริกรรมส່วนะ คือพิจารณา
 โดยอาการคาดคะเน ว่าส່วนนั้นเป็นอย่างนั้น ด้วยการมี
 สติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ใจ
 ไม่ห่างจากกายทำให้รวมง่าย เมื่อทำให้มากในบริกรรม
 ส່วนะแล้ว จักเกิดชนซึ่งออกคหนิมิตร์ให้ชำนาญในส່วน
 จนให้เป็นปฏิภาค ขำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้วจัก
 เป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนา จนเป็นวิปัสสนาอย่าง
 อุกฤษต์ทำจิตต์เข้าถึงสู่อิภุคต์ ดังกล่าวแล้วในอุบายแห่ง
 วิปัสสนา ชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว โมกข์ จึงข้าม
 พัน คือพ้นจากโลก ชื่อว่า โลกุตตรธรรม เขม็ จึงเกษม
 จากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้นเหอความในมัชฌิม-
 เทศนา จึงสำคัญ เพราะเด็งถึงวิมุตติธรรมด้วยประการ
 ฉะนั้นแต่ ๑ .

ก. บัจฉิมโพธิกาถ ทรงแต่งตั้งบัจฉิมเทศนาใน
 ที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาตวันของ
 มัตถกษัตริกรุงกุติมารายณ์ ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า
 หนุตทานิ อามนุชยามิ โว ภิกขเว ปฏิเวทยามิ โว
 ภิกขเว ขยอยชมา สังขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ
 เรวชกทานัง^๒ ทฬายวา^๓ จงเป็นผู้ไม่ประมาทพิจารณา
 สังขารที่เกิดขึ้นแล้ว^๔ เสื่อมไป^๕ เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณา
 เช่นนั้น^๖ จกเป็นผู้^๗ ทงตลอด^๘ พระองค์^๙ ครั้นพระธรรม
 เทศนาเพียงเท่า^{๑๐} นี้ ไม่ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียก
 ว่า บัจฉิมเทศนา อธิบายความต่อไปว่า สังขาร
 มันเกิด^{๑๑} ขึ้นที่^{๑๒} ไหน ? อะไรเป็นสังขาร สังขาร
 มัน^{๑๓} เกิด^{๑๔} ขึ้นที่^{๑๕} จุด^{๑๖} ของเราเอง เป็นอาการของจิต
 ให้^{๑๗} เกิด^{๑๘} ขึ้นซึ่ง^{๑๙} สัมมัต^{๒๐} ทง^{๒๑} ทฬาย^{๒๒} สังขาร^{๒๓} นั้น^{๒๔} แต่^{๒๕} เป็น^{๒๖} ตัว^{๒๗} การ
 สัมมัต^{๒๘} บัญญัติ^{๒๙} ตั้ง^{๓๐} ทง^{๓๑} ทฬาย^{๓๒} ใน^{๓๓} โลก^{๓๔} ความ^{๓๕} จริง^{๓๖} ของ^{๓๗} ใน^{๓๘} โลก
 ทง^{๓๙} ทฬาย^{๔๐} หรือ^{๔๑} ธรรม^{๔๒} ชาติ^{๔๓} ทง^{๔๔} ทฬาย^{๔๕} เขาม^{๔๖} เขา^{๔๗} เป็น^{๔๘} อยู่
 อย่าง^{๔๙} นั้น^{๕๐} แผ่นดิน^{๕๑} ต้นไม้^{๕๒} ภูเขา^{๕๓} พืช^{๕๔} แดด^{๕๕} เขา^{๕๖} ไม่ได้^{๕๗} ว่า
 เขา^{๕๘} เป็น^{๕๙} อะไร^{๖๐} เลย^{๖๑} ตลอด^{๖๒} จน^{๖๓} คน^{๖๔} คน^{๖๕} ตัว^{๖๖} มนุษย์^{๖๗} ก็^{๖๘} เป็น^{๖๙} ชาติ^{๗๐} ของ^{๗๑}

โลก เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนนเป็นนเลย เจ้าตั้งซารัตว์
 การ^๕เขาไปปรุงแต่งว่าเขาเป็นนนเป็นนจนหงอกหน้าเป็น
 จริง ถือเอาว่าเป็นเรา เป็นของๆเราเสียสิ้น จึงมี
 ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น ทำจิตตังเดิมให้หลงตามไป
 เกิดแก่เจ็บตาย เวียนว้ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอเนกภพ
 อเนกชาติ เพราะเจ้าตั้งซารนนแต่เป็นศอเหตุ จึงทรง
 สอนให้พิจารณาตั้งซารว่า สัพเพ ตั้งซารา อนิจฺจา
 สัพเพ ตั้งซารา ทุกฺขา ให้เป็นปรัชาญาณชัดแจ้งเกิด
 จากผลแห่งการเจริญปฏิภาคนเป็นสัจฉนของตน จนทำ
 จิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มี
 ญาณเกิดขึ้นว่า “ฉันเป็นอย่างฉัน เป็นสัจภาพไม่เที่ยง
 เป็นทุกข” เกิดขึ้นในจิตตังจริงๆ จนชำนาญเห็นจริง
 แจ่มประจักษ์ กระทบต่อตั้งซารได้ ตั้งซารก็จะมาปรุงแต่ง
 ให้ จิตตังกำเรบอ้อมไม่ได้ได้ในกาลกว่า ออกุบปี สัพพะ-
 รมเมสุ ญะยุยรมมา ปเวสฺสฺสนุโต เมื่อตั้งซารปรุงแต่ง
 จิตตังไม่ได้แต่วกไม่กำเรบ วัเท้าธรรมทงปอง สันโดถ
 เป็นผู้ตั้งบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้.

ปัจจุบันเทศนานั้นเป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณา
 ระวังถึงที่สุด พระองค์จึงได้เปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้ พระ
 ธรรมเทศนาใน ๓ กาดนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือข้อความ
 สำคัญในทุก ๆ กาด ปฐมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม
 มัชฌิมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม ปัจจุบันเทศนาก็ถึง
 ถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาดถ้วนแต่ถึงถึงวิมุตติธรรม
 ทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้.

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติทั้ง
 บัญญาวิมุตติ.

อนาสว เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ ทิฏฐิเสว ชมฺเม
 สยฺม อภิญญา สัจฉิกถวา อุปสัมปชช วิหริติ พระบาท
 แสดงว่าพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใด ย่อมบรรลุ
 ทั้งเจโตวิมุตติทั้งบัญญัติวิมุตติ — ที่ปราศจากอาสวะใน
 ปัจจุบันนี้ หาได้แบ่งแยกได้ว่า ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโต-
 วิมุตติ หรือบัญญัติวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบาย
 ไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิมาก่อน
 ส่วนบัญญัติวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ — ผู้วิปัสสน์ผู้

เจริญวิปัสณาตวัน ๆ นั้น ย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรค
 ประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิสังขมาตมมาชิตี ผู้
 จะบรรลุวิมุตติกรรมจำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มี
 ฉะนั้นบรรลุวิมุตติกรรมไม่ได้ ไตรสิกขาที่มีทั้งสัมมา
 ทังปัญญา อันผู้จะได้ขาดวิกัลยาณ จำต้องบำเพ็ญ
 ไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์
 ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ
 ด้วยประการฉะนี้

ธรรมเทศนา

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ ที่พระภิกษุทองคำ
ฉานาโณภาได้ กับ พระภิกษุวัน อุตตโม ได้จัด
บันทึกไว้ในปัจจุบันนี้ ยังมีได้รวบรวมชนพิมพ์เผยแพร่
เล่มละจตุรบาทพิมพ์ขึ้นไว้ในครั้งนี้ เพื่อเป็นต้นแบบมรดก
อันดีแก่ศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ที่กตัญญูต่อไป

๑. เรื่องมุตกรรมฐาน

กุตบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนา
แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้
ทีเดียวว่าไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่อบวชกุตบุตร
จะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้ากาสกฐิต์ไม่มี ถ้า
อุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อน อุปัชฌาย์ของกัน

ดำรงความเป็นอนุบายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกฤตบุครผู้
 บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่า เรียนนกรรณฐานมาแล้ว ไม่
 ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน.

พระอนุบายะสถนกรรณฐาน ๕ คือ เกศา ผม
 โดมา ขน นขา เต็บ ทนตา พัน คโจ หนึ่ง ในกรรณฐาน
 ๕ นี้ มีหนึ่งเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนึ่งเท่านั้น ?
 เพราะเหตุว่า หนึ่ง มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคน
 ต้องมีหนึ่งห่มห่อ ถ้าไม่มีหนึ่ง ผม ขน เต็บ พัน ก็อยู่
 ไม่ได้ ต้องหลุดหลุดนทำตายไป เนื้อ กระตุก เอ็น
 และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตก
 ต้องทำตายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลงหนึ่ง หมาย
 ความสวย ๆ งาม ๆ เกิดความรักใคร่แต่ก็ปรารถนา
 เพราะมาหมายอยู่ที่หนึ่ง เมื่อเห็นแต่ก็ถ้าคนเอาผิว
 พรรณของมัน คือผิว ดำ-ขาว-แดง-ดำแดง-ขาวแดง ผิว
 อะไรก็อะไร ก็เพระกะหมายดีหนึ่ง ถ้าไม่มีหนึ่งแล้ว

ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม ? ใครเล่าจะรักจะชอบจะ
 ปรารถนา ? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนึ่ง
 ไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่น ๆ ก็จะไม่ได้อยู่ไม่ได้
 ๕ ทงจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนึ่งเป็นของ
 ๕ สำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนึ่ง จะเกิดความหลง
 ๕ สวยหลงงามก็เพราะมีหนึ่ง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึง
 ๕ ดอนถึงแต่หนึ่งเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็น
 ๕ ความเบ้อยเนาเกิดอสุภนิมิตร ปราภฏแน่แก่ใจแล้ว ย่อม
 ๕ จะเห็นอริยสัจจธรรม ทุกขสัจจธรรม อนัตตาสัจจธรรม
 ๕ จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมีนัยหมายอยู่ที่หนึ่ง
 ๕ ย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอา
 ๕ เพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระ
 ๕ อุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสัจจธรรม ถ้า
 ๕ ไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตน
 ๕ ไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัทธนิอรัมณ ตกอยู่ใน
 ๕ วิญญจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอน
 ๕ แล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดีแล้วเราไม่ต้อง

ไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีก ชื่อว่า
 ยังหลงยังไม่หาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็
 ไม่มีការหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยังหลงไป
 โกลดเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หามาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่
 นี้ ก็^๕จะเห็นแจ้งซึ่งภคธรรม รู้ศีลธรรม อันเกษมจาก
 โยคาสวระหง^๕หงาย.

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่^๕มคิของพระอุปัชฌายะ^๕หง
 หลงคิดได้แต่ด้วยศอนกุดบุตรตามมคิของใครของมัน เนื่อง
 ด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้
 ให้^๕อุปัชฌายะเป็นผู้ศอนกุดบุตรผู้บวชใหม่ ให้กรรมฐาน
 ประจำตน ถ้ามี^๕ฉะหนักไม่^๕ดมกับการออกบวชที่ได้ตั้ง
 บ้านเรือน ครอบครัว ออกมาบำเพ็ญ เนกขัมมกรรม หวง
 โมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเดิน พระองค์ได้
 ทรงบัญญัติมาแต่^๕ พระอุปัชฌายะ หงหงายจึงดำรงประ-
 เพน^๕นสืบมาตรา^๕บเทาทูก่อน^๕นี้ พระอุปัชฌายะศอนไม่^๕ผิด
 ศอนจริงแท้^๕ๆ เป็นแต่^๕กุดบุตรผู้รับ^๕เอาคำศอนไม่^๕ตั้งใจ มอ

ประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้นความในเรื่องนี้ วิญญาณจึง
ได้รับรองที่เดียวว่า เป็นวิสุทธิธรรมรศกเที่ยงแท้.

๒. เรือง คัด.

ตัด ตัด วย คัดคือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหิน
ซึ่งเป็นของหนักแต่เป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมา
เบียดก่อกำเริบ ก็ไม่มีการสะเทือนไหวไหวเลย แต่ว่าเรา
จะสำคัญถือแต่เพียงคำว่าคัดเท่านั้น ก็จะทำให้เรางมงาย
อีก ต้องให้รู้จักเสียว่าคัดนั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็น
อย่างไร? อะไรเล่าเป็นตัวคัด? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้า
รู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะมีจิตที่มั่นคงเป็น
คัด ถ้าไม่เข้าใจเรื่องคัด ก็จะงมงายไปถือคัดเพียงนอกๆ
เดี๋ยวก็ไปหาเอาที่นั่นที่นั่นจึงจะมีคัด ไปขอเอาที่นั่นที่นั่น
มี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขออยู่ ไม่ใช่หตงคัดดอกหรือ?
ไม่ใช่คัดพิศพิศปรามาตั้งถือนอกๆ ดูปๆ คัดๆ อยู่หรือ?

อิทั สัจจาภินิเวสทิฏฐิ จะเห็นความงมงายของ
คนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงยอมไม่ไปเที่ยวขอ

เทียวหา เพราะเขาใจแต่ว่า คัดกอยทคน จะรักษา
 โทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังทว่า "เจตนาห้ ภิกขเว
 ตัถ อวามิ" เจตนา เป็นตัวคัด เจตนาคืออะไร? เจตนา
 นี้ต้องแปดงออีกจึงจะได้ความ ของเขาสระ เอ มาเป็นอิ
 เขา ต คัดกเขาไป เรียกว่า จิตต์ คือจิตต์ใจ คนเรา
 ถ้าจิตต์ใจไม่ม้ ก็ไม่เรียกว่าคน ม้แต่กายจะดำเร้การ
 ทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต์ของอาศัยซึ่งกันแะกัน
 เมื่อจิตต์ใจไม่เป็นคัด กายก็ประพฤติไปต่าง ๆ จึงกล่าว
 ใตว่าคัดม้ตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษทควรระเว้น
 โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษ
 ต่าง ๆ ก็ดำเร้เจเป็นคัดตจเดียว รักษาผู้เดียวจนได้แด้
 มนิกไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติเนบเนียนไม่หวน
 ไหว ไม่ม้เรื่องหงงหาหงงขอ คนทหาขอต้องเป็นคน
 ทุกข์ ไม่ม้อะไรจึงเทียวหาขอ เดียวกกด่าวยาจามิ ๆ
 ขอแด้ขอเต่า ขอเต่าไวยังไม่มียงอดหยากยากเข็ญ
 เราได้มาแด้ม้อยแด้ซึ่งกายกับจิตต์ รูปกายก็เอามา
 แด้จากบิตามารดาของเรา จิตต์กม้อยแด้ ขอวา

ของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศักดิ์ทำด้วย
ไม่ต้องกลัวว่าศัตรูจะมียุทธินันท์ กาดนั้นจึงจะมีกาดนั้นจึง
จะมี ศัตรูมียุทธินันท์ อกาดีโก รักษาได้ไม่มีกาด
ได้ผลก็ไม่มีกาด.

เรื่องนคองมหาดฐานพร้อมออก เมื่อครั้งพุทธ-
กาดนั้น พวกปัญจวคคยภค พระยสแต่บิตามารดา
ภรรยาเก่าของท่านภค ภัททวคคย ชฎุตทงบริวารภค
พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุคภค ฯลฯ
ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่
ปรากฏว่าได้สมาทานศัตถ์ก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์
เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล
ศัตถ์ สมาริ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็น
พระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศัตถ์ สมาริ ปัญญา
จากพระองค์ เมื่อใดตรัสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว
ศัตถ์ สมาริ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง โดย
ไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคค ไม่มีใคร

หยาบกาให้เข้ากัน จิตต์ดวงเดียวเป็นค้ำ เป็นธมาธิ เป็น
ปัญญา ฉะนั้นเราไม่หลงค้ำ จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง.

๓. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรคัมมัฏ

พระวินัย & พระคัมมัฏร์ ส่งเคราะห์ถึงมาในปาฏิ-
โมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัยยอมข้าม
ไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยแล้ว โมกข์ ชื่อว่าเป็น
ทางข้ามพ้นวิญญูะได้ ปาฏิโมกข์นั้นก็ยังมีส่งเคราะห์เข้าไป
หาวิสุทฺธิมรรคอีก เรียกว่าปาฏิโมกขสังวรคัมมัฏ ในสัตต-
นิเทศ์.

สัตตนิเทศ์นั้น กล่าวถึงเรื่องคัมมัฏทั้งหลาย คือปาฏิ-
โมกขสังวรคัมมัฏ ๓ อินทริยสังวรคัมมัฏ ๓ บัจจยธัมมสังคิ-
คัมมัฏ ๓ อาชีวปาริสุทฺธิคัมมัฏ ๓ ส่วนอีก ๒ คัมมัฏนั้น คือ
ธมาธินิเทศ์ และปัญญาธิเทศ์ วิสุทฺธิมรรคทั้ง ๓ พระ
คัมมัฏร์นั้นส่งเคราะห์เข้าไปในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ ส่งเคราะห์ที่
ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ คัมมัฏ ธมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าว
ถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติคัมมัฏ

คนอยู่ ชื่อว่าเดินมรรค สติบัญญัติทั้ง ๕ ก็เรียกว่า
 มรรค อริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่ามีมรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยัง
 ทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า “ สัจจาม
 จตุโร บัณฑิตา ชีนาสวา ชุตินมโต เต โดเก ปรีนิพพตา ”
 สำหรับเท่าของมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท่าทางนั้น
 ฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรรยาเครื่อง
 พาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้น จะอยู่ที่ไหน ?
 มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็คงอยู่ที่นั่น! มรรค-
 สัจจะไม่มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิ-
 ธรรมจึงคงอยู่ที่ใจของเราเอง ผู้เจริญมรรคต้องทำ
 อยู่ที่นั่น ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง
 ทำไม่จึงหลงไปหาที่อื่นเล่า ? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหา
 ทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ก็ตั้งมั่นในตน สัมมาธัม-
 ม์ในตน บุญญาภิรมย์กับตน ดังภาษิตว่า เจตนาหิ
 ภิกฺขเว สัตถุ วทามิ เป็นตน กายกบจิตตเทแทนประพฤติ
 ปฏิบัติเป็นที่สุดได้ ถ้าไม่มีกายกบจิตต จะเอาอะไรมาพูด
 ออกว่าที่สุดได้ คำที่ว่าเจตนาหนเราต้องเปิดตนเอาธรรมเอา

ขนบนเป็นตรีนิ เอศวัตตสถกตเข้าไป ก็พูดได้วาจกุต
 เป็นจิตต์ จิตต์เป็นผู้คิดดวงแก้ว เป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้
 ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธ
 เจ้ากต พระศาสดาองค์แรกเจ้ากต จะชำระตนให้หมด
 จดจากสิ่งก่เกิดทั้งร่างกายได้ ท่านกัมภากบกับจิตต์ของ
 เมื่อก่อนจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ กทำอยู่ที่น (คือที่
 กายกับจิตต์) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า มรรคมีอยู่ที่ตนของ
 ตนเอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งศีลระหรือวิบัติศีลนา ก็ไม่
 ต้องหนีจากกายกับจิตต์ ไม่ต้องส่งนอกให้พิจารณาอยู่
 ในตนของคน เป็นโอปนนิโยก แม้จะเป็นของมีอยู่ กาย
 นอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพระ เป็นต้น
 ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบ
 เสียงคนของคน พิจารณาอยู่ที่น ปัจจุบัน เวทิตพิโพ
 วิญญูหิ เมื่อรู้จักตองรู้เฉพาะคนนี้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มา
 แตนอก เกิดชนกับตน มชนกับตน ไม่ได้หามาจากที่
 อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า

ญาณที่สุดนี้ สดุที่สุด อโหสิ ๑๓๑ เป็นความรูเห็นที่
บริสุทธ์แท้ ๑๓๑

๕. เรื่อง - ธรรมกถวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้าหน้มีใช้ว่าพระองค์จะมี
บัญญัติพิจารณา เอาวิมุตติ ธรรมให้ได้วันหนึ่ง วันเดียว
พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่ หตายปี นับ
แต่ครั้งที่พระองค์ไ้ราชาภิเศกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติ
พระองค์ได้ตั้งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปก-
ครองคนเดบ่าวไพร่ประชาราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็น
เช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พอใจ จำเป็นที่พระองค์จะ
ตั้งคิดใช้บัญญัติพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครอง
บองกัษราษฎรทั้งขอบเขตนี้ และการศึกษาครอบครั
ตลอดถึง พระองค์ ก็จะต้องทรงคิด รอบคอบ เสมอ
ถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระบัญญัติ ไฉนจะปกครองบ้านเมือง
บ่าวไพร่ให้มาส่งกลับายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรง
ตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรง

คิดในเรื่อง ของผู้อื่น และเรื่องของตัวเอง เสมอแล้ว
 บัญญาวิจัญญ์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นมา เราปกครอง
 มังคัมบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านั้น ส่วนการ เกิด
 แก่เจ็บตายเด่า เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับ
 บัญญาไม่ให้สัตว์ทงหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบัง
 คับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็น
 โรคาพาธก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบัง
 คับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของ
 ผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเด่าก็บังคับไม่ได้ ทรง
 พิจารณาเป็นอนุโตมและปฏิโตม กลับไปกลับมา พิจาร-
 ณาเท่าไรก็ยังเกิดความสงสัยตั้งเวร และท้อพระทัยใน
 การจะอยู่เป็นอุปการของราชสมบัติต่อไป. การที่อยู่ใน
 ฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้ เพื่อดองการอะไร ? เป็นผู้มี
 อำนาจเท่านั้น มีสมบัติเขาของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะ
 ปล่อย หรือประณซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึง
 ทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้น
 จากความ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมา

ฐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ขนว่า ถ้ามรอนแต่ดวงยังมีเยนเบนเครื่องแก่กันได้ มนกด
 แต่ดวงยังมีสว่างแก่กัน ถ้ามีเกิดแก่เจ็บตายแล้ว อย่างไร
 ก็คงมีทาง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้
 ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตายให้
 จนได้ แต่ว่าการจะแก้เกิดแก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในขรร
 วาด์เช่นนี้ คงจะทำได้ เพราะขรรวาด์นั้นเป็นทศกัณฐ์
 ใจยิ่งนัก มีแต่การท้อออกหนีเสียจากการครองราชสมบัติ
 หนีออกไปผนวช จึงจะทำได้ ครั้นทรงคิดเช่นนั้น
 แล้ว ค่อมานหนึ่ง พอลงเวลากลางคืน พวกนางสนม
 ทงหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอ พระองค์อยู่ด้วยการบำ
 เรอทงหลาย ในเวลาที่นางสนมทงหลายยังบำเรออยู่นั้น
 พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์
 จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทงหลายก็พากัน
 หลับหลับหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอ
 หลับหมดแล้ว เสด็จพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา ด้วยอำนาจ
 แห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เล็กไม่แฉ่งนั้น ทำ
 ให้พระทัยของพระองค์พิศุขขณะ เสด็จเกิดออกคหิมนิครุชน

แลวงหาศึกษาไปก่อน คือ ไปศึกษาอยู่ในสำนักอาพา-
 คาบถ์ และอหฺกคาบถ์ ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหลุด
 ไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรณ-
 ธรรา แขวงอรุเวตาเด่นานิคม ได้มีบัญญัติคดียไป
 อาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยชน์พยายามทำ
 ทกกรกิริยาอย่างเข้มแข็ง จนถึงดับตายก็ไม่สำเร็จ
 เมื่อพระองค์ได้สดกแตงจึงทรงพิจารณาอีกว่า การที่เรา
 กระทำความเพียรจนมาทรมาณแต่กายอย่างเดียวกเท่านั้นไม่
 ควร เพราะจิตติดกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มี
 จะเอาอะไรทำประโยชน์พยายาม และถ้าจิตไม่มี กายน
 ก็ทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้น พระองค์จึงไปเพียงเพียรร่างกาย
 พอให้มกาดงแข็งแรงจนพอควร จึงเผอญบัญญัติคดีย
 พร้อมกันนั้นไป ครั้นบัญญัติคดียนั้นแล้ว พระองค์ก็ได้
 ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่เพียงเดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึง
 ได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่ เมื่อดถึงวันชน ๑๕ ค่ำ เดือน ๖
 ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวย
 เสร็จแล้ว ก็พักผ่อนอยู่ตามราวบ้านนั้น ใกล้จะพดบค่ำ

แล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบใต้ถุนพรหมณ์ ๆ ได้ถวาย
 หมายาคา ๘ กำแกพระองค์ ๆ รับแล้ว ก็มาทำเป็นท่ง ณ
 ภายใต้อันธัตตฤกษ์ ผินพระภักตร์ไปทางบูรพาทิศ
 ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้หน เมื่อพระองค์ประทับนั่ง
 เรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรง
 คงตั้งจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า ถ้าเราไม่ขัดถูพระ
 ตั้มาตัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่
 ตกจากบัลลังกนิ แมแต่อดแตะเนื้อจะแตกทำตายไป ยัง
 เหลืออยู่แต่พระศจะแตะพระอุฐีสักตามที่ ค่อนไปจึงเจริญ
 ตมถแต่วิปัสสันนาปัญญา ทรงกำหนดพระอาณาปานต์ติ
 ๗ ๒ ๒ ในตอนต้นแห่งพระองค์ได้ทรงชำระนิรวณ-
 ธรรมเต็มที เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพ
 แก่พระองค์อย่างดำหัด ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวก
 ขันขมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เขารั้งกวางญพระองค์
 แต่ว่าตั้งจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ ตั้
 และปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิรวณเหล่านั้น
 ระวังไป บิคิ บัสดัทธิ ตมาธิ ได้เกิดแค้นแก่พระองค์

จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราธิราช ใน
 ตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกธมาจิตตอนนี้ได้เกิดบุพเพ-
 นิวาธานต์สติญาณ เมื่อพิจารณาไปที่ไม่เห็นที่ต้นสุด
 จึ่งดับจิตที่ทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิด ใคร
 ครอบงำไป ๆ มา ๆ จิตก็เข้าภวังคอก เมื่อออกจากภวังค
 แล้ว จึ่งเกิดจุตูปปาตญาณขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ มัชฌิม-
 ยาม ทรงพิจารณาไปตามความระชะนิดนี้ ก็ยังไม่มีความ
 ต้นสุด จึ่งทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ใน
 เรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณาดับไปดับมาในปัจจุ-
 สมุปบาทปัจจุอาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อ
 หน่ายตัดสังขเวชเต็มทีแล้ว ก็ตั้งภูมิจึงสูติธรรม
 ภูตธรรม จิตตอนนั้นถอยออกมาแล้ว จึ่งคิดสันชาต
 ทศเดยว จึ่งบัญญัติว่า ขาสวักขยญาณ ทรงทราบว่า
 จิตของพระองค์นั้นแล้วจากอาสวะ พันแต่จากบ่วง
 แห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พันแต่จากทุกข์ ถึง
 เขนัตถบรมสุข สันติวิ หารธรรม วิเวกธรรม นิโรช-
 ธรรม, อิมุตติธรรม นิพพานธรรม แด ๆ

๕. เรื่อง อัจฉริยะ-อภักตกรรม

ต่อมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระบรมศาสดา ของ
 พวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีขรรค์ (ลัทธัตถราช-
 กุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต्त
 ๔ ประการ จึงบรรดาตให้พระองค์เสด็จออกสู่มหานิเษ-
 กรรมณทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่ง
 แม่น้ำอนโนมานที เครื่องสมณบริขารมีมาเอง เตือนถอย
 มาตรวมพระกายเอง ทรงเพ็ญเป็นบรรพชิตสมณดำรงป
 ดำเร็จด้วยบุญญาภิหารของพระองค์เอง จึงเป็น
 การอัศจรรย์ ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึง
 เป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประ-
 กอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิ
 ญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตตภาวนา ไม่ท้อ
 ถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้แจ้งธรรม ของจริงโดย
 ถูกต้องแล้ว ก็ยังเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ใน
 ธรรมที่ใดตรัสรู้แล้วนั้นนอกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมดาวกนั้นเดา ก็ปรากฏเหตุการณ์อัน
 นาคศักรรยเหมือนนก เช่น บัญจวคตยกต พระยงค์แะ
 สหายของท่านกต พระดาวกอื่น ๆ ที่เป็นเอหิภิกขกต
 เมื่อโตฟัง พระธรรมเทศนา ของ พระบรมศาสดา แล้วได้
 ดำริเจมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปถัมภ์พระ
 องค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกเปดงพระวจา
 ว่า เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรา
 กตาวคตแล้ว เพียงเท่านั้นดำริเจเป็นภิกษุในพระพุทธศาสดา
 อัญฐบริขารเดือนดอยมาสรวมลัดอกกาย ทรงเพศเป็น
 บรรพชิตลัมณสารูป มีรูปหน้าอศักรรยหน้าเดอมได้จริง
 ดาวกเหตานั้นกศักรรย ตนเองในธรรม อันไม่เคยรู้เคย
 เห็น อันดำริเจแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวจาอิทธิ
 ปาฏิหารย์ของพระบรมศาสดาจารย์ ท่านเหตานั้นจะ
 กตมคินไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตต์ของท่านเหต
 นั้นพนแต่จากบ้านเก่า และอศักรรยในธรรมอันตนรู้ตน
 เห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สรวมลัดอกกายอยู่ก็เป็นผาบังด้ก
 อย่างอกฤษฏี

ครั้นต่อมาท่านเหล่านั้น ไปประกาศพระพุทธศาสนา
 มีผู้ศรัทธาเต็มไปได้ใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็
 ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยศีลรัตนคมอุปสัมปทา
 ดำเนินด้วยการเข้าถึงธรรมะทั้ง ๓ คือ อธิศีลธะเพาะพระ-
 พุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณ
 เสด็จเห็นการณไภต จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์
 ทรงประทานญัตติกัจจตุคตกรรมอุปสัมปทาได้เป็นแบบฉบับ
 อันหมู่เรารู้ปฏิบัติได้ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ ได้พากันมา
 อุปสัมปทในพระพุทธศาสนา อธิศีลธะเพาะพระบรมศาสดา
 พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียร
 ประโยคพยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความ
 อัสสิจรรยใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็
 มาก ตามวาคณาจารย์ ของคนโดยไม่สงสัยเลย

๖. เรื่อง วาคณา

กุศตวาคณา อกุศตวาคณา อพิยากตวาคณา

อธิษฐานของสัตว์ เป็นมาแตกต่างกัน คบ คี เถว
 และกตาง ๆ วาสนากเป็นไปตามอธิษฐาน คคือวาสนา
 ทึ่งกว่าตัว วาสนาเล่มมือตัว วาสนาที่เดวทราวม บาง
 คนเป็นผุมวาสนายังในทางดีมาแต่ัว แต่คบกับพาด วาสนา
 ก็อาจเป็นเหมือนคนพาดได้ บางคนวาสนายังอ่อน แต่
 คบกับบัณฑิต วาสนากเดอนชนไปเป็นบัณฑิต บางคน
 คบมิตรเป็นกตาง ๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เดื่อม
 ทราวม วาสนากก็พอประมาณสถานกตาง ฉะนั้น บุคคล
 พังพยายามคบบัณฑิต เพื่อเดอนภูมิวาสนาของตนให้
 สูงขึ้นไปโดยดำดบ

๗. เรื่อง สันทนาธรรมตามกาดเป็นมกคตอุดม
 กาดเณ ชมมุสดีสักกฉดา เอกมุมุงคตมุคตุม
 การปลุกษาไคตาม หรือการดีดบธรรมตามกาด
 ตามสมัย พระบรมคำสัตตาวรดีว่า เป็นมกคตความเจริญ
 อ้นอุดมเด็ก

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทงนห ไม่
 ได้ไปเชอเชญนิมนตมา ครนมาคักษามาปฏิบคกคองทำ

จริงปฏิบัตจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์
เจ้า และต่างวชิณาสวรรเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน.

เบองตนพึงพิจารณา สัจธรรมคอกของจริงทง

& ไ้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอรุยมุคคต
ได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิดเราก่เกิดมาแล้ว
คอร่างกายอันเป็นอนิยมไซ้ก่อนเกิดหรือ? แก่ เจ็บ ตาย
ปกก่อนอนนแต่ เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทง &
เดินจงกรมบาง ยืนกำหนดพิจารณาบาง นอนกำหนด
พิจารณาบาง จิตตจรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยกเ
วณิกสมาธิ คือจิตตรวมตงภวงคหนอยหนึ่งแตวกถอน
ออกมา ครนพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอกคคห-
นิมิตรจะเป็นนอกกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตรน จน
จิตตวางนิมิตร รวมตงต้ววงค ค้างอยู่นานพอประมาณ
แตวกถอยออกมา สสมาธิในชนนเรยกว่าอุปจารสมาธิ
พึงพิจารณา นิมิตรน เรยไปจนจิตตรวม ตงต้ววงคเข้า
ถึงจิตตจคต เป็นอุปปนาสมาธิปฐมณาน ถึงซึ่งเอือกคคตา
ความมออารมณ์เตยว ครนจิตตถอยออกมา กพึง

พิจารณาอีกแล้วๆ เต่าๆ จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฏิ-
 ภาคนิมิตรได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะเป็น
 อะไรไปอีก มันจะต้องเบียดเน่า ผุพัง ยังเหลือแต่ร่าง
 กระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของคน ทั้งภายนอกคือ
 กายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่างๆ ของร่างกายว่า
 ส่วนไหนเป็น ฌม ชน เต็ม พัน หนึ่ง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่
 มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจน
 แจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีก แต่กำหนดให้
 มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิม
 ของมัน คือไปเป็นน้ำไฟลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแต่.

เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายใน ทั้ง
 ภายนอก ทำให้มากให้หลาย ให้มันทั้งตายเก่าตายใหม่
 มีแรงกดดันขยอแยงกดดันอยู่ ก็เกิดปรัชญาญาณขึ้น
 ตามแต่ความคิดอันดีดีของคน ดังนี้แต่ ฯ

๘. เรื่อง การทำจิตต์ให้ผ่องใส

ศีลจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานํ ฐาปนํ

การทำจิตต์ของคนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้าทางหัวใจ.

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอน ภาย
วาท จิตต์ มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ผูกมัด
จิตต์ใจ ให้เขาจิตต์พิจารณากายเรียกว่ากายานุปัสสนา-
สติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่ามัชฌิ-
มวิชายะพิจารณาให้พอที่เดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติ-
สัมโพธิเมงก์ จิตต์จึงจะเป็นสมาธิรวมดวงเอง.

สมาธิมี ๓ ชั้น คือ ฌณีสมาธิ จิตต์รวมดวงไปสู่
ฐิติขณะแล้วพักย่อยหนึ่ง หอยออกมาเดี่ยว อุปจาร
สมาธิ จิตต์รวมดวงสู่ภวังคแล้วพักย่อยนานหนอย จึง
ถอยออกมารวมครอย่างใดอย่างหนึ่ง และอุปปราสมาธิ
สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตต์รวมดวงสู่ภวังคถึงฐิติธรรม
ถึง เอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดหนึ่งอยู่กับที่
มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตต์ดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์
ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณตเข้าไปโดยลำดับ
เมื่อหัดจิตต์อยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตต์ให้ขง ได้ในพระบาท

ว่า อธิจิตฺเต ๔ อาโยโก เขตํ พุทฺธานํ สํสาณํ การ
ประกอบความพากเพียรทำจิตต์ให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติ
ตามคำสั่งของพระบรมศาสดาผู้มีมาดัมพุทธเจ้า.

การพิจารณาภายในนี้ ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์
ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงไว้ มีหลาย
นัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร
เรียกว่า กายานุสัสนาสติปัฏฐาน ในมุตกรรมฐาน
เรียกว่า เกสา โดมา นขา ทนฺตา คฺจ ทฺที่พระอุปัชฌายะ
สอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และใน
ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรว่า ชาติมี ทุกฺขา ชรามี ทุกฺขา
มรณมี ทุกฺขํ แม้ความเกิดก็^๑เป็นทุกข แม้ความแก่ก็^๒เป็น
ทุกข แม้ความตายก็^๓เป็นทุกข ดงน มิตฺนเรวักเกิดนา
แต่มิใช่หรือ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น โอปน-
ยโก น้อมเข้ามาพิจารณาในคณนี้แลดูเป็นไมผิด เพราะ
พระธรรมเป็น อภาติโก มีอยู่ทุกเมื่อ อาโดโก สว่างไร
อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย ๗

๘. เรื่อง วิชปฏิบัติของผู้เฒ่าเร่ยนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเตาเรียนคัมภีร์วินัยมาก มอบายมาก

เป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิตต์ จิตต์ไม่ค่อย

จะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความวิบัติที่ได้ศึกษามา

แล้วต้องเก็บได้ตัวได้หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตต์

นี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา

กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ-มหานิยม อันเขาออกไปตั้งไว้ว่า

อนันนบนอนนน เป็นอนคนเดือนปี เป็นคนฟ้าอากาศ

กองงหาวดาวนักษัตรฤกษ์สารพตรั่งทรงปวง อันเจ้า

ตั้งซารคิขอาการจิตต์หากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็น

พนนเป็นน จนนรเท่าแถว เรียกว่ากำหนดรู้ทกข สมททย เมอ

ทำให้มาก-เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทั้นแถว จิตต์กจะรวม

ดังได้ เมอกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอ

แล้ว นิโรธก็ไม่ต้องถ่วงถ่วง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้

ปฏิบัติเอง เพราะศตกมอย สมารกมอย บัญญาทมอย

ในกาย วาจา จิตต์น ทเรียกว่าอกถาโก ของมอยทุกเมอ

โอปนนิโก เมอผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของทมอย ปัจจุตต์

จึงจะรู้ณะเพราะตอ คอมาพิจารณาภายในให้เบเนของ

อดุระ เบ็อยเนา แดกพังตงไป ตามสภาพความจริง
 ของภุตชาติ ปุพเพสุ ภุตเตสุ สมุเมสุ ในธรรมอันมีมา
 แต่เก่าก่อน สว่างไว้ยู่ทั้งกตางวันแะกตางคืน ผู้มา
 ปฏิบัติพิจารณา ฟังรู้ปมารูปเปรียบตงัน อันบุคคลผู้ทำ
 นาก็ต้องทำตงไปในแผ่นดิน ดุยตมตงโคตมตงกแดดกรำ
 ฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ แะ
 ได้บริโภคมิมสบาย ก็ตงนทำมาจากของมีอยู่ตงดินอันใด
 ผู้ปฏิบัติก็ตงนนั้น เพราะ คีต สมาริ ปัญญา ก็มีอยู่
 ภาย วาจา จิตต์ ของทุกคน ๆ

๑๐. เรื่อง ขอบปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ขอบปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติตงหตาย ไม่มัญญา โอบน
 ยิโก น้อมจิตต์เข้ามาพิจารณา ภาย วาจา จิตต์ อภาติโก
 อันเป็นของมีอยู่ อาโตโก สว่างไว้ยู่ทั้งกตางวันแะ
 กตางคืน ปจจุคคั เวทิตพุโพ วิญญูหิ อนนักราชณตง
 หตาย มีพระพุททเจ้า แะพระอรยสาวกเจ้าตงหตาย
 ผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่ ได้รู้แจ้งจำเพาะตงมา

แต่ เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาดนหจจะมี กาดนหจจะ
มี ย่อมมีอยู่ทุกกาด ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะ
ตัว คือผลกรูจัก ถูกกรูจักในตนของตนเอง ดีตัวอย่างไร
ตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพนพิจารณา
ไม่มัวประมาณ เพ็ดตเพ็ดดินเดี่ยว.

ตัวอย่างทมมาแฉวคือ มาณพ ๑๖ คนซึ่งเป็นศิษย์
ของพาวรพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญมานกสถิตินคิตอยู่
ในรูปมานแฉอรูปมาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัส
สอนให้พิจารณาของม้อยในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญา
ให้รู้ว่า กามภพเป็นเบองตา รูปภพเป็นเบองกตาง อรูป
ภพเป็นเบองบพ แฉวถอยตงมาให้รู้ว่า อตตเป็นเบองตา
อนาคตเป็นเบองบพ บัจจุบันเป็นทามกตาง แฉวชัก
เข้ามาหาตัวอกให้รู้ว่า อุตถิ อโร ตริยณจาบี มชฌเ
เบองตาแคปตายสมตงไป เบองบพแคพนทาชนมา
เบองชวางตางกตาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่
อย่างน ปจจุตคิ จังจรณะเพาะชนทตัวของตัวโดยแจ่ม

แจ่ง ^๕ต้นความดั่งด้อยข้อปฏิบัติ ^๕ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหา
^๕ท่อนให้ลำบาก ฯ

๑๑. เรื่อง ^๕ไต่พงธรรมทุกเมื่อ.

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายบัญญัติพึงธรรมเทศนาทุกเมื่อ
^๕ถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการดำเนียง กวักหนก
^๕พิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก
^๕ตม กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น
^๕รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ไต่เห็นอยู่ ไต่ยินอยู่
^๕ไต่รู้สึก ตม ตม เตย และสัมผัสอยู่ จิตจิตใจเต่า? ก็มี
^๕ความคิดนึกรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้าย ก็มี
^๕ความเลื่อม ความเจริญ ทั้งภายในอกภายใน ก็มี
^๕ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมตา เขาแต่ดั่งความจริง คือ
^๕ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุก
^๕เมื่อ เช่นใบไม้มันเหตองหลุดร่วงลงจากต้น ก็แต่ดั่งความ
^๕ไม่เที่ยงให้เห็นดั่งนี้เป็นคน เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณา
^๕ด้วยสติปัญญา โดยอธิบายน้อยแต่มีเสมอ ข้อว่าไต่พง
^๕ธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแต่ ฯ

๑๒. เรื่อง ปริญาเบญจธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียกปริกรรม, จิตต
 กำหนดทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจได้ เมื่อ
 ได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้วจิตต
 จะสงบรวมตั้งมั่นดวงก็ ดำรงค้อยู่หน้อยหนึ่งแต่ถอย
 ออก ความสงบในขณะเรียกปริกรรมสมาธิ หรือ ธนิก
 ธรรมสมาธิ.

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตตตั้งบวมดวง
 ภาวก็เข้าถึงจิตธรรมดำรงค้อยู่หน้อยแต่ถอยออก
 มารูเห็นอสังขารปรากฏขึ้น ความสงบในขณะเรียก
 อปจารสมาธิ.

การกำหนดพิจารณาธรรมคืออสังขนิมิตที่ปรากฏ
 แก่จิตตที่เรียกว่าอสังขนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตต
 ปล่อยวางนิมิตเสีย ตั้งบวมดวงถึงจิตธรรม
 ดำรงค้อยู่หน้อย เป็นเอกัคคตามอารมณ์เดียว ตั้งบวมหนึ่งแนว
 แน่ มีดีตรอย่วาจิตตดำรงค้อยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา
 ความสงบเช่นนี้เรียกว่าอุปปราณสมาธิ.

ส่วนนิมิตร อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนา
ตามลำดับดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่า บริกรรมนิมิตร ออก-
คหนิมิตร ปฏิภาคนิมิตร ตามลำดับกัน.

อนึ่งภวังค์ คือภพหรือฐานของจิตคั่น ท่านก็
เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือภวังคบาท
ภวังคจขณะ ภวังคบุ้จเฉตะ ขณะแรกที่จิตดวงอารมณ์
เข้าสู่ฐานเดิมของภพ ก็เรียกอย่างสามัญว่า ปกติจิตคั่น
แต่เรียกว่าภวังคบาท ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อเข้าสู่
อารมณ์อีก เรียกว่าภวังคจขณะ ขณะที่จิตเคลื่อนจาก
ฐานหนึ่งอารมณ์ เรียกว่า ภวังคบุ้จเฉตะ.

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐาน
เดิมของจิตแล้วพักเสถียรด้วยความสงบอยู่ในสมาธิช้านาน
มีอาการครบองค์ของฌานจึงเรียกว่าฌาน เมื่อทำการ
พิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตก็รวม
ดวงสู่ภวังค์คือฐานเดิมของจิตจนถึงสู่ตขณะ ตติกระแล้ว
ภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสถียรอยู่ เกิดญาณความวิเศษขึ้น
ชื่อนว่า ฌาณของหน้าของเราไม่มอดถนเรียกว่าสู่ตญาณ

๓๓. เรื่อง บันคนโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ บัจฉิมโพธิสัตว์
ปฐมโพธิกาถ มัชฌิมโพธิกาถ บัจฉิมโพธิกาถ ปฐม-
เทศนา มัชฌิมเทศนา บัจฉิมเทศนา.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจาก
คัพโภทรของพระนางเจ้าศิริมหามายา ณ ส่วนอุทุมพินัน
ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวทหะต่อกัน ครั้นประสูติ
แล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่
การศึกษาศึกษปวิทยา เพื่อปกครองรักษามืองตาม
ชาติยศประเพณีได้แล้วทรงศึกษาศึกษาปวิทยา เมื่อพระ-
ชนมายุได้ ๑๖ พรรษาก็ได้ปกครองบ้านเมือง แล้วราช-
สมบัติแทนพระเจ้าศิริวิสุทธิโชนมหาราช ผู้พระราชบิดา
นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า
เจ้าชายสัทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษา
บ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรง
บังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรง

พิจารณาหาทางบังคับบัญชาความเกิดแก่เจ็บตายให้เป็นที่
 ตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็มีทำให้ทอพระทัย
 ในการคิดอ่านหาทางแก้เกิดแก่เจ็บตาย ยิ่งเราพระทัยให้
 คิดอ่านพิจารณาอย่างอื่น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอน
 นเรียกว่าวริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่
 เสมอ จนกระทั่งพระต้นมิ่งหมดปรากฏให้เห็นเป็น
 ปรากฏอยู่ประจำชาติสืบจนนิมิต ๔ ประการคือ เกิด แก่
 เจ็บ ตาย จึงบรรดาทำให้พระองค์เกิดเมื่อนายในราช-
 สัมมตี้ แดงเสด็จตั้งมหาภิเนษกรมบรรพชา ตอนนั้นเรียก
 ว่าปฐมโพธิ์ตถ์เป็นตถ์พิเศษ ผู้จะได้ครตั้งธรรมพิเศษ
 เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเที่ยงแท้ก่อนแต่กาดนไม่นับ
 นับเอาแต่กาดบัจจุบันทนตาเห็นเท่านั้น
 ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จตั้งมหาภิเนษกรมบรรพชาณ
 ฝั่งแม่น้ำอโนมาท ที่ ทรงศตพระเมาศด้วยพระชรรค์
 อธิษฐานบรรพชา ธิฐฐุบริขารมีมาเองด้วยอำนาจบุญ
 ฤทธิทธิปาฏิหาริย์เป็นผาบงตฤถ์จวร เหตุอศักรวิ
 อย่างนมเพียงครึ่งเดียวเท่านั้น ตอนนั้นมาต้องทรงแฉ้วง

หา เหล่าปฐมดำรงลกเหมือนกัน อัญรูบริหารเกิดขึ้นด้วย
 บุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครนทรงบรรพชาแล้ว ทรง
 ทำทุกกรกิริยาประโยชน์พยายาม-พิจารณาออกคหนิมิตร์ที่
 ทรงรูครั้งแรก แยกออกเป็นสอง ๆ เป็นปฏิภาคนิมิตร์
 จนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ คองแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรง
 ชะมมารแต่เส่นามารเมื่อเวลาพระอาทิตย์อสดงคตยังบุพ-
 เนิวาทานต์สติปัญญาให้เกิดในปฐมยาม ยังจุดปภาต-
 ญาณให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตตที่ยัง
 บัจจยให้ดับต่อที่เรียกว่า บัจจยการ ตอนเวลาที่ชนพระ
 อาทิตย์ขึ้น ตอนนเรียกความชฌิมโพธิสัตว์

ครนเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอแล้วจิตต
 ของพระองค์หยั่งถึงถึงความสงบถึงจิตธรรมดำรงอยู่ใน
 ความสงบพอสมควรแล้ว คัดกระแแต่ร์ภวังค์ขาดไป เกิด
 ญาณความรู้ตติสนั่นในขณะนั้นว่า ภพเบื้องหน้าของ
 เราไม่มีอีกแล้ว ดงนเรียกว่า อาสวักขยญาณ ประหาร
 เสียซึ่งกิเลส่าสวะทงให้ขาดหายไปจากพระชนันต์-

ตาม สรรพปรัชญาญาณต่าง ๆ อันดำริ่เจ้ามาแต่บุพพวาศนา
 บารมี ก็มาชุมนุมในขณะจิตตอนเดียวฉนั้น จึงเรียกว่า
 ครัสร์พระอนุครตัมมาตัมโพธิญาณ ระยะภาตตอน
 เรียกว่าปัจฉิมโพธิศัตว์

ครันครตัมมาตัมโพธิศัตว์ ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗
 ๘ ถาน คตอศกาด ๕๘ วันแล้วแต่ทรงเทศนาตั้งฉนั้น
 เวไนยนิกร มีพระบัญญัติคือเป็นต้น จนถึงทรงตั้งพระ
 อรรคศาสดกทั้ง ๒ และแต่ตั้งมัชฌิมเทศนา ณ เวพฐัน
 กถันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น
 ปฐมโพธิภาต

ต่อแต่ฉนั้นมา ก็ทรงทรมานตั้งฉนั้นเวไนยนิกร
 คตอศกเวตา ๕๕ พระพรรษา จัดเป็นมัชฌิมโพธิภาต ตั้ง
 แต่เวตาทรงประทับได้ยาศนี้ ณ พระแท่นมรณมัญจา
 อาสน์ ณ ระหว่างนางรังทังค์ ในศาลวโนทยาน ของ
 มัตถกษัตริย์ กรุงกถินาราชธานี และทรงแต่ตั้งพระ
 บัญฉิมเทศนาแล้วมีตพระโอษฐุ เสด็จดับขันชปรินิพพาน
 ระยะภาตตอนฉนั้นจัดเป็นปัจฉิมโพธิภาต ด้วยประการฉนั้น

(ส่วนปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิม-
 เทศนานั้น มีเนื้อความเป็นประการไร ได้แสดงและพิมพ์
 เผยแพร่แล้ว ในหนังสือมุตโตทัย)

๓๕. เรื่องโสฬสภิกขุ.

ภิกขุในพระธรรมวินัยนี้ ทนบว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า
 ว่า โสฬสภิกขุ เป็นภิกขุที่โยคาวจรกุกุณบุตรพึงพากเพียร
 พยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสภิกขุ ได้แก่ภิกขุในอริยสัจจ์ ๔ ประการ คือ
 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งโสฬสภิกขุประชุม ๔ ซึ่ง
 สกิทาคามภิกขุประชุม ๔ สองสัทธิเป็น ๘ ซึ่งอนาคามภิก
 ขุประชุม ๔ ซึ่งอรหัตตภิกขุประชุม ๔ สองสัทธิเป็น ๘ สอง
 แปดเป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรค
 เป็นชน ๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกาย
 ในจิตต์ คือทุกข์เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ ความมอย เป็น
 ปริญาเฉยยะ ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ สมุทัยเป็นสัจจะ
 ของจริงที่มีอยู่ ความมอย เป็นปหาคัพพะ ควรระกัถะ

ได้แล้ว นิโรธเป็นสังขารของจริงที่มอยกรวมมอย เป็น
 สังขารที่พระ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค
 เป็นสังขารของจริงที่มอยกรวมมอย เป็นภาเวตัพพะ ควร
 เจริญให้มาก ก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนด
 พิจารณาอย่างนี้ ก็เกิดอภยธรรม ๘ ได้สำเร็จ.

มรรคอยู่ที่กายกับจิต คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒
 รวมเป็น ๖ ตน ๓ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณาวิเท
 ดังทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตามตาภยศาสตร์เจริญ สุข เดือน
 ดาภ เดือนยศ นินทา ทักษิณ มาถูกต้องตนของภน
 จิตก็ไม่หวั่นไหว โสภธรรม ๘ เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อ
 รู้อาตมตงสงนแล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็
 แก้อภยธรรม ๘ ได้ ก็เป็นผู้บริสุทธิ์ โสภมเมหิ จิตต์
 ยุตต์ น กมฺปติ อโลกั วิรัช เขมฺ เอตมมจกตมคตม
 โสภธรรมถูกต้องจิตต์ผู้ใดแล้ว จิตต์ของผู้นั้นไม่หวั่นไหว
 เมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตต์ปราศจากเครื่อง
 ย่อม เป็นจิตต์เกษมจากโยคะ จิตต์ว่าเป็นมจกตม
 เดศ ฉะนเด ฯ

๑๕. เรื่องสำคัญคนง่าได้บรรดอรหัตตผล

กิริ ดั่งได้ดัดบมา ยังมีภิกษุรูป ในพระศาสนา
 ของพระบรมศาสดาของเรา องค์หนึ่งมพรรษาแก่กว่า
 ออกจากหนึ่งมพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความ
 รักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความ
 เพียร องค์อ่อนพรรษาว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผลเป็น
 พระอรหันตก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียงกำลังสมาธิ
 สัมมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวิธี จะพิจารณาอธิษฐาน
 ให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดทิวฐิสำคัญว่า
 ทวแต่ใด ล่วงองค์หย่อนพรรษาค้นพิจารณาถูกทราบ
 ได้ด้วยปัญญาญาณ จึงตั้งให้องค์แก่พรรษาว่าไปหา
 ท่านองค์นั้นไม่ไป ตั้งต้องตามครึ่งก็ไม่ไป องค์หย่อน
 พรรษาจึงไปหาเสียเอง แต่ด้วยกันและกันให้ยินดี พอ
 สัมควรแล้ว จึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่า
 จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้ม้นดอกบัวหลอด
 ๓ ดอก ในดอกบัวหลอดให้ม้นนางพื่อนส่วยงาม ๗ นาง
 องค์แก่พรรษาก็เนรมิตรได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตรแล้ว

องค์อ่อนพระราชว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ครั้นเพ่งดูนางพื่อน
 อยู่กามราคะก็เดส์อน ตั้งต้มมาแดง หดयरอย อดศภาพัก
 กำเรียบ จึงทราบได้วาคนยังไม่ได้ดำเรัจเป็นพระอรหันต์
 ครั้นแดงองค์อ่อนพระราชจึงเค้นให้รู้ตัว และให้เร่งทาง
 บัญญาวิบัติสัญญาณ องค์แก่พระราชว่าครั้นปฏิบัติ
 ตามทำคความพากเพียรประโยชน์พยายามอยู่ มีช้านานก็
 ได้ดำเรัจ เป็น พระอรหันต์ชณาดระ บุคคตใน พระพุทธ--
 คำสนา ด้วยประการฉะนี้.

อุปรา ยงเรื่องอนอก มีเนอความอย่างเดยวกัน
 แทนมิตรต่างกัน คือให้เนรมิตรช่างดำรชับมันตัวรายกาจ
 วจิงเข้ามาหา หองรูปเนรมิตรของตนเอง เกิดความดีคัง
 ตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนัดหรรรมิกผู้ไปช่วย
 เหนือได้ฉุดเอาไว้ แดะกล่าวตักเตือนตั้งสอนโดยนัย
 หนหนัก จึงหยุดยั้งใจได้ แดะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ
 ด้หรรรมิกผู้ช่วยเหนือนั้น ไม่นานก็ได้ดำเรัจเป็นพระ-
 อรหันต์ชณาดระ บุคคตในพระบวรพุทธคำสนาเช่นเดยวกัน

แม่เรื่องนกพงถอเขาเป็นทิวฐานุคต เห็นเดียวกับเรื่อง
กอนนนแด

นเป็นนทานที่เบ็นคตตำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัตตาม
คือผู้เบ็นสัทธิธรรมิก ประพฤติธรรมรวมกันทุกคน จึง
มาเบ็นสัทธิทายกนในกิจที่ชอบ ทงทีเบ็นกิจภายใน ทงที
เบ็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จ
ด้วยดีเถิด.

๑๖. เรื่องอุณห์สัทธิวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
เบ็นสัทธิธรรมิกตั้งแต่ ผู้หนุนย้อมชนะได้ซึ่งความรอน อุณ-
ห์สัทธิคือความรอนอันเกิดแก่คน มีทงภายในและภายนอก
ภายนอกมีแต่อด้างคางแดง ภาตผบคัจ เป็นคน ภายใน
คืออกเตสัทธิ วิชัยคือความชนะ ผู้ทมานอมนเฮาสัทธิธรรมิก
นเบ็นทพงถอ ย่อมจะชนะความรอนเหต่านนไปได้หมด
ทุกอย่างทีเรียกว่า อุณห์สัทธิวิชัย.

อุณห์สัทธิวิชัย ขมุโม โดเก อนุคตโร พระธรรม
เบ็นของยังในโลกทงสาม สามารทชนะซึ่งความรอนนอก

ร้อนใจอันเกิดแก่ภัยต่าง ๆ ปรีวชเช ราชทนต์ พยคเณ
 นาเค วี้เต ภูเต ออกาตมรเณน จ ฐัพพตฺมา มรณา มุตฺโต
 จะเวณฺหาจจากอนฺครายทงฺหิตาย คือ อาชญาของพระ
 ราชา เตอสงฺ นาค ยาพิษ ภูตผีปีศาจ หากว่ายังไม่ถึง
 คราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตาย
 ด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนนับถือ
 เป็นสรณะที่พึ่งตนบอสนน.

ความชอบมีพระบาตี่ด่าชกตั้งจะยกมาอ้างอิงใน
 สมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์
 หนึ่ง ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามหาวนฺโกตฺถกรุง
 กบิลพัสดุ์ เหวดากทงฺหิตายพากันมาดู แดวักดำวคาถา
 ขนฺวา เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เต น เต คมิตฺถํ นุต
 อปายภูมึ ปหาย มานุตฺ เตหิ เหวกายํ ปริปุเรตฺถนุต
 แปรตความว่า บุคคลบางคน หรือบุคคลใด ๆ มาถึง
 พระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่
 ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๕ มีนรกเป็นต้น เมื่อตี่ร่างกายอันเป็น

ของมนุษย์นแดน
คิง.

จักไปเป็นหมู่แห่งเทพดาทั้งหลาย

ธรรมะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
มิได้เสื่อมศรัทธาอันตราไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติ
เขาดังอยู่เดิมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแดน ผู้คน
จะอยู่ในกตางมาหรือเรือนว่างก็ตาม ธรรมะทั้งสามก็
ปรากฏแก่เราอยู่ทุกเมื่อ จึ่งว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง
เมื่อปฏิบัติตามธรรมะทั้งสามจริง ๆ แล้ว จะฉลาดแคล้ว
จากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนหรือร้อนใจได้
แน่นอนทีเดียว.

บทประพันธ์

นมกฤ ลุกคัสต์ ปญจ ชนมชนุชานี

ข้าพเจ้า ขอนอบ น้อม ชังพระ ลุกค บรม คำสดดา
คำกขมนี้ ล้มมาล้มมีพุทธเจ้า และพระนวลโตกุตตรธรรม
๕ ประการ และพระอริยสังฆสาวกของพระพุทธเจ้าฉัน.
บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมชั้นนี้โดยสังเขปตาม
ลำดับปัญญา ฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตวักตวักตวักทุกข์ อยากรได้สุข
พ้นภัยเที่ยวผายผัน เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป แต่
เที่ยวห่มนไปมาอยู่ช้านาน นิสสัยท่านนั้นรักตวักตวัก
ตายมาก อยากรจะพ้นทุกข์ เรื่องแก่ตาย วันหนึ่งท่าน
จริงซึ่งสมุทัยพวกตั้งซาร ท่านก็ประธาณุกตวักไม่หาย
เปรียบ เหมือนตงกายนเอง ชะงักตถาณุกตวักชคตตาย
แต่บัดบารวยตวักเวรอกตวักนเบา คำเห็นไปเมื่อนมาอยู่หน้า
เขา จระกตบไปบ่าวร้องซึ่งพวกพ้องเดา ก็กตวักเขาเหมา
วาเป็นบ้า ด้อยผู้เดียวหาเรื่องเคืองตงบ เป็นอนิจ

เรื่องคิดไม่ติดคือ ดึกว่าเที่ยวมาร่วมทำสอพุด เคย
ถูกขอยกคิดเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ.

ยังมีบุรุษคนหนึ่ง คิดถกตัวตายหน้าใจผ้อ มาหา
แล้วพูดตรงๆ หน้าส่งสาร ถามว่าท่านพากเพียรมาทั้งช้านาน
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง เอ๊ะ! ทำไม
จึงรู้อใจฉัน บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย ท่านว่าดีฉันอนุ
โมทนา จะพาคุณเขาใหญ่ถ้าส่งทุกทุกขไม่มี คือ.....กาย-
กตาสติภาวนา ชมเด่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน หนทาง
จรรยาระวงค์ จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์ ไร่หลดอก
เด่นบอกความให้ตามจริง แล้วถกถ่วงปฤกษาทำให้ตอบ.

ปฤกษานั้นว่า ระวงค์คืออะไร? ตอบว่าวงค์เร็ว
คือวิญญาณอาการใจ เดินเป็นแถวตามแนวกั้น สัญญา
ตรงไม่ส่งสัย ใจอยู่ในวงค์ไปมา สัญญาเห็นยอดภายนอก
หลุดออกดวงจิตต์ ทำให้จิตต์อ่อนว้ายเทียบคล้ายหา หลุดออก
เป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา ถามว่าห้าชั้นใครพ้นจน
หงปวง แก้วว่าใจพ้นอยู่คนเดียว ไม่เกาะเกี่ยวพัวพัน
คิดสั้นพิศวง หมดที่หลงอยู่เดี่ยวดวง สัญญาหลุดวงไม่

ได้หมายหลงตามไป ถามว่าทำไมตายใครเขาตายที่ไหน
 กัน แก้วว่าตั้งซารเขาตายทำตายผิด ถามว่าตั้งใดก็ขอให้
 ค้อจน แก้วว่ากตัญญูพาให้เวียน เซอด้ญญาจึงผิดคิด
 ยนต์ ออกจากภพไปภพนเทยวหนเหยน เตยตมจิตต์
 จำปัดสันทเนี่ยน ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น ถามว่า
 ใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม แก้วว่าใจกำหนดใจ
 หมาย เรืองหาเจ้าด้ญญาตนเอง ค้อว่าค้อว่าชวผตถจิตต์
 คิตรักซัง ถามว่ากินหนเดียวเที่ยวไม่กิน แก้วว่าฉันอยาก
 คู้ไม่รู้หวัง ในเรื่องเห็นค้อไปหายรุงรัง ใจกั้นแทนหนึ่ง
 ทังฮาดัย ถามว่าสร้ดเหตุยมเมียมด้วยหน้า แก้วว่าธรรม
 ด้นอยากจากตั้งดัย ใส่ออดหมตวาคู้ไม่มภัย ด้ญญาในหน
 พรากตั้งซารซันซันไม่ถอน ใจจึงเมียมเต็มที่ไม่มีพรอง
 เียงบตั้งคคองจิตต์ไม่คิดตรง เป็นของคควรชมซันทุกคิน
 วัน แม้ได้ส่มบคคพิยตั้งคคิบแดน หาเม้นเหมือนรุจิจิง
 ทังตั้งซาร หมคคความอยากเป็นยังตั้งด้าคัญ จำด้วนจำ
 กนอยไม่ก้าเกิน ใจไม่เพ็ดนทงตั้งนหายคนรณ เหมือน
 อย่างว่ากระจกตั้งหน้า ต้องแต่้วยาคิตคิตด้ญญา

เพราะว่าสัญญา^๕นั้นตั้ง^๕งา^๕ อย่าได้^๕เมา^๕ไปตาม^๕เรื่อง^๕เครื่อง
 ดั่ง^๕ซาร^๕ ใจ^๕ขยัน^๕จับ^๕ใจ^๕ที่ไม่^๕ปน^๕ ใจ^๕ดั่ง^๕น^๕คน^๕รู้^๕แน่^๕
 เพราะ^๕แปร^๕ไป^๕ ใจ^๕ไม่^๕เที่ยง^๕ของ^๕ใจ^๕ใช้^๕ต้อง^๕ว่า^๕ วัช^๕ณ^๕์^๕
 ห้า^๕ต่าง^๕ชนิด^๕เมื่อ^๕จิต^๕ดี^๕ไหว^๕ แต่^๕ก่อน^๕นั้น^๕หลง^๕สัญญา^๕ว่า^๕
 เป็น^๕ใจ^๕ ถ้า^๕คิด^๕ว่า^๕ใน^๕ว่า^๕นอก^๕จึง^๕หลง^๕ออก^๕ดวง^๕ คราว^๕นี้^๕ใจ^๕
 เป็น^๕ใหญ่^๕ไม่^๕หมาย^๕พวง^๕สัญญา^๕หนึ่ง^๕สัญญา^๕ใด^๕มิ^๕ได้^๕ห้วง^๕ เกิด^๕
 ก็^๕ตาม^๕ดับ^๕ก็^๕ตาม^๕สิ่ง^๕ทั้ง^๕ปวง^๕ ไม่^๕ต้อง^๕หวง^๕ไม่^๕ต้อง^๕กัน^๕หมี^๕
 สัญญา^๕ เหม^๕อน^๕ย^๕น^๕บ^๕น^๕ย^๕อด^๕เขา^๕สูง^๕แท^๕แ^๕เห็น^๕คน^๕ แ^๕เห็น^๕ต้น^๕
 ทุก^๕ตัว^๕ดี^๕ดี^๕ แต่^๕ว่า^๕ดัง^๕ย^๕ง^๕น^๕ก^๕ แ^๕เห็น^๕เรื่อง^๕ของ^๕คน^๕แต่^๕คน^๕มา^๕
 เป็น^๕ม^๕รร^๕คา^๕ท^๕ง^๕น^๕น^๕เช่น^๕บ^๕น^๕ไ^๕ ถาม^๕ว่า^๕นา^๕ข^๕น^๕ด^๕ง^๕ด^๕ร^๕ง^๕ด^๕จ^๕จ^๕
 น^๕น^๕หรือ^๕? คอ^๕บ^๕ว่า^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕าร^๕แปร^๕ก^๕ไม่^๕ได้^๕ ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ดา^๕ก^๕ร^๕ร^๕m
 แ^๕ง^๕ไม่^๕แ^๕ด^๕ง^๕ใ^๕ใคร^๕ ช^๕น^๕ผล^๕ก^๕ใ^๕ด^๕จับ^๕ด^๕อง^๕ก^๕ั^๕ห^๕ม^๕อง^๕ม^๕ว^๕ ช^๕ว^๕ใ^๕
 จิต^๕ ไม่^๕ต^๕อง^๕ค^๕ิด^๕ผ^๕ิต^๕ช^๕ร^๕ร^๕m^๕ดา^๕ด^๕า^๕ภ^๕า^๕พ^๕ด^๕ัง^๕เป็น^๕จ^๕ริง^๕ ค^๕ั^๕ช^๕ว^๕ใ^๕ตาม^๕
 แ^๕เ^๕ร^๕อง^๕ของ^๕เ^๕ร^๕อง^๕เป^๕ด^๕อง^๕แ^๕ด^๕ค^๕ว^๕ ไม่^๕พ^๕ว^๕พ^๕น^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕าร^๕เป็น^๕การ^๕
 เย^๕น^๕ วั^๕จ^๕ก^๕จ^๕ริง^๕ต^๕อง^๕ท^๕ง^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕าร^๕เม^๕อ^๕ผ^๕น^๕แปร^๕เม^๕อ^๕แ^๕เห็น^๕ เบ^๕อ^๕
 แ^๕ว^๕ป^๕ด^๕ข^๕ย^๕ใ^๕ค^๕่^๕ด^๕อง^๕ไม่^๕ต^๕อง^๕เก^๕ณ^๕ท^๕ ช^๕ร^๕ร^๕m^๕ก^๕ั^๕ใจ^๕เย^๕น^๕ใ^๕จ^๕ริง^๕ง^๕ับ^๕
 ด^๕ับ^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕าร^๕ วั^๕บ^๕า^๕การ^๕ถาม^๕ว่า^๕หา^๕หา^๕ท^๕ม^๕ค^๕ร^๕บ^๕ค^๕ร^๕n^๕ แก^๕ว^๕

สัมถยมิได้มี จงจำไว้อย่างนวิถจิตต์ ไม่ตองคิดเจียน
 วนจนบ่นปี่ ขรรรมไม่มอยเป็นนิจคิตยินด์ ใจจากที่สัมถย
 อาถยคคว ว่าอย่างยอทุกชกบขรรรมประจำจิตต์ จิตต์
 คิถุเห็นจริงจึ่งเย็นทว จะสัชทกซ์เท่าไรมิได้กถว สัรวาง
 จากเครื่องมวคคอสัมถยไปทค ฐูเทานกจะคตายหาย
 ความร้อน พอพฬอนดับแสดงหาทางดี จิตต์ขรรรม
 ตมจิตต์ทคคธลั ใจฐูขรรรมที่เป็นสัช ชนชทกชนชเน
 ประจำ ขรรรมคงเป็นขรรรม, ชนชคงเป็นชนชเทานนแด
 คำว่าเย็นสบายหายเคือคธรชน หมายจิตต์ถอน
 จากผิดทคคธเก ด้วนดังขารชนชปราคาด้ชเป็นทกซ์แท้
 เพราะคองแก่ไซ้ตายไม่วายวน ิจิตต์ฐูขรรรมที่ตาเด็ค
 จิตต์ถถอนจากผิดเครื่องเค์ราหมองของแสดง ผิดเป็น
 โทษของใจอย่างร้ายแรง เห็นขรรรมแจ้งขรรรมผิดหมค
 พิชใจ จิตต์เห็นขรรรมตเด็คทพน พบปะขรรรมปตคเป็ดตอง
 เครื่องกระสันค มีสัคคยอกบควบพวพน เรชงรกชนช
 หายสันชาคยินด์ สันชตทงปวงหมคทวงโย ถึงจะคคคก
 ไม่ห้ามตามนีสัถย เมื่อไม่ห้ามกดับไม่พุงยุงไป พุงฐู

ได้ว่าบาปมีชนเพราะชั้นจริง คอบว่าบาปเกิดได้เพราะ
ไม่รู้ ถ้าปีติประศุเขตาได้สบายยิ่ง ชวทงปวงเงียบหาย
ไม่ไหวคิง ชนชทุกตั้งยอมทุกชไม่ดูชเตย.

แต่ก่อนชาวเจ้ามคเขตาเหมือนเขาถา อยากรเห็น
ธรรมยัดใจจะให้เษย ยัดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
เตยเพดินเขยชมจำธรรมมานาน ความจำผิดบิตได้ไม่ไห
เห็น จึงหลงเด้นชนัช & นำตั้งตำร ให้ยักคัวออกคน
พันประมาณ เทยวระรานคิกคนอื่นเป็นพันไปไม่ได้ผด
เทยวดูโทษคนอื่นชนใจ เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวอม
ใครผิดถูกตั้งชวักคัวเขา ใจของเราเพยวระวังคองถอม
อย่าให้ออกศัดจนมาคอม ควรตั้งพร้อมมบุญศัดผดงบาย
เห็นคนอื่นเขาชวคัวกิด เป็นราชาชคชนชทมหมมาย
ยัดชนชคองรอนเทเพราะแก่ตาย เตยชวร้ายกิดเตด
เขากตุ่มรวมควน เค่มทงรักทงโกรชโทษประจักษ์ ทง
หลงหนักหนักจิตคักคิดโทษหวด ทงอามณ กามห้า
กัมาชวณ ยกกระบวนทุกอย่างค่าง ๆ ก็น เพราะ

ยึดชั้นที่ ๕ ว่าของคน จึงไม่พ้นทุกขภัยไปได้เลย ถ้า
 โทษของตัวเจ้งอย่าช้าเฉย ดูอาการตั้งขารที่ไม่เที่ยงรำ
 ไปให้ใจเคย คงได้เซชมธรรมอันเอกวิเวกจิตต์ ไม่
 เพียงนั้นหมายใจไหวจากจำ เห็นแต่ัวขาดค้อยที่ไหว
 อารมณ์นอกตัวระงับไปหมดปรากฏธรรม เห็นธรรม
 ด้วยยอมหายวุ่นวายจิตต์ จิตต์นั้นไม่คิดค้ จึงเท่า
 หมดประศ วิไม่รอย่างนวิชจิตต์ วิเท่าที่ไม่เที่ยงจิตต์คน
 พนรรม คงจิตต์เดิมอย่างเทียบแท้ รัตนจิตต์พนจาก
 ผิดทั้งปวงไม่หวน ถ้าออกไปปตายจิตต์ผดทนต์ คำที่ว่า
 มีดนน เพราะจิตต์คิดหวงดี จิตต์หวงนปตายจิตต์คิด
 ออกไป จิตต์คนทีเมษธรรมะปรากฏหมดตั้งดี เห็น
 ธรรมะอันเกิดเดศีโตกา เรื่องจิตต์คนวุ่นหามาแต่ก่อนก็
 เด็กถอนเปิดองปดหมดได้สัน ยังมีทุกขคองหัดบนอน
 กับ กินไปคาม เรอง ใจเซอง ชิตต์คนจิตต์คิดไม่ครวญ
 ธรรมคาของจิตต์คองคตินัก พอรู้ดีจิตต์คนพินว่าคาญ
 เจ็บสังัดจากมารเรองรบกวน ธรรมคาสังขารปรากฏ
 หมดคองกัน เด้อมทงนคองทีไม่เมย ระวงใจเมือจำ

ทำดะเอียด มันจะเบียดให้จิตต์ไปคิดเฉย - ใจไม่เที่ยง
 ของใจชั่วให้เคย เมื่อถึงเสียหากตัวเองเพ่งของจิตต์
 เหมือนดั่งมายาที่หลุดออกดวง ท่านว่าวิบัสสันูปกิเลสจ่า
 แดงเพศเหมือนดั่งจริงที่แท้ไม่ใช่จริง ฐนเองนามว่า
 ความเห็นไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจซันได้ ถามทั้งใคร่ตรง แยก
 แยะแยะรูปนาม ก็ใช้ความเห็นต้องจงตั้งดู ฐนเองใช้
 เพ่งจิตต์รู้ตนจิตต์ จิตต์ตนพันรำคาญ คนจิตต์รู้ตัวว่า
 ดั่งซาร เรื่องแปรปรวนใช้กระบวนไปดหรือจริงอะไร
 ฐอยู่เพราะหมายก็ไม่ใช่ จิตต์คงรู้จิตต์เองเพราะเพ่ง
 ไหว จิตต์รู้ไหวไหวก็จิตต์คิดกันไป แยกไม่ได้ตามจริง
 ดั่งเดียวกัน จิตต์เป็นของอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
 ไม่เที่ยงหนักตัวเองไปแดงใคร ใจรู้ล้อมของตัวพันมวมัค
 ใจกจิตต์นรด์หมดสังสัย ซาดตนควาหาเรื่องเครื่องนอก
 ใน ความอาดัยทั้งปวงก็ร่วงโรย ทั้งโกรธรักเครื่อง
 หนักใจก็ไปจาก เรื่องจิตต์อยากก็หยุดได้หายหิวโหย
 พันหนักใจทั้งหตายหายอดโรย เหมือนฝนโปรยใจ ใจก็
 เย็นด้วยเห็นใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน ฐจิตต์

คนปัจจุบันพันหัวพันหวด ดัหรือชวตงปวงไม่ห้วงโย เพราะ
 คับไปทงเรองเคืองรุงรัง อยู่เยียบ ๆ คนจิตต์ไม่คิดอ่าน
 ตามแต่การของจิตต์สั่นคืดหวง ไม่ต้องวุ่นต้องวายหาย
 รวงง นอนหรือนงนงกพนอยคนจิตต์ ทานชมรรคทงหด
 แหตม ช่างค้อเต็มกว้างขวางว่างโล่ง ยิ่งอีกอย่างทาง
 ใจไม่หลุดสุมทัย ขอจงไปรดชให้พิศดารเป็นการดี คอบ
 ว่าสุมทัยค้ออาดัยรักเพดินยงนง ทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
 ว่าอย่างค้ำกามคุณห้าเป็นราก อย่างสูงชดสุมทัย อาดัย
 ฌาน ถ้าจะจับตามวิธัมในจิตต์ ก็เรองคิดเพดินไป
 ถึงซาร เคยทงปวงเพดินมาเดี่ยช้านาน กดับเป็นการดีไป
 ให้เจริญจิตต์ ไปในส่วนที่ผิดก็เคยแตกก้งกันพุ่งช่าน
 ใหญ่ เทียบเพดินไปในผิดไม่คิดเขิน ตั้งโคชอบอารมณ
 ก็ชมเพดิน เพดินจนเกินดัมตัวไม่กตวัภย เพดินดูโทษ
 คนอื่นคนดด้วยชัว โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน โทษคน
 อื่นเขามากสักเท่าไร ไม่ทำให้เราดกนรกเดี่ยเดี่ย โทษ
 ของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก ดงวิบากไปตกนรกแต่
 ฐาหัต หนันดูโทษคนไว้ให้ใจเคยเว้นเดี่ยชิ่งโทษนั้น คง

ได้เขยชมสุขพันทุกข์ เมื่อเห็นโทษคนชดพังกดทง ทำ
 อ้อยอังกิดมากจากไม้ได้ เรืองอยากดีไม่หยุดคือตัวดมทัย
 เป็นโทษใหญ่กตวจะไมदनกแรง ต่ไมदनเป็นผิดของจิตต
 นก เหมอนไซหนักถูกคองของแต่ง กำเวปโรคด้วยพิษ
 ด้วยผิดตำแดง ขรรคมไม่แจ้งเพราะอยากคนเป็นเดิม ความ
 อยากดีมีมากมักตากจิตต ให้เหี่ยวกิดวันไปจนใจ
 เหมม ตัรรพชัวมัวหมองก่คองเดิม ผิดยิ่งเพิ่มจากไป
 ไกลจากขรรคม ทจรงชดมทัยนใจฉนคราม พังเนอคความ
 ไปข้างพังนุงนงยงยง เมื่อสมรรคพังใจไม่ไหวดิง ระวัง
 หนึ่งใจดังบจบกนท.

อนนชชอว่า ชนชวมุดต่มังคิขมรประจําอยกบที่
 ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา สภาวขรรคมทเป็นจรง
 ดังเดยวเทานนแต่ไม่มีเรื่องจะแฉะเดยว น้นเนอคความเพียร
 แดเพียงน ผดหรือถูกตจงไซบญญาครองดูให้รู้เถิดว.

ว่าเป็นแดนเกิดแห่งวิญญูทุกซ์ และมาเห็นว่าอปธิเป็นแดน
เกิดแห่งชาติทุกซ์เป็นต้นเด้อ ก็ไม่พึงทำอปธิ มีคณหา
เป็นต้น ให้เจริญขึ้นในสันดานเดย.

เมื่อจะทรงแต่งตั้งกรรมเครื่องข้ามคณหา จึงครัด
พระคาถาว่า ยัม ภิญฺจิมิ สณฺณชานาตี อทุกฺขํ อโร ทิริย-
ญจาบี มชฺฌเม เอเคธํ นนฺทิตฺตญฺจ ปนฺชชวิณฺณานิ
ภเว น ติญฺจิสฺสึ ตุกฺกอนฺทานทงฺหิตาย ทานจฺจรูตฺถังโตตฺถังหนึ่ง
ในเบองบน เบองตา และเบองขวางสถานกลาง เด้อ
จงบันเทาเด้อย จงละเด้อย ซึ่งคววมเพ็ดเพดินและความ
ถอมนในตั่งเหล่านี้ วิญญาณของท่านก็จะไม่คงอยู่ใน
ภพ ดังน

คำว่า เบองบน เบองตา เบองขวางสถานกลาง
นน ทรวงเดตงไว ๑ นย คอ นยท ๑ อนาคตเป็นเบองบน
อดีตเป็นเบองตา บัจจุบันเป็นเบองขวางสถานกลาง
นยท ๒ เหตธรรมทเบนกุศล เป็นเบองบน เหตธรรม
ทเบนอกกุศล เป็นเบองตา เหตธรรมทเบนอพยาคฤต
เบนเบองขวางสถานกลาง นยท ๓ เทวโลกเป็นเบอง

บณ อบายโตกเป็นเบองคำ มนุสโตกเป็นเบองขวาง
 ด้ถานกถาง นยท & ด้ชเวทนา เป็นเบองบณ ทกช-
 เวทนาเป็นเบองคำ อเบกชาเวทนาเป็นเบองขวางด้ถาน
 กถาง นยท & อรปชาตเป็นเบองบณ กามชาตเป็น
 เบองคำ รปชาตเป็นเบองขวางด้ถานกถาง นยท ๖
 กกำหนดแคพนเทาชนมาเป็นเบองบณ กำหนดแค่ปลายฉม
 ด้งไปเบองคำ ด้วนท่ามกถางเป็นเบองขวางด้ถานกถาง
 เมอทานมาด้าคัญหมายวีเบองบณ เบองคำ เบองขวาง
 ด้ถานกถาง ทง ๖ นยทแด้ว แม้อย่างใดอย่างหนึ่งพง
 บณเทาด้ยชงนยท คความยินดี เพ็ดตเพ็ดน แตะอภินิ-
 เวส คความถ่อมนคด้วยตณหา แด้ทฎฐีในเบองบณ เบอง
 คำ เบองขวางด้ถานกถางด้ยให้ด้นทกประการแด้ว
 วิญญาณ ของท่าน ก้จะไมด้งอยู่ในภพแตะปุนภพ อักเคย
 เมอบคคตมารู้ชคด้วยญาณจักษุ ในด้วนเบองบณ เบอง
 คำ เบองขวางด้ถานกถาง ไมให้ตณหาช่านไปโนภพน้ย
 ภพใหญ่ มีญาณหยงวีในอริยด้จจ & เป็นผู้ไมม่ถอด
 คอ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ฏิกฎฐี แตะทจจริตต่าง ๆ

ตะกั่วทองปวงเสี้ยนต้นแก้ว กามภเว อัสคคัม ก็ขึ้นผู้
 ไม่ข้องเกี่ยวพัวพันในวัฏฏคามและกิเลสคาม ในกามภพ
 และบุณภพอีกเคย ท่านนั้นเป็นผู้ข้ามโอชะ หวังดังตก
 สัตว์ให้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร ฯ โอชะนั้น ๔ ประการ คือ
 กามโอชะ ๑ ภวโอชะ ๑ ทิฏฐิโอชะ ๑ อวิชาโอชะ ๑.
 คินโน จ ปารี ท่านน้อยอมข้ามหวังทั้ง ๔ ไปยังฝั่ง
 ฟากโน้น คือ พระนิพพานธรรม อังคะ เป็นผู้ไม่มีตะป
 คือ กิเลสเป็นเครื่องตรงแถว กิเลสทั้งหลายที่เป็นประธาน
 คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และกิเลสที่เป็น
 บริวาร มี โภโก อุปนาโห เป็นต้น จนถึงอกุศลอิ
 ติงสาร ซึ่งประหนึ่งตะปูเครื่องตรึงจิตคิดให้แนบแน่น
 อยู่ ยากที่ตัดจะหลุดจะถอนให้เกิดอนิให้หลุดได้ เมื่อ
 บุคคลมาตะเสี้ยนแล้ว ตัดขึ้นพรอมแล้ว เผาเสี้ยนด้วยเพดง
 คอญาณแล้ว เป็นนรชนผู้รู้ผู้ตาเห็นด้วยบุญญาอะเป็น
 เครื่องวิจิตรแจ่มชัด เป็นเวทก ผู้ถึงฝั่งแห่งจิตวิทยาในพระ
 ศาสตร์นาน ไม่มีความสงสัยในทุกข์ สัมมัทัย นิโรธ มรรค

และปฏิเจตมุปบาทธรรมปัจจุอาการ ย่อมบรรลุดังวิเวก-
ธรรม คือ พระอมฤตนิฤพาน ด้วยประการฉะนี้.

๒ สันติธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแต่งตั้ง
สันติธรรม แก่โศคกมาณพ จึงตรัสพระคาถาว่า ยั-
กิญจิ สัมขานาตี โศคก อุกุच्छิ อโศ คิริยเมจาบี มชฺเณ
เอคัง วิทิตฺวา สงฺโคทฺติ โตเก ภวภวาย มากาตี
คณฺหิ แปลความว่า ดูกัโศคกะ ท่านมากำหนด
หมายารซึ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเบงบน เบง
ค้ำ เบงขวางสถานตรงว่า เป็นเครื่องชองอยู่ในโลก
เครื่องเกียดตัวไว้ในโลกตั้งนั้นแล้ว อย่าได้ทำซึ่งคณา
ความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลยดังนี้

อธิบายว่า ท่านมารแจ้งตั้งญาณอันด้วยปัญญา ว่า
เป็นเครื่องชอง เครื่องติดอยู่ในโลกตั้งนั้นแล้ว อย่าได้
ทำคณาความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ส่วน
คำว่าเบงบน เบงค้ำ เบงขวางสถานตรงในพระ
คาถานั้น ก็มีนัยอธิบายเป็น ๒ นัยเช่นเดียวกับเรื่องวิเวก
ธรรมที่กล่าวมาแล้ว

ทรงแต่งตั้งท้าวชัยแห่งกิลเลสปัญจธรรมมัตถัญญา
 เป็นนันทานว่า คณหา มาน ทิฏฐิ อันทำให้สัตว์เห็นซ้ำ ๓
 ประการนี้ มัตถัญญาความสำคัญหมายเป็นเหตุให้เกิด
 เมื่อบุคคลมาสำคัญหมายในล้น ๒ คัด อนาคต ปัจจุบัน
 ๑๒ ทุกข์ อุเบกขา กุศลกุศล อภัยกฤต สัมชราต
 สัมภพ ด้วยประการใดๆ ปญฺญสังขาร ที่ทำให้เห็น
 ซ้ำ คือคณหา มานะ ทิฏฐิ บังเกิดกถา เจริญทว
 ๑๓ ด้วยประการใดๆ ทำให้บุคคลเกิดความเห็นถ่อม
 ด้วยคณหาว่า เอคัม มนุสฺส เป็นของเรา ถ่อมด้วย
 มานะว่า เอโสหฺมสมฺมิ เราเป็นนั่น ถ่อมด้วยทิฏฐิว่า
 เอโส เม อตฺตา นนฺเป็นตัวตนเกินสารของเรา ดงนฺแดง
 ๑๔ กษ์อยู่ในอารมณ์นั้นๆ ด้วยฉันทระวาคะ ดีเหนือด้วย
 ผลพหฺนจิตต์ใจไว้ไม่ให้เปิดองปลดออกได้ สัตถัญญอัน
 ๑๕ เป็นนันทาน เป็นเหตุเกิดแห่งคณหา มานะทิฏฐิก็ค้ คณหา
 มานะ ทิฏฐิ อันเกิดแต่สัตถัญญานหนักค้ สงฺโค เป็น
 ๑๖ เครื่องของเครื่องคิด เครื่องเกี่ยวสัตว์ได้ในโลกไม่ให้
 ๑๗ พ้นไปได้ เอคัม วิทิตฺวา สงฺโคติ โลกเก ทำนรู้แจ้งประจักษ

ว่า ตัณญาเป็นเหตุแห่งตัณหา นานะ มีฏฐิ ตัณหา
 นานะ ทิฏฐิ มีตัณญาเป็นเหตุตั้งแต่นั้น ท่านอย่าได้ทำ
 ตัณหา คือความปรารถนาตณฺรณ ด้วยจำนงหวังต่างๆ
 เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงหยงญาณวิชชด้วย
 คราส กิเลสตัณญา แล้วเห็นประจักษ์แจ้งชัดว่า เป็นเครื่อง
 ผูกจำ เป็นเครื่องเกี่ยวรัดตัวไว้ในโลก ท่านอย่าได้ทำ
 ชิงตัณหา เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ตัณหาอันเป็นไป
 ในอาสารวิสัยคือรูป เดียง กถิน รต โผฏฐัพพะ
 ชรรมารมณ แยกต่างโดยอาการปวฏฐิเป็น ๓ ประการ
 คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา ๖ หมู
 ตามอารมณ ดำมอย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็น
 ชรรพวนเกิดออก เกิดขึ้นเป็นไปพร้อมๆกับทุกข์ คืออุปาทาน
 ชนที่ท่านอย่าได้ทำตัณหานั้น เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย
 ท่านจงระตณฺหานนเสย จงบันเทาเสย ทำตัณหานนให้ม
 ที่สุด ท่านจงยงตณฺหานนให้ถึงซึ่งอนจะยังเกิดตณฺหาไม่ได้
 ท่านจงระตณฺหานนด้วยสมุจเฉตปหานเกิด ฯ

๓ อนุปาทาปรินิพพาน

ดมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอนุ
 ปาทาปรินิพพาน ของพระอริยสงฆ์ ผู้บรรดาภิเษก
 ฌายคณเฑาะมาบัติ แก่อุปถัมภ์มาณพ โดยหัตถ์เดีย
 ร์ดีดัดวาทะ และอุจเฉทวาทะทั้งสองฝ่าย จึงครัตพระ
 ศาถาว่า

อุจเฉทวาทะ วาทเวเคน ชิตตา ชตถัม ปเตติ
 พน อูปเตติ สงฺขัม เหว มุณี นาม กายา วิมุตโต ชตถัม ปเตติ
 พน อูปเตติ สงฺขัม

แปลว่า เปตอเพตงอันกำลังตมพิศดับไป ย่อม
 หนีไม่ได้ว่าไปไหนหนใด ท่านผู้เป็นมุนี พันพิเศษแล้ว
 จากนามกาย ย่อมถึงซึ่งอันตงอยู่ไม่ได้ หนีไม่ได้ว่าไป
 ไหนหนนั้น.

วาทา อันว่าตมทั้งหลาย โดยปริยายในนิตเสกว่า
 ตมมาแต่ทีศบุรพา บัจฉิม อุตฺร ทักขิน ตมมฺชุต
 เตมไม่มีชุต ตมเยน ตมรอน ตมอ้อน ตมกถา ตม
 แวรมภา พิศมาแต่พนคินชนไปได้โดยชนหนึ่ง ตมมิก

สัตว์ บักรรท ตมโอบตาต ตมเปตวเพติง อ้นก่าตั้ง
 ตมเหต่านนพคแต่ัว เปตวเพติงย้อมถึงซึ่งอ้นตงอยู่ไม่ได้
 ย้อมดับด้วยรังบไป ย้อมไม่ถึงซึ่งอ้นนับ ย้อมไม่ถึงซึ่ง
 โวหาร ว่าเปตวเพติงไปแต่วยังทิศโน้นๆ ตั้งนั้นนโต บค-
 คตผู้บรรตตุจากัญญายตนส์มาบตเป็นเดชะมุ่หนน เป็น
 ผู้พ้นวิเศษแต่ัวจากรปกายในกาดก่อนเป็นปกคิ ให้มรรค
 ๘ เกิดขึ้นในส่มมาบตนั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแต่ัวจากนามกาย
 อ้อ เพราะความทแห่งนามกาย อ้นท่านได้กำหนดรู้แล้ว
 เป็นอุกโตภาควิมคคิ พ้นวิเศษแต่ัวจากส่วนส่งด้วย
 ส่วนส่ง เป็นชื่อนาสวระอรหันต์ ถึงซึ่งอ้นไม่คงอยู่ค้อ
 อนุปาทาปรีนิพพาน แต่ัวครัดพระคาถาค้อไปว่า

อตุกั ตสุส น ปมาณมคฺคิ เยน นั วชฺชํ ตํ ตสุส
 นคฺคิ สพุเพสุ ชมฺเมสุ สฺมุหเตสุ สฺมุหตา วาทปถายี
 สพุเพ

แปลว่า ตั้งสภาวะเป็นประมาณของพระชื่อนาสพอัส
 ดงคคดับแต่ัว ย้อมไม่มีมคคต ทงหิตายจะพึงกถาวว่าท่าน
 หนีด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นของท่านก็ไม่มี ชรรมทงหิตาย

มฆนธเป็นตน อปพระชฌนาตัพถอนชนพรอมแต้ว แม่
ทางแห่งวาทะทงปวงทบคคถจะฟังกถาว พระชฌนาตัพ
ท่านกคคชชนพรอมแต้ว.

ตั้งถภาวธอนเป็นประมาณนน ไต่แกร์ปเวทนา
ถัญญา ถังซาร วิญญาน ย่อมไม่มีแก่ท่าน ท่านถะถैया
แต้ว คคชชนพรอมแต้ว ท่านเผาถैयाด้วยเพลิงคคถญา
แต้ว เมอชนช อายคนะ จาคู คคิ อมบตี ปฏิสันธิ ภพ
ถังซาร แตะวัญญะ ท่านถอนชนถैयाถันแต้ว คคถैयाชวค
แต้ว มีอนไม่มีบังเกิดคอไปเป็นชรรรมคา วาทะธอนเป็น
คคถองเป็นทางทจะฟังกถาวด้วยถิดถัดตะชนช แตะอภิ-
ถังซารท่านเพิกถอน ถะถะถวางถैयाถันทุกประการแต้ว
คคถยประการณะน ๖

๔. ปริญญา ๓ ประการ

การกำหนดรู้ถันหานน กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓
ประการ คคถ

- (๑) ญาตปริญญา คคถความกำหนดรู้ชคเจมว่า
- หุรูปคคถนา นถัททคคถนา นคคนคคถนา นวถัตคคถนา

นโงฐัพพะตณหา นิมมตณหา อย่างนแต่ชอว่า
 ญาตปริญา

(๒) คัรณปริญญานนคัอ ภิกษุกระทำตณหาทั้ง
 ๖ ให้เป็นของ ฉันทนรู้แล้ว พิจารณาไคร่ครวญซึ่ง ตณหา
 โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคเดียดแทง
 เป็นตน อย่างนแต่ชอว่าคัรณปริญา

(๓) ปหานปริญญานนคัอ ภิกษุมาพิจารณา
 ไคร่ครวญฉันทนแล้ว ละเสียซึ่งตณหา บันเทาเสีย ถอน
 เสีย แตะกระทำให้สิ้นไป ให้ถึงซึ่งความไม่เป็นคัอไป
 อย่างนแต่ชอว่าปหานปริญา.

๕. อาสวะ ๔ ประการ

อนาสัว ฐุชอว่าไม่มีอาสัวะคัอไม่มีอาสัวะ ๔ ได้
 แก่ กามาสัวะ ๑ ภวาสัวะ ๑ ทัญญัสสัวะ ๑ อวิชชาสัวะ ๑
 บุคคลผู้ใดมาละเสีย คัดเสียขาดแหวซึ่งอาสัวะทั้งหตาย
 เหล่านน มีให้มันบงเกิดขนได้คัอไป ผู้นนเป็นอนาสัวะ
 คัอผู้ไม่มีอาสัวะแต่.

๖. อัฏฏานุกิฏฐิ

อัฏฏานุกิฏฐิ อธิษฐานจิต วิ่งตัวทุกกา สกกายทิฏฐิ
สกกายทิฏฐิ อธิษฐานจิต ๒๐ พุทธบัญญัติ เรียกว่า อัฏฏานุกิ
ฏฐิ ความตามเห็นซึ่งอาตมะตักขณ ได้ในชั้น ๕
ชั้น ๕ ๕ วิตถุ บรรจบเป็นวิตถุ ๒๐ ทัก คืออุปถัมภ์ผู้ไม่
ได้ดัดบัง ฟัง ณ โถงนี้.

(๑) รูป อตตโต สมนุปลัสสติ เห็นรูปโดยความ
เป็นตนบ้าง.

(๒) รูปวนตภา อตตานิ สมนุปลัสสติ เห็นตน
มีรูปบ้าง.

(๓) อตตนิ อภา รูป สมนุปลัสสติ เห็นรูปมีใน
ตนบ้าง.

(๔) รูปตมิมิ อภา อตตานิ สมนุปลัสสติ เห็นตนมี
ในรูปบาง คึงนี้.

แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร แลระวิญญาณ ก็มีวิตถุ

อย่างระ ๘ เช่นต้นถั่วกัน จึงบรรจบเป็นดักกายทิฏฐิ ๒๐
 วัตถุด้วยประการฉะนี้.

เมื่อบุคคลตรัสรู้ริยสัจ ๔ ประชุมลงในขณะ
 จิตอันเดียวได้แต่ครั้งเดียว เป็นผู้ตรัสรู้กายทิฏฐิ เมื่อ
 บุคคลใดมาเช่นเข้าซึ่งอศตทานุทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าเป็น
 อศตาทถวตถนตงเสียได้แล้ว ก็จะมีเป็นบุคคลผู้ข้ามมฤตยู
 ความตายเสียได้ เหว่ โดก อเวกชนุต มัจจุราชน น ปลัด
 สติ เมื่อบุคคลมาเห็นซึ่งโศกทั้งหตาย คือชนนโศก
 อยายคนโศก และชาคุโศก โดยความเป็นพระของสัญญา สัง-
 หารอศตทานุทิฏฐิถึงเสียได้อย่างนี้ มฤตยูราช คือความ
 คายยอมไม่เห็น เพราะบุคคลผู้พ้นพ้นตถวิสัยเสียแล้ว
 มัจจุราชยอมไม่เห็นซึ่งผู้พ้น ผู้ยอมถึงพระนิพพาน
 ขรรณ อันไม่เป็นวิสัยแห่งมฤตยูราช ตถวิสัยมฤตยู
 ราชเสียได้ด้วยประการฉะนี้ ฯ

๗. สังสารทุกข์

สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้าศรีตถเทศาณา ซึ่งตั้ง-
 สสารทุกข์ไว้ว่า สังสาระ การท่องเที่ยวเกิดตายของสัตว์

เปรียบเหมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เที่ยงตรงของสัตว์ทั้ง
หลาย.

สัตว์ วิชิตี สัตว์ วิชิตี ก็ที่ท่านเรียกว่าสัตว์วิชิตี
หมายถึงความท่องเที่ยวไปด้วยการบังเกิดและจุติอาคม
การมาสู่โลกนี้ คมนิ การไปสู่โลกหน้า คมนาคมนิ
ทั้งไปและมา กาส์ กาส์กิริยาค่อมรณะ ชาติ ชั่วชีวิตอันทรย์
คติ ความไป ภวภาโว ภวน้อยภพใหญ่ จุติ ความ
เกิดจนจากภพ อุปปตติ ความเข้าถึงอดีตภาพ นีพพตติ
ความปรากฏชัดแห่งชนิ ชาติ ความเกิด ชรา ความ
แก่ มรณ ความตาย.

ความท่องเที่ยว บังเกิด กำเนิด เกิดแก่ตาย อัน
เป็นประหนึ่งโลกกสรวมคอเข้าไว้ไหนแอกฉะนั้น ได้ชื่อว่า
สังสาระ คือเสือกไล่ตั้นไป ซึ่งท่านแสดงไว้ว่า ชนชาน
ปฏิปาทิยา ชาติอายุคณานนญจ อนุโนจุนิหิ นุจจุนานา
สังสารโรติ วิชิตี ถ้าดับแห่งชนิชาติ แดงอายุคณะทั้ง
หลายเป็นไปอยู่ไม่ขาดสาย ผู้ท่านกล่าวว่า สังสารโร
คือความเสือกชานท่องเที่ยวไป

ภายดำมากใจ เหต^๕อันเหต^๕เป็นภัยใหญ่หุดวงนั้ก มี
 เกิดอนกต^๕นอย^๕ในสัง^๕ระสัง^๕สาระ ชรามจุ^๕ปเรตานิ เหต^๕
 ด้^๕ต^๕ว^๕ต^๕ง^๕อย^๕ ณ สัง^๕สาระอันเป็นสถานกต^๕าง เกิดห้วง
 แตะ^๕ม^๕ภัยใหญ่หุดวง เป็นด้^๕ต^๕ว^๕อันความแก่^๕และ^๕ความตาย
 แวด^๕ต^๕ม^๕รม^๕เบียด^๕เบียด^๕เป็น^๕น^๕ค^๕ย^๕ ความ^๕แก่^๕และ^๕ความ^๕ตาย
 ท่านกำหนด^๕เป็น^๕ประ^๕ชา^๕น^๕แห่ง^๕ความ^๕ท^๕ก^๕ข^๕ท^๕ง^๕ห^๕ต^๕าย^๕ เอม^๕
 ทิต^๕ต^๕เก^๕ โด^๕เก^๕ ช^๕ร^๕าย^๕ ม^๕ร^๕ณ^๕น^๕จ^๕ โด^๕ก^๕ค^๕อ^๕ช^๕น^๕ิ^๕ ชา^๕ต^๕ุ^๕ ข^๕าย^๕ค^๕น^๕
 ร^๕ุง^๕เร^๕อง^๕ร^๕อน^๕แต่^๕ค^๕น^๕ เพราะ^๕ความ^๕แก่^๕และ^๕ความ^๕ตาย^๕เข้า^๕จ^๕ุ^๕
 เมา^๕ เหต^๕ด้^๕ต^๕ว^๕ท^๕ต^๕ง^๕อย^๕ ณ สัง^๕ระสัง^๕สาระ อันเป็น^๕ส^๕ถ^๕า^๕
 น^๕ก^๕ต^๕าง^๕เก^๕ิด^๕ห^๕ว^๕ง^๕ แตะ^๕ม^๕ภัยใหญ่หุดวง รม^๕ต^๕อ^๕ม^๕เบียด^๕เบียด^๕
 ด้^๕ว^๕ย^๕ป^๕ระ^๕กา^๕ร^๕ณ^๕น^๕.

๘. เนกขัมมธรรม

เนก^๕ข^๕ม^๕ม^๕ ป^๕ล^๕ัด^๕ เชม^๕โต ท่าน^๕จ^๕ง^๕เห^๕็น^๕เนก^๕ข^๕ม^๕ม^๕ะ^๕โดย^๕
 ความ^๕เป็น^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕เก^๕ษ^๕ม^๕ จาก^๕โย^๕ค^๕ะ^๕ท^๕ง^๕ป^๕อง^๕เก^๕ิด^๕ฯ

พระ^๕นิ^๕พ^๕พาน^๕ ก^๕ิ^๕ช^๕อ^๕ว^๕า^๕ เนก^๕ข^๕ม^๕ม^๕ะ^๕ ป^๕ฏิ^๕ป^๕ทา^๕ก^๕ิ^๕จะ^๕ให้^๕
 ด้^๕ต^๕ว^๕ถึง^๕พระ^๕นิ^๕พ^๕พาน^๕ก^๕ิ^๕ช^๕อ^๕ว^๕า^๕ เนก^๕ข^๕ม^๕ม^๕ะ^๕ นิ^๕พ^๕พาน^๕จ^๕า^๕มี^๕น^๕ป^๕ฏิ^๕
 ป^๕ทา^๕ ช^๕อ^๕ว^๕า^๕เนก^๕ข^๕ม^๕ม^๕ะ^๕น^๕น^๕ ค^๕ือ^๕ ด้^๕ม^๕มา^๕ป^๕ฏิ^๕ป^๕ทา^๕ ป^๕ฏิ^๕บ^๕ค^๕ิ^๕

คำเนิมน กาย วาจา จิตต์ชอบ อนุโตมปฏิปทา ปฏิบัติ
 อนุโตมแก่กรรมนั้น อปจฺจนิกปฏิปทา ปฏิบัติไม่เป็น
 ชาติแก่พระนิพพาน อนุคฺคตปฏิปทา ปฏิบัติไปตามเนือ
 ความแห่งพระนิพพาน ชมฺมานุชฺมมปฏิปทา ปฏิบัติซึ่ง
 ธรรมอันสมควรแก่โลกุตตรธรรม คือบำเพ็ญศีลให้
 บริบูรณ์ รักษาถาวรในอินทรีย์ทั้งห้า วัฏฺระมาณใน
 โภชนะ ประกอบตามซึ่งกรรมของผู้ตนอยู่ คือศีลศีลัม-
 ปชฺฌัญญะ สติปัฏฐาน ๔ ตัมมปฺปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
 อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อฏฺฐังคิกมรรค ๘ นิพ-
 พานคามินิปฏิปทา มีศีลตั้งควรเป็นต้น นชฺชอวาเนกชัมม
 ธรรม เป็นของคนที่จะให้บรรดถึงเนกขัมมมะคือพระ
 นิพพาน ปลัดตั้งว่า เมื่อบุคคลมาเห็น เดว เตอถแต่วให้ม
 แจงแล้ว กระทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งเนกขัมมมะคือพระนิพ-
 พาน อันเป็นธรรมเกษม ย่อมพนทุกขทั้งปวง เป็นผู้ปลด
 ภัยในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อแฉ.

๕ อุปสันตบุคคต

ตั้งอันใดหรืออารมณ์อันใดก็ได้ยึดไว้แล้ว จบ

ต้องแล้ว ถอดมันแล้ว ด้วยอำนาจ คณหา มานะ และ
 ทัญจิ อันมีอยู่ในสันดาน ตั้งอนันน หรืออารมณ์อน
 นน ท่านพึงตั้งตระวางเสีย พึงปลดปล่อยเสียให้สัน
 พังระเดียว พึงบั่นเท่าเดียว พึงกระทำใหม่ที่สุด พึงให้
 ถึงซึ่งอนันนเกิดตามไม่ได้ มา เค วิชชุดุ กิณฺจนํ เครื่อง
 กังวลคือราคะโทสะโมหะ และทัญจิ กังวลคือกิเลส และ
 ทัจจรีตออย่าให้มีในสันดาน ยัมพูเพ คํ วิโสเสหิ สิ่งใดมี
 ในก่อน ท่านจงยังตั้งมั่นให้เขยตมทั้ง ปจฺจนา เค มาหุ
 กิณฺจนํ กังวลในภายหลัง อย่าให้มีในสันดาน มชฺชเณ
 เจ โน คเหตุสฺสตี ท่านอย่าได้ถือเอาตนท่ามกลาง อุป
 สมนฺโต จริตฺสฺสตี ท่านก็จักเป็นคนส่งบระงับแล้ว เทียวอยู่.

๑๖ กุมารกสสปี เทวกาปุจนิคบัญญัติหาพยากรณ์

บัญญัติว่า มีจอมปดวกแห่งหนึ่ง กตางคินเป็น

กฉวัน กตางฉวันเป็นปดวก ๆ ๆ เพราะหมณฺสงให้ศิษย์ขอ

สุเมรชุกด้วยศัสตรา ตั้งเหต่านได้แก่อะไร?

พระศรีสัพพยากรณ์ว่า จอมปดวกได้แก่ร่างกาย

อันเจ็ดด้วยดีมีภวธาคุของมารตามิดา และมหาภูตธาคุ

ทั้ง๕ จึงเกิดมชนได้ กตางคินเป็นควัน หมายถึงการคว
 ตรีภักคิตของบุคคล กตางวันเป็นเปตอ หมายถึงการ
 ประกอบกิจการงานตามทคิตไวัของบุคคล พรหมณได้
 แกพระตถาคต ดุเมชได้แกภิกษุผู้บัญญัติในพระธรรม
 วินัย การขุดหมายความเพียร ศัสตราหมายอริยบัญญัติ
 อันดำมารตประหารกิเลสฉฉนแต่ ฯ

๑๑. เหตุเกิดความเพียร

เมื่อความเพียรจะเกิดขึ้น ก็เพราะตั้งเวควัตถุ
 เบื้องคณ๘ ประการคือ ชาติทุกข๑ ชราทุกข๑ พยาธิ
 ทุกข๑ มรณทุกข๑ อบายทุกข๑ อตตทุกข๑ ธนาคค
 ทุกข๑ อาหารค.วลิตทุกข๑.

๑๒. ภัทเทกรัตตสูตร

สมเด็จพระผู้มกคเจ้าเด็จจ ประทับที่ พระเชต
 วนาราม กรุงสาวัตถี ได้ตรัสภัทเทกรัตตสูตรแกภิกษุ
 ทั้งหลายว่า

ผู้บัญญัติ ไม่ควรให้ตั้งดวงใจไปด้วมาตาม ไม่
 ควรหวังสิ่งซึ่งยังไม่มาถึง เพราะอ่าตั้งใจดวงใจไปด้ว

ตั้งนอนเราเดะเดี่ยเดว อึ่งตั้งใจซึ่งไม่มาถึงเดา ตั้ง
 นกยงไม่มาถึง เพราะฉนั้นผู้มปัญญาจึงไม่ควรให้ตั้ง
 ชั่งดวงไปเดวจากตาม ไม่ควรหวังตั้งซึ่งไม่มาถึง ผู้ม
 บัญญาได้มาเห็นธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบันเกิดชนจาเพาะหน้า
 แจงชัดอยู่ในทันททุกความเห็นแจ้งธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบัน
 ของท่านนั้นไม่ถ่วงแน่น ไม่กำเรบด้วยดี ผู้มปัญญาอันมา
 ได้ความเห็นแจ้งในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันนั้นไม่ถ่วงแน่นแะ
 ไม่กำเรบด้วยดีแล้ว ควรเจริญความเห็นนั้นไว้เนื่อง ๆ
 ความเพียรเผากิเลสให้เราร้อนผู้มปัญญาควรรบทำเดี่ย
 ในวณนทเดี่ยว ใครจะพึงรู้ว่าความตายจกมในวณพรงน
 เพราะวาคความ หน่วงเหนียว ความผูกพัน กับด้วยมฤคย
 ความตายซึ่งมี ด้นาใหญ่หนไม่ได้เดี่ย เพราะฉนั้นความ
 เพียรเผากิเลสให้เราร้อน อันผู้มปัญญาควรทำเดี่ย
 ในวณนทเดี่ยว นักปราชญ์ผู้ตั้งบารงบ ย่อมกตาว
 ด้รวเรัฎฐี ผู้มปัญญาซึ่งมธรรมเป็นเครื่องอยู่ มี
 ความเพียรเผากิเลสให้เราร้อน ไม่เกี่ยจกร้านขยนิ
 หมนเพียรทงกตางวณเดะกตางคนอย่างน ผู้มปัญญา

ผู้มราครเตยวเจรญตงห เมอตรตอเทค่นจบเตว จิง
 ทรตอวังกค่อไปว่า

ภิกษุทงหตาย ก็บุคคลให้สิ่งซึ่งตวงไปแล้วมา
 ตามอยู่เป็นไหน? บุคคลมาคิดว่า ณ กาดตวงไปแล้ว
 เมื่อก่อน เราได้เป็นผู้มรูป เวทนา ตัญญา ดังขาร
 วิญญาณอย่างนั้นๆ แล้ว นำความเพติดเพติดในขันธม
 รูปขันธเป็นคณ ซึ่งตวงไปแล้วนั้น มาตามอยู่ ภิกษุทง
 หตายอย่างนั้นแต่ ชื่อว่าบุคคลให้สิ่งซึ่งตวงไปแล้ว มาตาม
 อยู่ภิกษุทงหตาย ก็บุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งตวงไปแล้ว มาตาม
 อยู่เป็นไหนเต่า? บุคคลมาคิดว่า ณ กาดโกตตวงไปแล้ว
 เราได้เป็นผู้มรูป เวทนา ตัญญา ดังขาร วิญญาณอย่าง
 นั้นๆ แต่ไม่นำความเพติดเพติดในขันธ มรูปขันธเป็น
 คณ ซึ่งตวงไป แล้วนั้นมาตามอยู่ ภิกษุทงหตายอย่าง
 นั้นแต่ ชื่อว่าบุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งตวงไปแล้วมาตามอยู่ เบอง
 หนักก็ไม่ปรารถนาไม่ให้มาตามอยู่ แต่ะปัจจุบันก็ไม่ให้
 มาตามอยู่ ไม่ถือว่าเราว่าเขา ชื่อว่าไม่ถนถนอยู่ใน
 ขรรมทงหตาย พระอริยตวาก แต่ะตคบุรุษท่านไม่ตาม

เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดย
 ความเป็นตัวคนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวคนว่ามีรูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ไม่ตามเห็นรูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวของตัวคนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวคน
 ในรูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ฤทธิทั้งหลาย
 อย่างหนึ่งแต่ ชื่อว่า บุคคลไม่อ่อนแออยู่ในธรรมทั้งหลาย
 ซึ่งเกิดขึ้นจาเพาะหนานะระณเด.

๓๓. พหุเวทนิยสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยเวทนา เวทนา๒ นนคือ เวทนา
 ทางกายอย่าง ๓ เวทนาทางจิตตัวอย่าง ๓ เวทนา ๓ นน
 คือ ตัข ๓ ทุกข ๓ อุเบกขา ๓ เวทนา ๕ นนคือ ตัข-
 เวทนา ๓ ทุกขเวทนา ๑ โต้มนัสตเวทนา ๑ โทมนัสต-
 เวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑ เวทนา ๖ อย่างนับตามทวาร ๖
 เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ เวทนา ๑๐๘.

๓๔. พงเป็นนคนปัสติ

อย่าถ่มน้ำลงในโลกทั้งปวง ความเสื่อมปัญญา

นักปราชญ์ท่านใดเคียน ความเจริญปัญญา เดิಕ್ಕว่า
ความเจริญทั้งปวง.

๑๕. อนุตตริยะ ๖

พระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแกภิกษุทั้งหลายว่า
กิจทั้งหลายไม่มกัจจนยงฺจนไปกวาดังเหตานั้นคือ ความ
เห็น ๑ ความฟัง ๑ ความได้ศรัทธา ๑ ความศึกษา ๑
ความบำเรอปฏิบัติ ๑ ความระตัก ๑.

๑๖. บิณฑกัชรรม

ความดำรงอินทรีย์ ๖ ไม่ด้วยนิมิตร ไม่
ด้วยอนุพยัญชนะ ให้ด้วยอตุณนิมิตร ความรูปรุประมาณ
ในโภชนะแตะชาคริยานุโยค ความพากเพียรอย่างผู้ตน
อยู่ โดยกำหนดเวลาไว้ดังนี้ ตงแต่อรุณจนไปตลอดถึง
พลบค่ำเวลา ๑ ตงแต่ย่ำค่ำไปจนถึงหนึ่งยามเวลา ๑
ยามกลางตงแต่ ๕ทุ่ม นอนจนถึง ๘ ทุ่มตง - ตงแต่ยาม
กลางด่วงไปแล้ว จนตลอดอรุณจน มาใหม่เวลา ๑
แบ่งเวลาเป็นทวารจิตต์ให้บริสุทธิ เป็น ๓ เวลาณนี้ ให้
ผู้ประกอบความเพียรทำอย่างนี้จึงชื่อว่าชาคริยานุโยค

ก. ฝึกเป็นผู้พากเพียรหมั่น ไม่ทอดธุระในการ
กุศล ธรรมอันเป็นไปเพื่อความแก้ตัวแห่งใจ โทวิมุกตฺติ

ข. ฝึกเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอัน
เห็นยังความเลื่อม และความดีของสังขารทั้งหลาย
เป็นปัญญาอย่างประเสริฐ อาจแทงกิเลสได้โดยไม่เหลือ
เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นไปเพื่อความแก้
ตัวแห่งใจ โทวิมุกตฺติ.

๑๑. สัตถ์เลขกถา

ถ้อยคำเครื่องขัดเกตาภิเษก ๓๐ ประการคือ เจรจา
ถึงความมีกน็อย ๓ เจรจาถึงความดีโดยยินดีด้วยของ
ที่มีอยู่ ๓ เจรจาถึงความดี ๓ เจรจาถึงความไม่ระคน
ด้วยหม ๓ เจรจาถึงความปรารถนาซึ่งความเพียร ๓ เจรจา
ถึงที่สุดความดำรวมกายวาจา ๓ เจรจาถึงสมาธิ ความ
ทวิคตตงมนนอย ในอารมณ์อันเดียว ๓ เจรจาถึงปัญญา
ความรทวถง ๓ เจรจาถึงวิมุกตติความพ้นวิเศษ ๓ เจรจาถึง
วิมุกตติญาณทัสสนะปัญญาที่รู้เห็นในวิมุกตติ ๓ รวมเป็น
๓๐ ประการฉะนี้.

๒๐. วิธถ่ายถอนกิเลส

พึงเจริญอดุภกาวณา เพื่อระวาระเดี่ย พึงเจริญ
เมตตา เพื่อระพยาบาทเดี่ย พึงเจริญอานาปานสติเพื่อ
เข้าไปตัดวิตกเดี่ย พึงเจริญอนิจจสัญญา เพื่อถอนอัสมี-
มานะเดี่ย อนัตตตัญญา ก็พึงเห็นพึงตั้งใจไว้ด้วยดี
ความถอนอัสมีมานะขันธ์เดี่ยได้ เป็นปรีนิพพานในทิวฐ-
ธรรมภพปัจจุบันหนตเดี่ยว.

๒๑. พหุชาตกุสูตร

ณ กาดโต ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในชาต เป็นผู้ฉลาด
ในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดในปัจจุจตมุปาทธรรม เป็นแดน
อาศัยเกิดขันธ์พร้อม เป็นผู้ฉลาดในฐานะ—อฐานะ คือ
สิ่งที่เป็นที่ เป็นไม่เป็นที่ ภิกษุผู้ฉลาดอย่างนี้ นักปราชญ์
เรียกว่าเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญาได้ส่วน

ชาต_๑ ๑๘ คือ จักขุชาต_๑ รูปชาต_๑ จักขุวิญญาณ-
ชาต_๑ โสถชาต_๑ สัททชาต_๑ โสถวิญญาณชาต_๑ สาน-
ชาต_๑ คัมภีรชาต_๑ สานวิญญาณชาต_๑ ชิวหาชาต_๑ รต-
ชาต_๑ ชิวหาวิญญาณชาต_๑ กยาชาต_๑ โผฐัพพชาต_๑

กอายุคนะทงหดายทีเป็นภายใน ๕ ทีเป็นภายนอก
 ๖ เสดาน ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในปฏิจตุสมุปาทธรรม อันมี
 อวิชาเป็นต้น ไปจนถึง สังฆิตฺเตน ปณฺจอุปาทาน-
 ฆนุชาปี ทุกฺขานน ย่อมรู้ชัดว่า บุคคลได้บรรลุดุพระโสดา
 บันแต่เป็นผู้คนไม่ถ่อม นปฺปชฺชนยอมนถ่อมในสังฆาร ถึช
 ว่าตวัชฌนเราเขาว่าเพียงแท้.

ธรรมปริยายนชอ พหุชคฺคตฺตฺร ว่าด้วยชาติ
 มาก เรียกว่า จตุรวิจิฏฐิ เจียนรชบ ๔ บ้าง ว่าข้ามมา
 ทาธา แวนถ้องธรรมบ้าง ว่าอมตฺตณฺณกฺกิ กตองอมฤต
 เกวรับ้าง ว่าอนุคฺตฺรตงคามวิชฺช เกรองชนะสงครามอัน
 เยี่ยมบ้าง.

๒๒. พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ

นมคฺคฺค ตฺตฺคตฺตฺต ๑ สมนฺมาตฺมพฺพชฺชมนตฺตํ ตตฺท-
 ฐมนฺมคณฺตฺตมํ อภิวาทิย ภาตฺตํ อภิมฺมคฺคตงฺคหํ
 ตฺตฺคตฺต อุตฺตภาภิมฺมคฺคตา จตุชฺชา ปรมคฺคตฺโต จิตฺตํ เจตฺตํ

รูป นิพพานมี๓ สัพพทาคี.

บุคคลจะแต่งพระอภิธรรมบรมคตสังคหะ ที่สัม-
เด็จพระผู้มีพระภาคบรมศาสดาจารย์ญาณ สัพพัญญูผู้เป็น
บรมครูเจ้าได้ตรัสไว้ อันท่านพระอรุทททอาจารย์ นำ
มาประพันธ์เป็นคาถา ๘ ประการดังต่อไปนี้.

พระอภิธรรมที่พระบรมศาสดาตรัสไว้โดยบรมค-
ถนัย ๘ ประการคือ จิตต์ เจตสิก รูป นิพพาน เป็นการ
สรปรวมยอด รวมสังขตธรรม แต่อดสังขตธรรมไว้ใน
ทเดียวกน.

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง จัดโดย
หมวดเป็น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญ-
ญาณ สังเคราะห์ถึงเป็น ๓ ประการ คือ จิตต์ เจตสิก
รูป ๑ วิญญาณชั้นเป็นจิตต์ เวทนา สัญญา สังขาร
เป็นเจตสิก รูปชั้นแยกเป็นภครูป แต่อดปาทายรูป
ส่วนอดสังขตธรรมนั้นได้แก่พระนิพพาน ซึ่งมีอารมณ์
เหี่ยวแห้งด้วยอริยมรรคจิตต์—อริยมผลจิตต์แล้ว.

จิตต์แยกเป็น ๔ ประเภท โดยภูมิ คือ กามาวจร-
 จิตต์ ๑ รูปาวจรจิตต์ ๑ อรูปาวจรจิตต์ ๑ โลกุตตร-
 จิตต์ ๑ จิตต์ซึ่งเป็นไปในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดใน
 กามภพ ๑ คือ อบายภูมิ ๕ กามสุคติภูมิ ๗ ชื่อว่า กาม-
 าวจรจิตต์ ๕๔ ดวง จิตต์ซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดาน
 ของสัตว์ ซึ่งเกิดในรูปภพ ชื่อว่า รูปาวจรจิตต์ ๑๕๔ ดวง
 จิตต์ซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในอรูป
 ภพ ชื่อว่า อรูปาวจรจิตต์ ๑๒๒ ดวง จิตต์ซึ่งข้ามพ้นจาก
 โลก คือ บัญญาทานชั้นไม่มีอาสวะ ชื่อว่า โลกุตตร-
 จิตต์ คือ อริยมัคคจิตต์ ๔ อริยมผลจิตต์ ๔ เป็น ๘ ดวง
 สรรวมเป็นจิตต์ ๘๘๘ ดวง ด้วยประการฉะนี้.

เจตสิก ๒๕ ดวง เป็นธรรมเป็นไปในจิตต์ เกิด
 กับตัวพร้อมกับจิตต์ ซึ่งแจกโดยประเภท และอาการ
 แตกต่างแห่งหมวดธรรม นับได้ ๒๕ ดวง ด้วยประการฉะนี้.

ธรรมดังกล่าว ๒ อาการ คือ เจตนา ๒ เหตุ ๒ กิจ
 ๒ ทวาร ๒ อารมณ ๒ วัตถุ ๒ ด้วยประการฉะนี้.

ฉักกะ ๖ คือ วัฏฏะ ๖ ทวาร ๖ อารมณ ๖ วิญญาณ ๖ วิถัจฉิค ๖ วิธยปวัตติ ๖.

จตุกกะ ๕ คือ ภูมิจตุกกะ ได้แก่ภูมิทั้ง ๕ คือ
 อบายภูมิ ๑ กามสุคติภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจร
 ภูมิ ๑ ปฏิสนธิจตุกกะ ท่านจำแนกปฏิสนธิออกเป็น ๕ คือ
 อบายภูมิปฏิสนธิ ๑ กามสุคติปฏิสนธิ ๑ รูปาวจรปฏิ
 สนธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๑ ภูมิจตุกกะ ท่านแต่ง
 กรรมโดยประเภทแห่งกิจ ๕ คือ ชนกกรรม ๑ อุปถัม
 ภากรรม ๑ อุปปีฬะกรรม ๑ อุปฆาตกรรม ๑ ยัง
 กรรมอีก ๕ ประการ คือ คุรุกรรม ๑ อาถัณกรรม ๑
 อาจิณณกรรม ๑ กตัตตากรรม ๑ คุรุกรรมนั้นคือ กรรม
 หนัก ฝ่ายบุญได้แก่อาณาตมาบัติ ฝ่ายบาปได้แก่นัน
 ตรีกรรมทั้ง ๕ อาถัณกรรมนั้นได้แก่กุกศตกิจระชกุกศ
 กิจที่ท่าไก่อัดเวตามรรณะ อาจิณณกรรมนั้นได้แก่กุกศต
 อกุกศตทบคตทำอยู่เนื่อง ๆ กตัตตากรรมนั้นได้แก่กุกศ
 ตระชกุกศตมกาดังอาถณ ยังกรรมอีก ๕ ประการคือ ทัญ
 ฐุกรรมเวทนียกรรม ๑ อุปปีฬะเวทนียกรรม ๑ อุปรา-

ประเวณีกรรม ๑ อโหสิกรรม ๑.

มรณจตุกกะ ท่านแสดงลักษณะมรณะ ๔ ประการ คือ อายุกขยมรณะ ๑ กัมมกัษย่มรณะ ๑ อภยักขยมรณะ ๑ ออบุญตกัมมามรณะ ๑ ชาติทุกขเป็นเบืองต้น ฐราพยาธิเป็นทามกลาง มรณทุกขเป็นเบื้องปลาย.

รูปสังคะสังเขป ๕ ประการ คือ สัมมุตเทสนัย ๑ วิภาคนัย ๑ สัมมูฏฐานัย ๑ กตวาปณัย ๑ ปวัตติกนัย ๑ อธิบายว่าลักษณะที่แสดงรูปโดยย่อชื่อว่า สัมมุตเทสนัย วิชัจำนกรูปทั้งปวงโดยส่วนหนึ่ง ๆ ชื่อว่า วิภาคนัย วิชัแสดงปัจจัยที่เป็นเหตุให้เกิดรูปมีคู่ศากุศลเป็นต้นชื่อว่า สัมมูฏฐานัย วิชัแสดงรูปบรรดาที่เกิดขึ้นพร้อมกันเป็นหมู่เป็นแผนก มีจกขทตตะเป็นต้นชื่อว่า กตวาปณัย วิชัแสดงความเป็นต้นแห่ง ภพ และ กาด ของสัตว์ทั้งหลายชื่อว่า ปวัตติกนัย

นิพพาน ปน โลกุตระรสสังขต ก็นิพพานันตติกถาวว่า โลกุตระธรรมอลังขตธาต ไม่มีเครื่องปรุงเป็นของบริดัทธ ไม่มีเรื่องเกิดและดับ พระนิพพานน

เป็นธรรมชาติอันปกคตจะพึงทำให้แจ้งได้ด้วยอริยมรรค-
 ญาณทั้ง ๘ เมื่ออริยมรรคธรรมเกิดขึ้นดวงแจ้งเห็นพระ-
 นิพพาน เอกวิธมบี พระนฤพานนั้นเมื่อดำเนินโดยสภาพ
 งามอย่างเดียวกัน เพราะเหตุนี้แหละ พระนิพพาน
 จึงเป็น เอกปฏิเวธวิธมบี ตรัสรู้ได้ในขณะจิตเดียว
 ด้วยประการฉะนี้.

สัมมุจจัยสังคหะ ๔ คือ ออกุศลสังคหะ ๓ มิสต์ก-
 สังคหะ ๑ โภจิกขัยสังคหะ ๑ ตัฬพิตตสังคหะ ๑ ออกุศล
 สังคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์ให้เล่าธรรม ที่เป็น ออกุศล เป็น
 อาการ ๕๓๕ มิสต์กสังคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์ให้เล่าธรรม
 ทั้งกุศลและอกุศลเจือปนกัน โภจิกขัยสังคหะนั้นท่าน
 ตั้งเคราะห์ให้เล่าธรรมที่เป็นผกผันแห่งบัญญัติของครัส-
 ร์ ๓๗ ประการ ตัฬพิตตสังคหะนั้นท่านตั้งเคราะห์ธรรม
 ส่วนที่เรียกว่า ขันธิ อายตนะ ชาติ อริยัตถ์.

จะแต่งตั้งสัมมุจจัยสังคหะตามที่ใดยกขึ้นเขบตชนต
 ไฉนสืบไป

ในออกุศลสังคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์ให้เล่าธรรมที่

เป็นอกุศลตั้งกิตติ ๘ หมวด คือ อาตวัระ & โสณะ & โยคะ
& คันถะ & อุปาทาน & นิเวศน์ & ตั้งโยชน์ ๓๐.

ในมิตต์ตั้งคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์เหล่ากรรมที่
เจ็ดอกุศลอกุศล เป็น ๘ หมวด คือ ชาติ ๖ หมวด ๑
องค์ฌาน ๗ หมวด ๑ อายคณะ ๓๒ หมวด ๑ อินทรีย์
๒๒ หมวด ๑ พละ & หมวด ๑ อธิปัตติ & หมวด ๑ อาหาร
& หมวด ๑.

ในโพธิปักขียตั้งคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์กรรมอัน
เป็นผลฝ่ายแห่งโพธิญาณ ๘ หมวด คือ สติปัฏฐาน &
สัมมัปปธาน & อธิชยาท & อินทรีย์ & พละ & โพช-
ฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘.

ในศัพท์กตตั้งคหะนั้น ท่านตั้งเคราะห์กรรมที่ไม่
ได้เรียกว่าสัตว์บุคคล จัดได้ ๘ หมวด คือ วัณห์ & อุปา-
ทานวัณห์ & อายคณะ ๓๒ ชาติ ๑๘ อริยสังข์ &

จะแต่คงปัจจัยตั้งคหะประเภทที่ ๘ ดับไป

ปัจจัยตั้งคหะนี้ ท่านตั้งเคราะห์ซึ่งกรรมปัจจัย
ตามนัย ๒ ประการ คือ ปฏิจจตมุปบาทปัจจัยนัย ๑

บัญญัติบัญญัติ ๑ นัยอันใดที่พระบรมครูสัมพัญญเจ้า
 ครัตต์เทศนาไว้ในปัจจุจตมุปบาทกรรม นัยอันนั้น ชื่อว่า
 ปัจจุจตมุปบาทนัย นัยอันใดซึ่งพระองค์ครัตต์เทศนาใน
 พระคัมภีร์ ตมัมหมหาบัญญัติฐานนัยอันนั้นชื่อว่า บัญญัติฐานนัย.

ในบัญญัติดังกล่าวนี้ พระอรรถกถาจารย์ยกเอา
 ทงต้องประการนั้นประชุมกันแต่คงออกให้พิศดารเพื่อให้
 ดำรงเห็นได้ทราบว่าเป็นกรรมเหตุอันเป็นบัญญัติ กรรมเหตุ
 นั้นเกิดแต่บัญญัติ โดยนัยพระบาลีในปัจจุจตมุปบาทกรรม
 ว่า อวิชชา ปจฺจุยา สงฺขาร๑ สงฺขาร๑ ปจฺจุยา วิญ-
 ญาณ๑ ดงนเปต๑ นมฺเอย๑ความว่า อวิชชาเป็นบัญญัติให้
 เกิดสังขาร สังขารเป็นบัญญัติให้เกิดวิญญาณ วิญญาณ
 เป็นบัญญัติให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นบัญญัติให้เกิดสฬ
 ยตนะ สฬยตนะเป็นบัญญัติให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นบัญญัติ
 ให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นบัญญัติให้เกิดตัณหา ตัณหา
 เป็นบัญญัติให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นบัญญัติให้เกิดภพ
 ภพเป็นบัญญัติให้เกิดชาติ ชาติเป็นบัญญัติให้เกิดชรา
 มรณะ โสภปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส ความเกิด

ชนแห่งกองทัพของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมอาศัยเหตุปัจจัย
 คือ ๆ กันด้วยประการฉะนี้.

ในปฏิฐานนัยนี้ สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 เทศนาจำแนกปัจจัย ๒๔ ประการ มีเหตุปัจจัยเป็นคณ
 มอดวิเศษปัจจัยเป็นที่สุด.

ก็เหตุปัจจัยนั้น ได้แก่กรรมเป็นเหตุ เป็นคำ เป็น
 มุต ในฝ่ายกุกศัม ๓ คือ อโถภะ ความไม่โถภ อโหระ
 ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ในฝ่ายอกุกศัม
 ๓ คือ โถภะ โหระ โมหะ นี้เหตุนั้นว่าเหตุปัจจัยว่า

อาวรัมณปัจจัยนั้น ได้แก่อาวรัมณทั้ง ๖ คือ รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ อาวรัมณทั้ง ๖
 ย่อมเป็นทथยคทหนองแห่งจิตตและเจตสิกทั้งปวง อันเกิด
 ชนในทวารทั้ง ๖ มีจิตตทวารเป็นต้น จึงชื่อว่าอาวรัมณ
 ปัจจัย.

อภิปตปัจจัยนั้น ได้แก่กรรมอันเป็นอุปการะด้วย
 ความเป็นใหญ่ในกรรมทั้งหลายอันเนื่องกัน อันนตร-
 ปัจจัย แต่สมันนตรปัจจัยนั้น ได้แก่กรรมอันบังเกิด

บัณฑิตให้สำราญผดุงด้วยและทุกขแก่สัตว์ วิปากบัจจยนิ
 ไตแก้วบาศจคตอันบังเกิดเป็นอุปการแก่สัตว์อันเสวยด้วย
 และทุกข ๆ อาหารบัจจยนิ ไตแก้วอาหาร & ประการค
 ผัสสอาหาร ๑ มโนสังเขตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑
 กวพการาหาร ๑ ๑ อินทรียบัจจยนิ ได้แก่ปัสสาวะรูป
 ทง & มัจฉปัสสาวะเป็นต้น เป็นใหญ่ในที่จะกระทำให้อัญ
 ญาณทง & เป็นไปในอำนาจ หรือรูปชวตนทรียเป็นใหญ่
 ในที่จะกระทำให้กำลังรูปประพฤติเป็นไปในอำนาจ ฉาน
 บัจจยนิ ไตแก้วก็ฉาน มัจฉกวจารณเป็นต้นเป็นบัจจย
 ให้กำลังแก่นามและรูป ๆ มัจฉบัจจยนิ ได้แก่มรรค
 ของศีลประการ ทงฝ่ายโลกียและโลกุตระ เป็นบัจจย
 ให้กำลังแก่นามธรรม และรูปธรรม อันเกิดพร้อมกัน ๆ
 สัมปยุตตบัจจยนิคคจคตและเจตสิก อันเป็นบัจจยแก่
 กันเกิดกับตบพร้อมกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน ๆ วิป
 ยุตตบัจจยนิ คครูปธรรมกับนามธรรม อันไม่ประกอบ
 กัน มีได้ระคนกัน ๆ อตตบัจจยนิ คครูปธรรมนาม
 ธรรมที่ยังไม่ดับ ย่อมเป็นบัจจยให้กำลังแก่กัน ๆ พตติ

บัจจยหนักอนามแต่วิปตัมเดว มัจจยโหิงเกิดตอไป
 ในเบื้องหน้า วิคตบัจจยนมเนอคความเหมอน นกค
 บัจจยอวิคตบัจจยหนักมเนอคความเหมอน อคคิบัจจย
 การที่ตรัสพยัญชนะให้ต่างกัน แต่เนอคความเป็นอย่าง
 เดียวกันนั้น ก็ด้วยทรงอนุโตมตามอัยาศัยของเวไนย
 สัตว์ที่ควรไว้ได้ด้วยอรรถพยัญชนะประการใด ก็ทรง
 ภาษิตไว้ด้วยประการนั้นแหละ.

จะแสดงกรรมฐานภาวนาคือไป กรรมฐานภาว-
 นาม ๒ ประการ คือ สัมถกรรมฐานภาวนา ๑ วิปัสสนา
 กรรมฐานภาวนา ๑ ก็ในกรรมฐานดังกล่าว ๒ ประการ
 นั้น จะแสดงสัมถสังคหะก่อน ก็สัมถกรรมฐานนม
 อารมณเป็นเครื่องยึดหน่วงแห่งจิตทำจิตให้สงบถึง ๕๐
 ทัก จิตเป็นหมวดได้ ๗ หมวด คือ กถิน ๓๐ อสุภะ ๓๐
 อหุสสังคิ ๓๐ อปัมัตถะพรหมวิหาร ๕ อาหารปฏิภู-
 สัมมชา ๑ ขาคูวัตถาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๕.

ก็สัมถกรรมฐานนม อารมณมากถึง ๕๐ ทศัน
 ท่านแสดงไว้ โดยสัมถกรรมแก่จริตของโยคาวจรบุคคล
 เพราะบุคคลย่อมมีจริตต่าง ๆ กันถึง ๖ ประการ คือ

(๑) โยคาวจรที่เป็นนราคจริต มากไปด้วยความ
กำหนดยนิษฐ์ ในเบญจกามคุณควรเจริญอุสัฎะ ๑๐ และ
กายศตาดติเป็นธามณ จึงเป็นที่สบาย.

(๒) โยคาวจรที่เป็นโทสจริต มักโกรธมักประ
ทุษร้าย ควรเจริญพรหมวิหาร ๔ และวรรณกถีน ๔ คือ
นัตถกถีน ๑ ปัตถกถีน ๑ โสทิกถีน ๑ โอทาทถีน ๑
จึงเป็นที่สบาย.

(๓)-(๔) โยคาวจรที่เป็นโมหจริต มักตุ่มหลง
มาก กับที่เป็นวิคตจริต มักครึกครองมาก ควรเจริญ
อานาปานสติกรรมฐาน จึงเป็นที่สบาย.]

(๕) โยคาวจรที่เป็นสังขจริต มักเชื่อกนพูด
ง่าย ๆ ควรเจริญพุทธานุสัฎติ ธมมานุสัฎติ สังฆา-
นุสัฎติ สัตถานุสัฎติ จาคานุสัฎติ และเทวดานุสัฎติ จึง
เป็นที่สบาย.

(๖) โยคาวจรที่เป็นพหุชจริต มากไปด้วยบัญญัติ
ญา ควรเจริญมรณัสสัฎติ อุปัสมานุสัฎติ อาหารปฏิภู-
ตัมณา และจตุชาตุวักถาน จึงเป็นที่สบาย.

ส่วนกรรมฐานที่เห็น ๑๐ ประการ คือ รูปกสิณ
 & ได้แก่ ปฐวี-อาไป-เตโช-วาโยกสิณ อรูปกสิณ ๒
 คือ ออโตกสิณ และอากาศกสิณ และอรูปกรรมฐาน
 & ย่อมเป็นที่ระบายนแก่จิตทั้งปวง.

จะแสดงวิบัติส่นากกรรมฐานสืบไป ในวิบัติส่นา
 กรรมฐานน ท่านแบ่งเป็น ๔ ประเภทคือ วิตุตฺธิ ๑
 วิโมกข์ ๑ บุคคต ๑ สสมาบัติ ๑

วิตุตฺธิ^๒นนแจกออกเป็น ๘ ประการคือ ตีตวิตุตฺธิ ๑
 จิตตวิตุตฺธิ ๑ ทิวสุวิตุตฺธิ ๑ กังขาวิครณวิตุตฺธิ ๑ ปฏิ-
 ปทาฦานที่ตีส่นวิตุตฺธิ ๑ ฦานที่ตีส่นวิตุตฺธิ ๑

วิโมกข์^๒นนแจกออกเป็น ๓ ประการคือ สญญค-
 วิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑ อปฺปนฺนิตวิโมกข์ ๑ ๑

บุคคต^๒นนท่านจำแนกออกเป็นชริยบุคคต ๘ จำพวก
 ๑ มพระโสตามรรคบุคคตเป็นตน พระอรหัตตผลบุคคตเป็น
 ๑ ทสฺสูต ๑

มาสบต^๒นน ท่านจำแนกเป็นรูปตมาสบต ๔ อรูป
 ตมาสบต ๔ เป็นตมาสบต ๘ ประการ ด้วยประการฉะ
 แด.

๒๓. วิถีเจริญกรรมฐานภาวนา

จะแสดงวิธีเจริญกรรมฐานภาวนา เพื่อโยคาว-
จรกฤตบุรุษได้อาศัยศึกษาและปฏิบัติสืบไป โยคาวจรผู้ใด
จะเจริญกรรมฐานภาวนา พึงตรวจดูจริตของตนให้รู้
ชัดว่า ตนเป็นคนมีจริตอย่างไรแน่นอนก่อนแล้ว พึง
เลือกเจริญกรรมฐาน อันเป็นที่ระบายนแก่จริตนั้น ๆ ดังได้
แสดงไว้แล้วนั้นเกิด

อนึ่งพึงทราบคำกำหนดความดังต่อไปนี้ไว้เป็นเบือง
ต้นก่อน คือบริกรรมนิมิตร หมายถึงอารมณ์ของกรรม
ฐานที่นำมากำหนดพิจารณา อคคหนิมิตร หมายถึงเอา
อารมณ์ของกรรมฐานอันปรากฏขึ้นใหม่ในทวาร ขณะที่
กำลังทำการเจริญภาวนาอยู่อย่างชัดแจ้ง คล้ายเห็นด้วย
ตาเห็น ปฏิภาคนิมิตร หมายถึงเอาอารมณ์ของกรรมฐานอัน
ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ใจของผู้เจริญภาวนา ยิ่งหนักกว่าอคคห-
นิมิตร และพึงทราบลำดับแห่งภาวนาดังนี้ บริกรรม
ภาวนา หมายถึงการเจริญกรรมฐานในระยะแรกเริ่ม ใช้
สติประคองใจกำหนดพิจารณาในอารมณ์ กรรมฐาน

อันใดอันหนึ่ง อุปจารภavana มายการเจริญกรรมฐาน
 ในขณะเมื่อออกคหนิมิตรเกิดปรากฏใหม่ในทวาร อัมปนา
 ภาวณา มายการเจริญภavana ในขณะเมื่อปฏิภาคนิมิตร
 ปรากฏ จิตต์เป็นต์มาชเนบเนียน มีองค์ฌานปรากฏ
 ขึ้นครบบริบูรณ์ บริกรรมภavana ได้ทั่วไปในกรรมฐาน
 ทั้งปวง อุปจารภavana ได้ในกรรมฐาน ๑๐ ประการ คือ
 อนุตตตติ ๘ ตงแต่พุทธานุตตติ ถึงมรณุตตติ กับอาหาเร
 ปฏิกุกตัญญาแจะจตุคชาตวตถาน เพราะเป็นกรรมฐานต
 ชุมละเอี้ยดยิ่งนัก ส่วนอัมปนาภavana นั้นได้ในกรรมฐาน
 ๓๐ คือ กตถิน ๑๐ อตฺถะ ๑๐ ชานาปานตติ ๑ กายคตาสติ ๑
 พรหมวิหาร ๔ แจะอรุปรกรรมฐาน ๕.

กรรมฐาน ๑๑ คือ อตฺถะ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ ให้
 ดำเร็จแต่เพียง รุภาจจร ปจฺมณาน พรหมวิหาร ๓ คือ
 เมตตา กรุณา มุทิตา ให้ดำเร็จรุภาจจรณานทั้ง ๕ ประ
 การ อเมกชาพรหมวิหาร ให้ดำเร็จแต่บัญญัติมรุภาจจร
 ณาณอย่างเดี่ยว อรุปรกรรมฐาน ๕ ให้ดำเร็จแต่ อรุภาจจร
 ณาณอย่างเดี่ยว ๑

(๑) วิชัเจริญยปฐวักถลิน กุณบุตรผู้มัคริทธา
 ปรารถนาจะเจริญกรรมฐานภาวนา ^{อันชื่อว่าปฐวักถลิน}
 พึงตัดปติโพทกัถวถหองโยนอยใหญ่เสยให้ด้นด้ย ไปยัง
 ที่เจียบสังต เพ่งพิจารณาตินทคนคกแคงเป็นดวงถลิน
 เป็นอารมณ์ หรือจะเพ่งพิจารณาตินที่แผ่นดินหรือที่ถาน
 ชาวเป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ได้ เมื่อจะพิจารณาตินที่มีได้
 ตกแคงได้เป็นดวงถลินนั้น พึงกำหนดให้มีที่ตัดโดยกตม
 เท่าตะแตรง กวางคืบ ๕ นิ้วเป็นอย่างใหญ่ เท่าขอบปาก
 ชนเป็นอย่างเล็ก อย่ากำหนดให้ใหญ่หรือเล็กกว่ากำ-
 หนดน แดงพึงบริกรรมภาวนาว่าปฐวักถลิน ๆ ดิน ๆ ดังนร่าไป
 ถ้ามัวจาศนาบารมีเคยได้ตั้งสมอบรมมาแต่ชาติก่อน ๆ แดง
 ก็อาจได้จำเรัจฉาน ถ้าหาจาศนาบารมีมิได้ ก็ยากที่จะ
 จำเรัจฉานด้วยการเพ่งแผ่นดินอย่างว่าน จำจะต้องทำ
 เป็นดวงถลิน เมื่อจะทำ พึงหาตินส์แดงตั้งแแดงพระ
 ธาติศย์แรกอหัย มาทำ อย่าทำในที่คนสัญจรไปมา
 พลกพถาน พึงทำในทตังตเป็นทตบทกายง ดวงถลิน

นั้นจะทำคงไว้กะตทเดยว หรือจะทำชะนียดยกไปได้ก็ตาม
 ดินก็จะทำคงกถึณนหม พึงชำระให้หมดจด ทำเป็นวง
 กดม กว้างคับ ๕ นิ้ว ชัดให้ราบเสมอดังหน้ากลอง พึง
 บดกวาดทึนหมให้เตยนส่งอาด ปราศจากหยากเยื่อเพื่อฝอย
 แดงพงชำระกายให้หมดเหงื่อไคล เมื่อจะนั่งภาวนา พึง
 นั่งบนตงกมเทาสูง คับ ๕ นิ้ว นั่งห่างดวงกถึณออกไป
 ประมาณ ๒ ศอกคืบ พึงนั่งขัดสมาธิเท้าขวาทับเท้าซ้าย
 มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ผินหน้าไปทางดวง
 าดิน แดงพึงพิจารณาโทษกามคุณต่างๆ แดงตั้งจิตต์
 ให้ดีในฉนธรรมอันเป็นอุบายที่จะยกตนออกจากกาม-
 คุณ แดงจะตว พนทของทุกขทั้งปวง แดงพึงระตถถึง
 พุทธคุณ ธรรมคุณ ดั่งสคุณ ยังปรึดาปราโมทย์ให้
 เกิดขึ้น แดงพึงทำจิตต์ให้เคารพรักใคร่ในพิชทางปฏิบัติ
 ให้มั่นใจว่าปฏิบัติดังนี้ ได้ชื่อว่าเนกขัมมปฏิบัติ พระ
 อริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะได้ตะเวณหามิ
 ได้ ด่วนแต่ปฏิบัติดังนทุกๆ พระองค์ ครั้นแดงพงตง
 จิตต์ว่า เราจะได้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก ด้วยปฏิบัติอัน

นิมิตรอันเป็นอารมณ์ทงแห่งจิตต์ ในขณะที่เมื่อทำบริ-
 กรรมภาวนา ชื่อว่าบริกรรมนิมิตร กิริยาที่ทำการ
 บริกรรมว่าปฐูวณห์ ชื่อว่าบริกรรมภาวนา เมื่อดังจิตต์
 ในกตณนิมิตร กระทำบริกรรมว่าปฐูว ๆ นั้น ถ้ากตณ
 นิมิตรมาปรากฏใหม่ในทวาร หนีดับจักขุของกตณนิมิตรก็
 ปรากฏอยู่ในใหม่ในทวารดังตมจักขุแต่กตณใด ชื่อว่าได้
 อุกคหนิมิตร ณ กตณนั้น เมื่อได้อุกคหนิมิตรแล้ว ฟังกง
 จิตต์ไว้ในอกคหนิมิตรนั้น กำหนดให้ยังวิเศษขึ้นไป เมื่อ
 ปฏิบัติอยู่ดังนี้ ก็จะม่นิรณธรรมโงยดำดบ ๆ กิดตัก
 จะส่งบระงับจากตณดาน ตมธาธิก็จะแกกตณเป็นอุปจาร-
 ตมธาธิ ปฏิภาคนิมิตรก็จะปรากฏขึ้น อุกคหนิมิตรกับ
 ปฏิภาคนิมิตร มีลักษณะต่างกัน คืออกคหนิมิตรยัง
 ประกอบด้วยกตณโทษ คือยังปรากฏเป็นตณ้อยอย่าง
 นั้น ส่วนปฏิภาคนิมิตรปรากฏบริตฺขิงตงามตงวณ
 กระจก ทัพคคตตอดออกจากตณจากตงณนั้น จำตม
 แต่ปฏิภาคนิมิตรกิดขึ้นแล้ว นิรณทงตณกระงับไป

จิตตกตงมนเป็นอุปจารต์มาธิ สำเร็จเป็นกามาพจรต์มาธิ
 ภาวณา เมื่อได้อุปจารต์มาธิแล้ว ถ้าหากเพียรพยายาม
 ต่อขึ้นไปไม่หยุดหย่อน ก็จะได้สำเร็จอุปปนาตมาธิซึ่ง
 เป็นรูปาจรณาณ และเมื่อกระทำเพียรจนบรรลุถึง
 อุปปนาตมาณ เกิดขึ้นในสันตทานแล้ว ก็พึงกำหนดไว้ว่า
 เราประพฤติกิริยามถอย่างนี้ ๆ อยู่ในเสนาสนะถอย่างนี้ ๆ
 โภชนาหารอันเป็นที่สบายถอย่างนี้ ๆ จึงได้สำเร็จมาณ
 การที่ให้กำหนดไว้นี้ เมื่อมาณเต็มไปก็จะได้เจริญ
 ดับต่อไปใหม่โดยวิธเกา มาณที่เต็มไปนั้น ก็จะเกิดขึ้น
 ได้โดยง่ายในสันตทานอีก ครั้นเมื่อได้สำเร็จปฐมมาณแล้ว
 พึงปฏิบัติใน ปฐมมาณ นั้นให้ชำนาญถูกต้อง แคล้ว ด้วยดี
 ก่อนแล้วจึงเจริญ ทศยมาณดับต่อไป ก็ปฐมมาณที่จะ
 ชำนาญถูกต้อง แคล้วด้วยดี ต้องประกอบด้วยสิ่ง ๕ คือ
 (๑) อารัทธฆนวลดี ชำนาญถูกต้องแคล้วในการนี้ ก็
 ปรรารถนาจะนึกถึงองค์มาณที่ตนได้ ถิ่นก็ไต่เรวพถน มิได้
 เนินช้า มิต้องนานถึงชวณจิตตก ๔-๕ ตกถง ยังภวงค์

จิตต์ ๒-๓ ขณะ (๒) ต่มาบั้งชนวดดี คือชำนาญต้อง
 แคล้วในการที่จะเข้าฌาน อาจเข้าฌานได้ในลำดับ
 อาวรัชนจิตต์อันพิจารณาซึ่งอารมณ์คือ ปฏิภาคนิมิต
 มิได้เห็นซ้ำ (๓) อธิษฐานวดี คือชำนาญในอันดำรง
 รักษาฌานจิตต์ไว้มิให้ตกถ่วงค์ ตั้งฌานจิตต์ไว้ได้ตาม
 กำหนด ปรารถนาจะตั้งไว้นานเท่าใดก็ตั้งไว้ได้นานเท่า
 นั้น (๔) วุฏฐานวดี คือชำนาญต้องแคล้วในการ
 ออกจากฌาน กำหนดไว้ว่าเวลานั้น ๆ จะออกก็ออกได้
 ตามกำหนดไม่ผิดพลาดเวลาที่กำหนดไว้ (๕) บัจจเวก-
 ชนวดี คือชำนาญต้องแคล้วในการพิจารณาองค์ฌาน
 ที่ตนได้อย่างรวดเร็ว มิได้เห็นซ้ำ ถ้าไม่ชำนาญในปฐม-
 ฌานแล้ว อย่าพึงเจริญกุศยฌานก่อน ต่อเมื่อชำนาญ
 ฌานต้องแคล้วใน ปฐมฌาน ด้วยวดีทั้ง ๕ ดังกล่าวแล้ว
 จึงควรเจริญกุศยฌานสืบต่อไป เมื่อชำนาญในกุศย-
 ฌาน จึงเจริญคตยฌาน จตุคตฌาน และปัญจฌาน
 สืบไปตามลำดับ.

องค์ของฌานเป็นดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ
 วิตก ความตรึกคิดมีลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เป็น
 องค์ที่ ๑ วิจารณ์ ความพิจารณา มีลักษณะไตร่ตรอง
 อารมณ์เป็นองค์ที่ ๒ ฌิต เจตสิกธรรมทั้งกายและ
 จิตตั้งใจให้อิ่มเต็มมีประเภท ๕ คือ (๑) ขุททกฌิต กาย
 และจิตตอมจนจนพองชุนทำให้หน้าตาเหือด (๒) ขณิกา-
 ฌิต กายและจิตตอมมีแสงสว่างตั้งฟ้าแดงปรากฏในจักร
 ทวาร (๓) โลกกณฺฑิกา ฌิต กายและจิตตอม ปรากฏดัง
 คด้นแดงระลอกทำให้ไหวให้ตั้ง (๔) อหฺเพงคาม ฌิต กายและ
 จิตตอมและกายเบาเดือหลุดลอยไปได้ (๕) ฌรณ ฌิต กาย
 และจิตตอม เย็นสบายซาบซ่าทั่วสรรพางค์กาย ฌิตทั้ง
 ๕ นั้นใดอันหนึ่งเป็นองค์ที่ ๓ ตูรอนเป็นไปในกายและจิต
 เป็นองค์ที่ ๔ และเอกกคตา ความที่จิตตอมอารมณ์เดียว
 ไม่พึ่งสำรับไปมา จิตเป็นองค์ครบ ๕ ฉานทพร้อมด้วย
 องค์ ๕ นั้นชื่อว่าปฐมฌาน ทศยฌาน มีองค์ ๓ คือ ฌิต
 ๑ เอกกคตา ศคยฌานมีองค์ ๒ คือ ๑ เอกกคตา จิตตอ-
 ฌานมีองค์ ๒ คือ เอกกคตา อุเบกขา ฌิตโดยฌาน
 จตุกถนัย ถ้าจิตโดยฌานบัญญัติกนฺยเป็นดังนี้ ปฐมฌาน

มั่งคั่ง คือ วิถี วิจาร สุข เอกัคคตา ทศยนิมาน
 มั่งคั่ง คือ วิจาร บิทธิ สุข เอกัคคตา ทศยนิมาน
 มั่งคั่ง คือ บิทธิ สุข เอกัคคตา จตุตถนิมาน มั่งคั่ง คือ
 สุข เอกัคคตา ปัญจนนิมาน มั่งคั่ง คือ เอกัคคตา
 อภิเษกา

กุศลบุคครผู้เจริญ กตัตถนหาจได้สำเร็จนิมานต์มาบัต
 โดยจตุกกนัย หรือบัญญัติตั้งกตัตถมาน.

(๒) วิธจริญาไปกสถิน

โยคาวจรกุศลบุคครผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญอา
 ไปกสถิน ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้ตั้งสมอาไปกสถิน
 มาแต่ชาติก่อนๆ แล้ว ถึงจะมีได้ตกแต่งกสถินเลย เพียง
 แต่เพียงหน้าในทีใดทีหนึ่งเช่นในสระในบ่อ ก็อาจสำเร็จ
 อุดกหินิมิตรและปฏิภาคนิมิตรโดยง่าย ถ้ากุศลบุคครอันหา
 วาสนาบารมีในอาไปกสถินมิได้ พึงเจริญอาไปกสถิน
 ในัยัจฉันชาตินี้ ก็พึงทำอาไปกสถินด้วยหน้าที่ได้บริสุทธ์
 เขาหาได้ภาชนะ เช่นบาตรหรือขันให้เต็มเพียงขอบปาก
 ยกไปตั้งไว้ในที่กำบัง ตั้งมาต์เหตุยมสูงคืบ ๔ นิ้ว กระ

ทำพิธีขังปวงโดยทำนองที่กด้าวไว้ในวิธั เจริญปฐวักถิน
 นนเกิด คำบริกรรมภาวนาในอาโปกถินว่า อาไป ๆ
 ฟ้า ๆ พึงบริกรรมดังนี้รำไปร้อยครั้งพันครั้ง จนกว่า
 จะได้อำเร็จอุคคหิมิตร ปฏิภาคนิมิตร และอัปพนามาน
 โดยลำดับ ถ้อยคคหิมิตรในอาโปกถินนี้ปรากฏดุจใหว ๆ
 กระเพื่อม ๆ อยู่ ถ้าน้ำนั้นประกอบด้วยกถินโทษคือเจือปน
 ด้วยเป็ดอกคมหรือฟอง ก็จะไปอยู่ในอุคคหิมิตรด้วย
 ส่วนปฏิภาคนิมิตร ปรากฏปราศจากกถินโทษ เป็น
 ดุจกลาบบัวตาดแก้วมณีที่จะประดิษฐานในอาภาส มีฉะนั้น
 ดุจมณฑลแก้วมณี เมื่อปฏิภาคนิมิตรเกิดขึ้น
 โยคาวจรกตุมบุตรทำปฏิภาคนิมิตรให้เป็นอารมณ์ บริ-
 กรรมไปว่า อาไป ๆ ฟ้า ๆ ดังนี้ จะได้ถึงเขตถินาน
 หรืออัญจนตามลำดับ ๆ.

(๓) วิธัเจริญเตโชกถิน

โยคาวจร กตุมบุตรผู้มีวาศนาขารมี เคยเจริญเตโช
 กถินมาแล้วในชาติก่อน เพียงแต่เพิ่งเปลวไฟในที่ใด
 ที่หนึ่ง บริกรรมภาวนาว่า เตโช ๆ ไฟ ๆ ดังนี้ ก็อาจ

ได้สำเร็จอุกคหนิมิตระและปฏิภาคนิมิตระโดยง่าย
 ไม่เคยบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน ปรารถนาจะเจริญ
 กถลิน พึงหาไม้แก่นที่ต้นตมาตากไว้ให้แห้ง บั่นออก
 เป็นท่อนๆ แล้วนำไปไต้คนไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งซึ่ง
 ๕๕ ท่ต้งเควระ แล้วกองฝั้นฝั้นกองๆ ดังจะอบบาตร
 ๕๖ ไฟเข้าให้รุ่งเรือง แล้วเอาเสื่อดำแพน หรือแผ่น
 หรือแผ่นผ้า มาเจาะเป็นช่องกลมกว้างประมาณคืบ
 ๕๗ หนึ่ง แล้วเอาเข้าไว้ตรงหน้า หนึ่งตามพิช้ที่กล่าวไว้
 ๕๘ ปรุไว้กถลิน แล้วตั้งจิตกำหนดว่า อึนนี้เป็นเตโซธา
 แล้วจึงบริกรรมว่า เตโซๆไฟๆ ตั้งนร่าไปจนกว่า
 ได้สำเร็จอุกคหนิมิตระ และปฏิภาคนิมิตระ โดยลำดับไป
 ๕๙ อุกคหนิมิตระในเตโซกถลินนี้ ปรากฏดุจเปล
 เพลิงตูกไหม้ไหวๆ อยู่เสมอ ถ้ามิได้ทำดวงกถลิน พิ
 ๖๐ จารณาไฟในเตาเป็นคณ เมื่ออุกคหนิมิตระเกิดขึ้น กถลิน
 ๖๑ โทษนี้จะปรากฏด้วย เช่นท่อนฝั้นที่ไฟติดอยู่ หรือก
 ๖๒ ถาน ถ้า คณ ก็ จะปรากฏด้วย ส่วนปฏิภาคนิมิต

ปรากฏมีไต่ห้วนไหว่ จะปรากฏจุดก่อนน้ำกำพวดแดงอัน
 ประดิษฐานอยู่บนอากาศ หรือเหมือนนกบางชนิดของ
 คำนะนั้น เมื่อปฏิภาคนิมิตรปรากฏแล้ว โยคาวจรก็จะ
 ได้ดำริเจตนาตามลำดับจนถึงจุดฤกษ์ตาม ปรุญจมนาน.

(๔) วิธีเจริญวาโยกสิณ

ให้เพ่งลมที่พัดอันปรากฏอยู่ที่ยอดอ้อย ยอดไม้
 ยอดไม้ หรือปลายผมที่ถูกลมพัดไหวอยู่อย่างใดอย่าง
 หนึ่ง แล้วพึงตั้งสติไว้ว่า ลมพัดคองในที่นี้ หรือลม
 พัดเข้ามาในช่องหน้าต่าง หรือช่องฝา ถูกคองภายใน
 ที่ใด ก็พึงตั้งสติไว้ในที่นั้น แล้วพึงบริกรรมว่า วาโยฯ
 วมฯ ดังนี้รำไป จนกว่าจะดำริเจตนาออกคหนิมิตรและ
 ปฏิภาคนิมิตร ออกคหนิมิตรในจำโยกสิณนี้ จะปรากฏ
 ไหววๆ เหมือนไอแห่งข้าวปายาส อันบุคคลปลงลงจาก
 เตาใหม่ๆ ปฏิภาคนิมิตรจะปรากฏอยู่เป็นอันคัมมิไต่ห้วน
 ไหว่ เมื่อออกคหนิมิตรเกิดแล้ว โยคาวจรกุตมบุตรก็จะ
 ได้ดำริเจตนาโดยลำดับ.

อุคคหิมิตรและปฏิภาคนิมิตรจะเกิดขึ้น อุคคหิมิตร
 ในที่ตกดินนั้นมกตดินโทษอันปรากฏ ถ้ากตดินนั้นกระทำ
 ด้วยดอกไม้ก็เห็นเกษร-ก้าน และหว่างกตปรางฉ
 ด้านปฏิภาคนิมิตร จะปรากฏตจจากบซวดตาดแก้วมณ
 คงอยู่ในอากาศ เมื่อปฏิภาคนิมิตรเกิดแล้ว อุปจาร-
 ฉานและอัมปนาทานก็จะเกิดตงกต้าวแต่ในปฐวีกตดิน.

(๖-๗-๘) วิธีเจริญปตกตดิน -- โลโกตกตดิน-โอทาค
 กตดิน

วิธีเจริญกตดิน ๓ น เหมือนกันกับนตกตดินทุก
 อย่าง ปตกตดินเพ่งดีเหลือง บริกรรมว่าปตกตดินเหลืองๆ
 โลโกตกตดินเพ่งดีแดง บริกรรมว่าโลโกตกตดินแดงๆ โอ-
 ทาคกตดิน เพ่งดีขาว บริกรรมว่าโอทาคตกตดินขาวๆ คัง
 ไร่ไป จนกว่าจะเกิดอุคคหิมิตรและปฏิภาคนิมิตร
 ลักษณะอุคคหิมิตร และปฏิภาคนิมิตรก็เหมือนใน
 นตกตดิน ต่างกันแต่ด้อย่างเดียวเท่านั้น.

(๘) วิธีเจริญอาโลกกตดิน

โยคาวจรกฤตบุตรผู้จะเจริญอาโถกสถินนี้ ถ้า
 เป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยได้เจริญมาแต่ชาติก่อนๆ แล้ว
 เพียงแต่เพ่งดูแสงพระจันทร์หรือแสงพระอาทิตย์ หรือ
 แสงไฟอันต้องเข้ามาตามช่องฝา หรือช่องหน้าต่างเป็นต้น
 ที่ปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝาหรือที่พนนๆ ก็อาจสำเร็จ
 อุกคหนิมิตรและปฏิภาคนิมิตรโดยง่าย ส่วนโยคาวจร
 ที่พึงจะเจริญสถินในชาติปัจจุบันนี้ เมื่อจะเจริญต้องทำ
 ดวงสถินก่อน พึงหาหม้อมาเจาะให้เป็นช่องกลมประ-
 มาณคืบ ๔ นิ้ว เอาประทับตามใจข้างใน ปิดปากหม้อ
 ด้ยให้ดี ฉินช่องหม้อไปทางฝา แสงสว่างที่ออกทาง
 ช่องหม้อก็จะปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝา พึงนั่งพิจารณา
 ตามวิธีที่กล่าวไว้ในปฐมสถิน บริกรรมว่าอาโถโกๆ
 แสงสว่างๆ ดังนราไป จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิตร
 และปฏิภาคนิมิตร อุกคหนิมิตรในอาโถกสถินนี้ ปรากฏ
 กระจุกกลมอันปรากฏที่ฝานั้นแต่ ส่วนปฏิภาคนิมิตร
 ปรากฏมองเห็นได้เป็นแท่งทึบ ดังดวงแห่งแสงสว่างนั้น

๑๐) วิธีเจริญอากาศกสถิน

โยคาวจรกุดบุตรผู้ปรารถนาจะเจริญอากาศกสถิน
 ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยตั้งสมาธิมาแต่อดีตชาติ
 เพียงแต่เพ่งดูช่องฝา ช่องดาน หรือช่องหน้าต่าง
 เป็นต้น ก็อาจสำเร็จอุคคหิมิตร และปฏิภาคนิมิตร
 ง่าย ถ้าไม่มีวาสนาบารมีในกสถิน ขอสวมก่อน
 ของทำดวงกสถินก่อน เมื่อจะทำดวงกสถิน พึงเจาะฝา
 ฝาแผ่นหนึ่ง หรือเสื่อดำแผ่นให้เป็นวงกลมกว้างกับนิ้ว
 ๖ นิ้ว ตักการทั้งปวง โดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐมกสถิน
 ปรกรรมว่า อากาศใต้อากาศ คั้นน้ำไปจนกว่า
 จะเกิดอุคคหิมิตร และปฏิภาคนิมิตรนั้นเกิด อุคคห-
 มิตรในอากาศกสถินนี้ ปรากฏรูปวงกลมอากาศ แต่มี
 สดุดีเป็นต้นเจือปนอยู่บ้าง ส่วนปฏิภาคนิมิตร ปรากฏ
 เป็นวงกลมอากาศเท่ากับวงกสถินเด่นอยู่ และถ้า-
 ปรารถน้ออกให้ใหญ่ได้ตามต้องการ.

๑๑) วิธีเจริญอุทฺธูมาตจะอสุภกรรมฐาน

โยคาวจรกุดบุตร ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญ

กรรมฐานนี้ พึงไปตั้งที่พิจารณาเอาพุทธมาคระอสุภะนิมิต
 อย่าไปไต่ลม พึงไปเห็นอตม ถ้าทางข้างเห็นอตมมรด
 แตะหามกนอย หรือมีโคตมคตมเบตตม ก็พึงเอาผ้า
 หรือมอปปตมกไป เมื่อไปถึงแล้วอย่าพ้อแต่ดูอสุภะนิ-
 มิตรก่อน พึงกำหนดทิศก่อน ยืนอยู่ในทิศใดเห็นซาก
 อสุภะไม่งนียด หน้าที่คิดไม่ควรแก่กรรมฐาน พึงเว้น
 ทิศนั้นเสีย อย่ายืนในทิศนั้น พึงไปยืนในทิศที่เห็นซาก
 อสุภะอันดี หน้าที่คิดควรแก่กรรมฐาน อนึ่งอย่ายืนใน
 ไต่ลม ถัดอสุภะจะเบียดเบียดพ พึงยืนข้างเห็นอตม
 หม่อมมนุษย์ที่ตั้งอยู่ในทราวอสุภะจะโกรธเคือง พึงหัด
 เดียงเดี่ยวสักหน่อย อนึ่งอย่ายืนใกล้นักใกล้นัก ยืนใกล้
 นักทราวอสุภะไม่ปรากฏแจ้ง ยืนใกล้นักจะไม่สบาย
 เพราะกตมอสุภะแตะปฏิภูมิตัวด้วยทราวคัพ ยืนชิดเท่า
 ษิตคัพระนักจะไม่ได้เห็นทราวอสุภะหมดทั้งกาย พึงยืน
 ในที่ท่ามกลางตัวอสุภะในทิศสบาย เมื่อยืนอยู่ดังนี้ ถ้า
 กอนคิตาจอมปลดกตมไม้ หรือกอหญ้าเป็นต้น ปรากฏ
 แกจกษุ จะเล็กใหญ่ คำขาว ขาวสั้น สูงต่ำอย่างไร

พิจารณาอุทฺตมาตกะ อุดฺถนิมิตรน ได้ณะเพาะแต่
ทรากอุดฺถะ อินเป็นเพศ์เคยอกบคน คือถาเป็นชาย ก็
ฟังพิจารณาณะเพาะแต่เพศ์ชายอย่างเดียว

เมื่อพิจารณาอุทฺตมาตกอุดฺถะนิน จะนงหรือยน
ก็ได้ แล้วฟังพิจารณาให้เห็นอาณิสังษ์ในอุดฺถะกรรมฐาน
ฟังล้าคณฺยประหนึ่งดวงแก้ว ตั้งไว้ซึ่งความเคารพรักใคร่
ยิ่งนัก ผู้จิตตไว้ในอารมณ์คอกอุดฺถะนินไว้ให้มั่น ด้วย
คิดว่าอาตมาจะไคพ้นจากชาติ ชรา มรณทุกข์ด้วยวิ
ปฏิบัติตนแดง ฟังตมจกษุชนแดงอุดฺถะ ถือเอาเป็น
นิมิตร แล้วเจริญบริกรรมภาวนาไปว่า อุทฺตมาตกั ปฏิ
กุกั ทรากศัพพองชน เป็นของน่าเกตุยตดังนราไป ร้อย
ครั้งพันครั้ง ตมจกษุชนแดงฟังหตบ—จกษุพิจารณา ทำ
อยดงนหรือยไป จนเมอหตบจกษุช กัเห็นอุดฺถะเหมือน
เมอตมจกษุชเมอใด ชอวาได้ออกคหนิมิตรในภาตเมอ
นิน ครนได้ออกคหนิมิตรแล้ว ถ้าไม่ละความเพียรพยายาม
ก็จะได้ปฏิภาคนิมิตร ออกคหนิมิตรปรากฏเห็น

เป็นของพึงเกิดยดพึงกลัว และแปลกประหัดดบังนัก
 ปฏิภาคนิมิตรปรากฏดูบุรุษมีกายอันอ่อนพี กินอาหาร
 อิ่มแฉ้วนอนอยู่ณนั้น เมื่อได้ปฏิภาคนิมิตรแล้ว นีวรณ
 ธรรมทั้ง ๕ มีกามฉันทะเป็นต้น ก็ปราศจากสันดาน
 ดำเร็จ อุปจารณาน และอุปปนาณาน และความซำ
 หนายแคว่วคดองในฉานโดยดำดับไป

(๑๒) วิธเจริณวินีตกะอสุภะกรรมฐาน

วินีตกะอสุภะนั้นคือทราภคัพภำตังพองเขี้ยว วิธ
 ปฏิบัติทางปวงเหมือนในอุทฺตมาตคภอสุภะ แปลกแต่คำ
 บริกรรมว่าวินีตปฏิภุต อสุภะชนพองเขี้ยวนำเกิดยด
 ดงน อุกคหนิมิตรในอสุภะนปรากฏมัตต่าง ๆ แปลก
 กัน ปฏิภาคนิมิตรปรากฏเป็นสี.แดง ขาว เขี้ยว เจือ
 กัน

๑๓ วิธเจริณวิบุพพะอสุภะกรรมฐาน

วิบุพพะอสุภะนั้น คือทราภคัพภำนหนองไหล
 วิธปฏิบัติเหมือนในอุทฺตมาตคภอสุภะทุกประการ แปลก

แต่คำบริกรรมว่า วิบุพพกั ปฏิภูถึ ทรากลศพมึหน้าหนอง
 ไทงหน้าเกตุอดคองแทนน อุกคหนิมิตรในอสุระนปรางฏ
 เหงอนมึหน้าหนอง น้าเหตองไทงอัยมึชาด ส่วนปฏิภาค
 นิมิตรนน ปรางฏเหมื่อนตังร่างอสุระตงบหนึ่งอัยมึได้
 หวนไทง

(๑๔) วิชัเจริญวิถิททกะอสุระกรรมฐาน

อสุระนึ ได้เกทรากลศพทลคตคอกเป็นท่อน ๆ
 ทงอัยมึในทิมตนามรบหรือบ้าชาเบนนคณ วิชปฏูปคทงปวง
 เหมื่อนในอตุทฐมาคกอสุระ แปะตคแต่คำบริกรรมว่า
 วิถิททกั ปฏิภูถึ ทรากลศพชาดเป็นท่อน ๆ น้าเกตุยด ตัง
 แทนน อุกคหนิมิตรปรางฏเป็นทรากลศสุระชาดเป็น
 ท่อน ๆ ส่วนปฏิภาคนิมิตรปรางฏเหมื่อนมึอัยมึจะครบ
 บริบูรณึ มึเป็นชองชาดเหมื่อนอย่างอุกคหนิมิตร

(๑๕) วิชัเจริญวิชายิกกะอสุระกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาทรากลศพอันตตัว มึแรง กา
 แตะตุนกชเบนนคณ กัททินแตอัยมึจะชาดไปตาง ๆ บริ
 กรรมว่า วิชายิกคั ปฏิภูถึ ทรากลศพทตตัวกตทินอัยมึจะ

ต่าง ๆ เป็นของน่าเกลียด ^{ซึ่ง} หวังไปว่าจะได้ตำรา
 อุดกนิมิตร และปฏิภาคนิมิตร ก็อุดกนิมิตรในอสังกะ
 ษ ^{นี้} ปราภฏเหมือนทรากอสังกะ ^{อัน} สัตว์กตกนกกตงอยู่
 ในที่นั้น ๆ ปฏิภาคนิมิตรปราภฏบริบูรณ์ถ้วนทั้งกาย จะ
 ปราภฏเหมือนที่สัตว์กตกนกกตงได้

(๑๖) วิธึเจริญวิจิตตกะอสุกะกรรมฐาน

ให้โยคาวจร ^{ฟัง} นำมาเองหรือให้ผู้อื่นนำมาซึ่ง
 ทรากอสังกะที่ตกทงเรียรายอยู่ในที่ต่าง ๆ ^{แล้ว} มากอง
 ไว้ในที่เดียวกัน ^{แล้ว} กำหนดพิจารณา ^{บริกรรมว่า}
 วิจิตตกั ปฏิภูถึ ทรากศพอันซัดไปในที่ต่าง ๆ เป็น
 ของน่าเกลียด ^{ซึ่ง} หวังไป ^{จน} กว่าจะได้อุดกนิมิตรและ
 ปฏิภาคนิมิตร อุดกนิมิตรในอสังกะ ^{นี้} ปราภฏเป็นช่อง ๆ
 เป็นระยะ ๆ เหมือนร่างอสังกะ ^{นี้} เอง ปฏิภาคนิมิตร
 ปราภฏเหมือนกายบริบูรณ์จะมีช่องมีระยะหามีได้ ฯ

(๑๗) วิธึเจริญทวิจิตตอสุกะกรรมฐาน

ให้โยคาวจร ^{ฟัง} นำเอามาหรือให้ผู้อื่นนำเอา ^{ซึ่ง}
 ทรากอสังกะที่คนเป็นซาคัก ^{ดี} บัพันกนเป็นท่อนแยกท่อน

ใหญ่ทั้งไว้ในที่ต่างๆ ถ้าดับเข้าให้ห่างกันประมาณนิ้ว
 มือหนึ่ง แลวกำหนดพิจารณาบริกรรมว่า หกวิชิตต์กั-
 ปฏิภูติ ทราบศพขาดเป็นท่อน น้อยท่อนใหญ่ เป็นของ
 นำเกลี้ยคดตั้งนราไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตร แตะปฏิภาค
 นิมิตร อุคคหนิมิตรในอสุภะนี้ ปรากฏจตุรยปากแผด
 อัมบุคคตประหาร ปฏิภาคนิมิตรปรากฏตั้งเต็มบริบูรณ์
 ทั่วกาย มิได้เป็นช่องเป็นระยะ ฯ

(๑๘) วิธีเจริญโลहितกะอสุภะกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาทราบศพที่คนประหารดับพัน
 ในอวัยยะ มีมือแดง เท้าเป็นคัน มีโลหิตไหลออกอยู่
 แตะทั้งไว้ในที่ทงหตายมัสนามรบเป็นคัน หรือพิจารณา
 อสุภะที่มีโลหิตไหลออกจากแผล มีแผลเป็นคันก็ได้
 บริกรรมว่า โลहितกั ปฏิภูติ อสุภะนี้โลหิตไหลเประอะ
 เป็นอันเป็นของนำเกลี้ยคดตั้งนราไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตร
 แตะปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในอสุภะนี้ ปรากฏ
 จตุระเจ้าแดงอันคองดมแดงแค้นใด ๆ อยู่ ปฏิภาคนิมิตร
 ปรากฏเป็นอันคังจะได้ไหวหามีได้

(๑๕) วิชฺเจริญฺยปฺพุทฺโถสฺสกุสฺสกรรฺมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาทราบศัพท์ของมนุษย์หรือสัตว์
 มีต้นเป็นต้น ที่มีหนอนผดตามคร่าอยู่ บริกรรมว่า ปุพ-
 พุก ปฏิกูถ์ อสุภะที่หนอนผดตามคร่าอยู่ เป็นของน่าเกลียด
 คึงนราไป กว่าจะได้อุคคหิมิตร แต่ปฏิภาคนิมิตร
 อุคคหิมิตรในอสุภะนี้ ปรากฏมีอาการหวั่นไหวคึงหมุ
 หนอนอันตั้งจรคตามอยู่ ปฏิภาคนิมิตรปรากฏมีอาการ
 อันตั้งบเป็นอันคคจกของชาวลำดับอนชาวณะน ๗

(๒๐) วิชฺเจริญฺยอฏฺฐิกะสฺสกุสฺสกรรฺมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซึ่งทราบศัพท์เหตุแต่กระค
 อย่างเดียว จ.พิจารณาร่างกระดูกที่คคกนเยทั้งหมคย
 ไม่เคตอันหลุดไปจากกันเดยก็ได้ จ.พิจารณาร่างกระดูก
 ที่เคตอันหลุดไปจากกันเดวโดยมากยงคคกนอยบางก็ได้
 จะพิจารณาท่อนกระดูกอันเดียวก็ได้ ตามแต่จะเดอก
 พิจารณา แต่พึงบริกรรมว่า อฏฺฐิกํ ปฏิกูถ์ กระคคเป็น
 ของน่าเกลียดคคิงนราไป กว่าจะดำเร้จอุคคหิมิตร แต่
 ปฏิภาคนิมิตร ถ้าโยคาวจรพิจารณาแต่ท่อนกระดูกอัน

เดียว อุกคหนิมิตรและปฏิภาคนิมิตรปรากฏเป็นอย่าง
 เดียวกัน ถ้าโยคาวจรพิจารณาเว้ากระดูกที่ยังติดกันอยู่
 ๕๕ อุกคหนิมิตรปรากฏเป็นช่อง ๆ เป็นระยะ ๆ ปฏิ-
 ภาคนิมิตรปรากฏเป็นร่างกายอสุภะบริบูรณ์ตั้งทงหน ๕๕

(๒๑-๓๐) วิธเจริญอนุสสติ ๑๐ ประการ

คือพุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ชมนุมา-
 นุสสติ ระลึกถึงคุณพระธรรม สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณ-
 พระสงฆ์ สัตถานุสสติ ระลึกถึงคุณสัตว์ จากานุสสติ ระลึก
 ถึงคุณทาน เทวดานุสสติ ระลึกถึงคุณเทวดา อุปสันมา-
 นุสสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพาน มรณานุสสติ ระลึกถึงความ
 ตาย กายคตาสติ ระลึกไปในกายของคน อานาปานสติ
 ระลึกถึงดมหายใจเข้าออก.

ในอนุสสติ ๑๐ ประการนี้ จะอธิบายพิศดารณะเพาะ
 อานาปานสติดังต่อไปนี้

โยคาวจรกบฏผู้จะเจริญอานาปานสติกรรมฐาน
 พึงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า หรือโคนไม้ หรืออยู่ในเรือน-
 โรงศาลากฎวิหารอันว่างเปล่า เป็นที่เงียบสงัดแห่งใด

ไป เพราะจะทำให้กรรมฐานนั้นเสื่อมไป พึงทำความ
 เข้าใจไว้ว่า ตมหายใจไม่มีแก่คนตาย คนดำน้ำ คนเข้า
 ฌาน คนอยู่ในกรรมฐานมารดาตมแดงแดง พงเดือยคนเองว่า
 บคนเราก็มได้ตายตมตะเข็ยตเขาตางหาก แต่พวงคอย
 กำหนดตมในที ๆ มันเคยกระทบเช่นปลายจุมกไว้ ตมก็
 มาปรากฏดังเดิม เมื่อทำความกำหนดไปโดยนัยนี้ มีข้า
 อุกคหนิมิตรและปฏิภาคนิมิตรก็จะปรากฏโดยลำดับไป
 อุกคหนิมิตรและปฏิภาคนิมิตรในอนาปานสติกรรมฐาน
 ย่อมปรากฏแก่โยคาวจรต่าง ๆ กัน บางองค์ปรากฏดัง
 ปุยนุ่นบ้างปุยดำดีบ้างบางองค์ปรากฏเป็นวงษ์ของรัศมีบ้าง
 ดวงแก้วมณเฑาะว์มุกดาบ้างบางองค์ปรากฏมีสัมผัสหัดยาบ
 คอเบนดงเม็ดตมในฝ้ายบ้าง ดังเสี้ยนตะเก็ดไม้แก่นบ้าง
 บางองค์ปรากฏดังด้ายด้ายดังวาดยบ้าง เปดวควันบ้าง
 องค์ปรากฏดังโยเมตงมุนอันซึ่งอยู่บ้าง แผ่นเมฆและ
 ดอกบัวหลวง และจักรรถบ้าง บางที่ปรากฏดังดวง
 พระจันทร์พระอาทิตย์ก็มี การที่ปรากฏนิมิตรต่าง ๆ กัน
 นั้นเป็นด้วยบัญญัติของโยคาวจรต่างกัน.

หนึ่งธรรม ๓ ประการ คือ ตมเข้า ๑ ตมออก ๑
 นิมิตร ๑ จะได้เป็นอารมณ์ของจิตต่อนี้ด้วยกันห้ามได้
 ตมเข้าก็เป็นอารมณ์ของจิตต่อนี้หนึ่ง ตมออกก็เป็นอา-
 รมณ์ของจิตต่อนี้หนึ่ง นิมิตรก็เป็นอารมณ์ของจิตต่อนี้
 หนึ่ง เมื่อรู้ธรรม ๓ ประการนี้แจ้งชัดแล้วจึงจะดำริ
 ซึ่งอุปจารณานและอุปปมาณาน เมื่อไม่รู้ธรรม ๓ ประ-
 การก็ย่อมไม่ดำริ อานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นไป
 เพื่อคิดเสียดซึ่งวิตกกังวล ๆ เป็นอย่างดีด้วยประการฉะนี้
 (๓๓-๔๐) ส่วนกรรมฐานอีก ๖ ประการคือ อปั-
 มัญญาพรหมวิหาร ๔ อหาเวปถิกุลสัจญา ๑ จตุราตุ-
 ววัตถาน ๑ จะไม่อธิบาย จะได้อธิบายแต่รูปกรรม-
 ฐาน ๔ ดังต่อไปนี้ :-

โยภาวจรกตบครผู้จะเจริญรูปกรรมฐานที่หนึ่งพึง
 พึ่งกตณทั้ง ๘ มปฐมกตณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งเว้น
 อากาสกตณเสีย เมื่อดำริจรภาวจรณานอนเป็นทีตั้งแต่ว
 จะเจริญรูปภาวจรณานในรูปกรรมฐานคือไป พึ่งเพิก
 กตณหนึ่งเสีย ค่อยกำหนดนทกหมายเขากตณนิมิตรเป็น

อารมณ์ พึงตั้งจิตเพ่งนึกพิจารณาอากาศที่ดวงกสิณ
 เกาะหรือเพิกแต่อยู่ที่อากาศเปล่าเป็นอารมณ์ พิ-
 จารณาไป ๆ จนอากาศเปล่าเท่าดวงกสิณปรากฏใหม่โน-
 ทวารในภาตโต ในภาตนั้นให้โยคาวจรพิจารณาอากาศ
 อันเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า อนนโต อากาศ อากาศไม่มี
 ที่สิ้นสุดตั้งนร่าไป เมื่อบริกรรมนถะยุดงนเนอง ๆ จิตต์
 ก็ตั้งบริกรรมตั้งมั่นเป็นอุปจารต์มาธิไปจนถึงอุปนาคมาธิ
 โดยลำดับ ตำเรัจ. เป็นอุปรูปฌานที่ ๓ ชื่อว่า อากาสานัญ-
 ฌายตนฌาน ฯ เมื่อจะเจริญอุปกรรมฐานที่ ๒ คือไป
 พึงละอากาศนิมิตที่ เป็นอารมณ์ ของอุปฌานที่แรกนั้น
 ทีเดียว พึงกำหนดจิตต์ขัดหนองเสาะอากาศเป็นอารมณ์นั้น
 มาเป็นอารมณ์ต่อไป บริกรรมว่าอนนตฺ วิญญาณํ
 วิญญาณํไม่มีที่สิ้นสุดตั้งนร่าไปจนกว่าจะได้ตำเรัจอุปฌาน
 ที่ ๒ ชื่อว่า วิญญาณัญฌายตนฌาน ฯ เมื่อจะเจริญอุป-
 ฌานที่ ๓ คือไป พึงละอุปวิญญาณที่แรกที่เป็นอารมณ์
 ของอุปฌานที่ ๒ นั้นทีเดียว มายัดหนองเสาะความที่ไม่มี
 ของอุปฌานที่แรก คือกำหนดว่าอุปวิญญาณที่แรกนี้

ไม่มีในทโคตงนเบเนอรมนแตวกรกรรมว่า นคตักญจึ
 อรูปวัญญานท เรกนมโคมมโคเหตอคคตอยในอากาศตงน
 เเนอง ๆ ไปก็จโคดจเรจอรูปมาณท ๓ ชื่อว่า อากัญญ
 ญายคณะมาณ ๆ เมอจะเจรวญอรูปกรรรมฐานท ๕ คอไป
 พงปตอยวางอรมนของอรูปมาณท ๓ คอทคคณมว
 อรูปมาณทเรกไมคตงนเสย พงกำหนดเอาคความตะ
 เเฮยคปรานคของอรูปมาณท ๓ เเนอรมน ทำกรกรรม
 ว่า สนุคเมค ปณาคเมค อรูปมาณท ๓ นจะเฮยคนคประ
 ณคนค จจะวคตัญญาคไมไซ ไมคตัญญาคไมไซคตงน
 เเนอง ๆ ไป ก็จโคดจเรจอรูปมาณท ๕ ชื่อว่า เเนว
 ตัญญานาคตัญญายคณะมาณ ๆ

จะอธิบายณนแตงคมาบคคอไป ฉานนคว่าโดย
 ประเภทเบเน ๕ อย่าง คอ รูปมาณแตงอรูปมาณ อย่าง
 ตะ ๕ ฉาน เเนนฉาน ๘ ประการ ฉานทง ๘ นเบเนเหตุ
 ใหเกิดคมาบค ๘ ประการ บางทงทงนทกคดาคว่า ผด
 คมาบค คอโคฉานมวค ฉานาญคแตง จงทาให
 คมาบคบริบูรณชนควยคโค เพราะเหตุคนคมาบคจเบเน

ผลของฌาน กัดมาบค ๘ ประการนี้ ในภายนอกพระ
พุทธศาสดานามนี้ แต่ไม่เข้าไปเพื่อดับกิเลส ทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพาน ได้แต่เข้าไปเพื่อทิวฐุธรรมสังฆวิหาร และ
เป็นไปเพื่อเกิดในพรหมโลกเท่านั้น เหมือนด้นมาบคของ
อาพารดาบค และอทธดาบคด้น ด้นด้นมาบคในพระ-
พุทธศาสดานาน ย่อมเข้าไปเพื่อรังบดับกิเลส ทำให้
แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ว่าโดยประเภทเป็น ๕ อย่างคือ
ผลด้นมาบคและนิโรธด้นมาบค ผลด้นมาบคด้นย้อมสาธาร-
ณวิภูไปแก่พระอริยเจ้าที่ได้อด้นมาบคทั้งด้น ด้นนิโรธ-
ด้นมาบคด้น จำเพาะมีแต่พระอริยเจ้าต่อจำพวก คือ
พระอนาคามกับพระอรหันตที่ได้อด้นมาบค ๘ เท่านั้น

อนึ่งฌานและด้นมาบคด้น ถ้าโดยอรรถกถาเป็นอัน
เดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เพราะฌานนั้นเป็น
ที่ถึงด้วยจิตของฌานตากับบุคคล จึงวิญในอรรถกถาท่าน
กล่าวไว้ว่า ฌานตากับบุคคล ถึงด้วยจิตซึ่งด้นมาบค คือ
ฌาน เป็นที่ถึงด้วยจิต มีปฐมฌานเป็นต้นด้น อนึ่ง ใน
พระบาลีแต่ถึงอนุภพวิหารด้นมาบค ๘ ได้ คือปฐม ทุกข

คติย จตุตถฌาน อากาธานัญจายตน วิญญาณัญจาย
 ณะ อากิญจัญญายตนะ เหนวตัญญาเนาตัญญายตนะ
 ฌาน และตัญญาเวทยิตินิโรธ เป็นตมาบคตขยตามต
 ของฌานตากับคตตังน อนึ่งทานแตคงอนบพพนิโรธ
 ตมาบคต ๘ ใว้ว่า ฌานตากับคตตเมอถงดวยคตขงปฐม
 ฌาน กามตัญญาตบไป เมอถงดวยคต ขงทคตยฌาน
 วิตถวิจารณตบไป เมอถงดวยคตขงคตยฌาน ปิตตบไป
 เมอถงดวยคต ขงจตุตถฌาน ตมอถตตาสะบัตตาสะตบไป
 เมอถงดวยคตขงอากาธานัญจายตนะฌานรูปตัญญาตบไป
 เมอถงดวยคตขงวิญญาณัญจายตนะฌาน ตัญญาในอา
 กาธานัญจายตนะฌานตบไป เมอถงดวยคตขงอากิญจัญ
 ญายตนะฌาน ตัญญาในวิญญาณัญจายตนะฌานตบไป
 เมอถงดวยคตขงเหนวตัญญาเนาตัญญายตนะ ฌานตัญญาใน
 อากิญจัญญายตนะฌานตบไป เมอถงดวยคตขงตัญญาเวท
 ยิตินิโรธ ตัญญาแตะเวทนาตบไป ขรรรม ๘ อยางนขอ
 อนบพพนิโรธตมาบคต ตมาบคตเป็นทตบหมดแห่งขรรรม
 ๘ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

แต่มาตทั้ง๒นี้ต้องความให้คิดว่า ฉานแต่ละสมาบัติเป็น
อันเดียวกันโดยอรรถ แต่ฉานเป็นเหตุของสมาบัติ
สมาบัติเป็นผล วิเศษแตกต่างกันแต่เท่านั้น.

บุคคลใดปฏิบัติชอบแล้ว บุคคลนั้นย่อมพิจารณา
ความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมเห็นความเกิด
ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้ง
หลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุข ความยินดีน้อย
หนึ่งในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ไม่เห็นซึ่งอะไร ๆ ใน
เบืองตน ท่ามกลาง หรือที่สุดแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น
ซึ่งจะเข้าถึงความเป็นของควรถือเอา อุปมาเหมือน
บุรุษไม่เห็นซึ่งที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในเบืองตน ท่า
กลาง หรือที่สุดในอันเหตักแตงอันรอนอยุดตอดควน ที่
เข้าถึงความเป็นของควรจับถือสักแห่งเดียวฉนั้นใด บุคคล
พิจารณาเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และ
ความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความ
สุข ความยินดีในสังขารเหล่านั้นเมื่อน้อยหน่งฉนั้น เมื่อ

ตั้งวรศักดิ์ จิตตวิสุตฺต^๕ทริณ^๕น^๕ได้แก่อัญฐ^๕รุด^๕มาบ^๕ค^๕ ๘ ประการ
 เมอ^๕ต^๕ง^๕ค^๕ด^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕ และจิตตวิสุตฺต^๕ท^๕ริ^๕น^๕ร^๕าก^๕ฐ^๕า^๕น^๕แ^๕ว^๕ ถ้า
 ค^๕บ^๕น^๕น^๕โย^๕ค^๕า^๕ว^๕จ^๕ร^๕พ^๕ิง^๕เจ^๕ริ^๕ญ^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕ท^๕ง^๕ ๕ ส^๕บ^๕ค^๕อ^๕ช^๕น^๕ไป^๕ โดย^๕ด^๕า-
 ค^๕บ^๕ ๗ เอา^๕ท^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕น^๕ะ^๕ก^๕ง^๕ว^๕า^๕ว^๕ิ^๕ค^๕ร^๕ณ^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕น^๕เป็น^๕เท^๕า^๕ช^๕า^๕ย^๕
 เท^๕า^๕ช^๕า^๕ เ^๕า^๕ม^๕ค^๕า^๕ม^๕ค^๕ค^๕ณ^๕า^๕น^๕ท^๕ด^๕ั^๕ส^๕น^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕ และ^๕ป^๕ริ^๕ป^๕ท^๕-
 ญ^๕า^๕น^๕ท^๕ด^๕ั^๕ส^๕น^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕เป็น^๕ม^๕ือ^๕ช^๕า^๕ย^๕ม^๕ือ^๕ช^๕า^๕ เ^๕า^๕ญ^๕า^๕น^๕ท^๕ด^๕ั^๕ส^๕น^๕-
 วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕เป็น^๕ค^๕ั^๕ระ^๕เ^๕ก^๕ิ^๕ต^๕ จึง^๕จ^๕ะ^๕อ^๕า^๕จ^๕ด^๕า^๕ม^๕า^๕ร^๕ถ^๕ย^๕ก^๕ต^๕น^๕อ^๕อ^๕ก^๕จ^๕าก^๕
 วั^๕ญ^๕จ^๕ง^๕ส^๕า^๕ร^๕ได้.

ท^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕น^๕ก^๕ค^๕บ^๕ญ^๕ญ^๕า^๕น^๕พ^๕ิ^๕จ^๕า^๕ร^๕ณ^๕า^๕ ซ^๕ิง^๕น^๕า^๕ม^๕ และ^๕
 ร^๕ู^๕ป^๕โดย^๕ส^๕า^๕ม^๕ญ^๕ิต^๕ก^๕ษ^๕ณะ^๕ มี^๕ส^๕ภ^๕า^๕ว^๕ะ^๕เป็น^๕ป^๕ริ^๕ณ^๕า^๕ม^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ มี^๕
 ไ^๕ต^๕เท^๕ย^๕ง^๕แ^๕ท^๕ มี^๕ป^๕ก^๕ค^๕แ^๕ร^๕ม^๕น^๕เป็น^๕ค^๕น^๕ เป็น^๕บ^๕ญ^๕ญ^๕า^๕ค^๕ร^๕ี^๕ง^๕ช^๕า^๕ระ^๕
 ค^๕น^๕ให้^๕บ^๕ริ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕จ^๕าก^๕ค^๕ว^๕า^๕เห็น^๕ผ^๕ิด^๕ต^๕่าง^๕ ๗ โย^๕ค^๕า^๕ว^๕จ^๕ร^๕เจ้า^๕ผู้^๕
 ป^๕ร^๕า^๕ร^๕ถ^๕น^๕า^๕จะ^๕ยัง^๕ท^๕วิ^๕สุ^๕ต^๕ท^๕ริ^๕ให้^๕บ^๕ริ^๕บ^๕ร^๕ณ^๕์^๕ พ^๕ิง^๕เ^๕้า^๕ล^๕ู่^๕ณ^๕า^๕
 ส^๕มา^๕บ^๕ค^๕ิต^๕า^๕ม^๕จ^๕ิต^๕ค^๕ั^๕ป^๕ระ^๕ด^๕ัง^๕ค^๕ ย^๕ก^๕เ^๕ี้ย^๕แ^๕ค^๕เ^๕น^๕ว^๕ด^๕ัญ^๕ญ^๕า^๕น^๕า^๕ส^๕ัญ^๕-
 ญ^๕า^๕ย^๕ค^๕น^๕ส^๕มา^๕บ^๕ค^๕ิ^๕ เพราะ^๕ด^๕ั^๕ก^๕ะ^๕เ^๕ี้ย^๕ค^๕เ^๕ก^๕เ^๕น^๕ไป^๕ บ^๕ัญ^๕ญ^๕า^๕ร^๕อง^๕
 โย^๕ค^๕า^๕ว^๕จ^๕ร^๕จะ^๕พ^๕ิ^๕จ^๕า^๕ร^๕ณ^๕า^๕ได้^๕โดย^๕ย^๕าก^๕ พ^๕ิง^๕เ^๕้า^๕แ^๕ค^๕เ^๕ย^๕ง^๕ร^๕ู^๕ป^๕ณ^๕า^๕
 ๘ อ^๕ร^๕ู^๕ป^๕ณ^๕า^๕ ๓ ป^๕ระ^๕ก^๕า^๕ร^๕น^๕น^๕เ^๕ก^๕ิ^๕ต^๕ เม^๕อ^๕อ^๕อ^๕ก^๕จ^๕าก^๕ณ^๕า^๕

ไฟ ตม ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญา โดยตั้งเข็หรือพิศ-
 ดารก็ได้ ตามแต่ปัญญาของโยคาวจรจะพึงหยั่งรูหยั่ง
 เห็น ครั้นพิจารณาธาตุแจ่มแจ้งแล้ว พึงพิจารณา
 อากาโร ๓๒ ในร่างกาย มีเกศา โดมาเป็นต้น จนถึงมัตถ-
 ดุจดังเป็นที่สุด ให้เห็นชัดด้วยปัญญา โดย อนุโลม ดี
 คนุโร กถัม รัส รส โอชะ ความชุ่มซาม ตณฐาโน
 ตันฐาน ตัญหาใหญ่ห้อย แต่พึงประมวลรูปธรรม
 ทั้งปวงมาพิจารณาในที่เดียวกันว่า รูปธรรมทั้งปวง
 ตวนมีลักษณะฉิบหายเหมือนกัน จะมัน จะคง จะเที่ยง
 จะแท้ ดังตั้งหนึ่งก็มีได้มี เมื่อโยคาวจรเจ้าพิจารณาเห็น
 กอรูปตั้งหนึ่งแล้ว อรูปธรรมทั้ง ๒ คือ จิตต์ เจตสิก
 ก็ปรากฏแจ้งแก่พระโยคาวจรด้วยอำนาจทวาร คือ จักขุ
 โสตะ ชานะ ชิวหา กายใจ เพราะจิตต์และเจตสิก
 ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ เมื่อพิจารณาทวารทั้ง ๖
 แจ้งประจักษ์แล้ว ก็รู้จักจิตต์และเจตสิกอันอาศัยทวาร
 ๕๖ ๕๗ ๕๘ จิตตทวารอาศัยทวารทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นโดย
 ๘๑ คือ ทวปัญญาวิญญาน .๐ มโนธาตุ ๓ มโนวิญ-

ญาณธาตุ ๖๗ และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับโลกียจิตต์ ๘๑
 คือ ผัสสโล เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชิวติ
 อินทรีย์ มนสิการ ทั้ง ๗ เป็นเจตสิกที่ดำรงภาวะทั่วไป
 ในจิตตทั้งปวง การก่อกำเนิดได้แตกต่างกัน เพราะจิตต์
 ทั้งปวงนั้น ถ้ามีเจตสิกอื่นทวไปแก่จิตตทั้งปวงเกิดพร้อม
 ย่อมมีเพียง ๗ ประการเท่านั้น.

เมื่อโยคาวจรบุคคลมาพิจารณา นามและรูปอัน
 ก่อกำเนิดโดยสรบคือ ๕ ๕ แจ่มชัดด้วยปัญญาญาณตาม
 ความเป็นจริงแล้ว ย่อมถอนความเห็นผิด และตัด
 ความสงสัยในธรรมได้ ย่อมรู้จักทางผิดหรือถูก
 ควรดำเนินและไม่ควรดำเนิน แจ่มแจ้งแก้ไขย่อมสำ
 มารถถอนอาศัยในโลกทั้งสามได้ ไม่ยึดติดอยู่ใน
 โลกไหน ๆ จิตต์ใจของโยคาวจรย่อมหลุดพ้นจาก
 ขาสวักเกศ เป็นสัมมุจเฉตประหารได้โดยแน่นอนด้วย
 ประการฉะนี้.

๒๔. วินัยกรรม

๑. อุโบสถกรรม เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่งที่ตั้ง

บัญญัติให้ภิกษุทำทุกกึ่งเดือน จะละเว้นมิได้ โดยประ
 ดังก็ให้ชำระคนให้บริสุทธิ์ ไม่ให้หม้ออบคโทษคิดตัวประการ
 หนึ่ง เพื่อให้รู้จักพระวินัยส่วนสำคัญ ที่ทรงบัญญัติไว้
 จะได้ประพฤติดนุกตองดีประการหนึ่ง และอีกประการ
 หนึ่ง เพื่อความสามัคคีแห่งสงฆ์ ทรงกำหนดองค์แห่ง
 ความพร้อมพรังของอุโบสถไว้ ๔ ประการ คือ คติที่ ๑๔-๑๕
 หรืออนสามัคคิวนไดวันหนึ่งเป็นของคทที่ ๑ ภิกษุครบจำนวน
 ควรทำสังฆอุโบสถ หรือคณะอุโบสถได้ หนึ่งชุมนุมไม่ตะ
 หักตบาดกันในดมาเดยวกันเป็นของคทที่ ๒ อวคท.เป็นสังภาค
 คือ มีวัตถุเต็มอกัน ไม่มีแก่งงขเป็นของคทที่ ๓ และ
 วัชชนัยบุคคล ๒๑ ไม่มีในหักตบาดเป็นของคทที่ ๔ อุโบสถ
 พร้อมพรังด้วยองค์ ๔ ประการนี้ จึงควรทำอุโบสถ-
 กรรม ควรกล่าววว่า ปตคตตถได้ ในบัดาววัชชนัย-
 บุคคล ๒๑ นน เมื่อคนอินตั้งขยกวัดที่ ๓ จำพลอยู่ใน
 หักตบาด สังฆทำอุโบสถคังอวคทปาจิตตัย คนนอก
 นนอยู่ในหักตบาด สังฆทำอุโบสถต้องทุกกฏ ๗

ก่อนจะทำอุโบสถ ฟังทำบัพพกิจบัพพกรรมก่อน
ถ้าภิกษุหนุ่มไม่เป็นไซ้ให้ภิกษุหนุ่มทำ หรือมีสามเณร
หรือคนวัด ก็ให้สามเณรหรือคนวัดทำก็ได้.

ภิกษุใครอุโบสถ ๘ อุโบสถกรรม ๘ ปาฏิโมกข์
๒ ปาฏิโมกข์ทุกเทศ ๘ หรือ ๕ ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้ฉลาด
ควรตรวจปาฏิโมกข์ได้.

ภิกษุอยู่องค์เดียว ฟังทำบัพพกิจบัพพกรรมไว้รอ
ภิกษุอื่นจนหมดเวทนา เห็นไม่มาแต่ฟังอธิษฐานว่า
อชฺช เม อุโปสถโก ปณฺณโรโส ถ้าเป็นวัน ๑๔ คำก็เปลี่ยน
ปณฺณโรโส เป็น จาคุกฺกโธ.

ภิกษุอยู่ ๒ รูป ฟังทำกิจทรงปวงไว้รอภิกษุอื่นอีก
เมื่อหมดเวทนาแล้วไม่มีภิกษุอื่นมา ฟังแต่คงอาบัตินี้แล้ว
บอกบริสุตฺถ์แก่กันและกันว่า บริสุตฺถุ โห อหิ อากุโธ ปริ-
สุตฺถุ โหติ นี ชาเรหิ ผู้อื่นพรหมชากว่าฟังว่า บริสุตฺถุ โห
อหิ ภนฺเต บริสุตฺถุ โหติ นี ชาเรถ.

ภิกษุอยู่ด้วยกัน ๓ รูป ฟังทำบัพพกิจบัพพกรรมไว้
รอภิกษุอื่น เห็นว่าไม่มีมาแน่แล้ว ฟังประชุมกัน ภิกษุ

ผู้ฉลาดรูปหนึ่งพึงตวงคณะญัตวา สุนนตุ เม ภนฺเต อาย-
 สฺมุนฺตา อชฺชูปโตถ ปณฺณโรถ ยทายสฺมุนฺตานิ
 ปตฺตคฺคตฺตํ มยฺ อญฺญมณฺญํ ปาริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 แดงพึงบอกบริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส คําบอกบริสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 กตฺวาเดวชางมณฺนิ พิงฺไซ้ฉะเพาะบทตงฺ เปุ่ดยนค้
 คําภนฺเตเป็นอาวุได้ ตามสํมคฺวรแก้ความเป็นผู้แก้อน
 เทานน.

ภิกษุตั้งค้ & รูปขันไป พิงฺสวดปาฏิโมกข์ เมื่อ
 ไม่มีอันตรายพิงฺสวดจนจบ ถ้ามีอันตรายอย่างใดอย่าง
 หนึ่ง พิงฺสวดย่อได้ อุเทศที่ยังไม่ได้สวด พิงฺประกาศ
 ด้วยสฺตบท.

อันตรายแห่งอุโบสถอันเป็นเหตุให้ สวดปาฏิโมกข์
 ย่อได้ มี ๑๐ อย่างค้ ๑. ราชนุตราโย พระราชาเสด็จ
 มา ๒. โจรนุตราโย โจรมาปล้น ๓. อคฺคยนุตราโย
 ไฟไหม้ ๔. อุกถนุตราโย น้ำท่วม ๕. มนุสฺสฺนุตราโย
 มนุษย์มามาก ๖. อมณุสฺสฺนุตราโย ผู้เข้าภิกษุ ๗. พาดน
 ุตราโย สัตว์ร้ายมา ๘. สิริสฺสฺนุตราโย งูเตยมา

ในที่ชุมนุม ๘. ชีวคินุตราโย อันตรายแห่งชีวิต ๓๐-
 พรหมจรรย์นุตราโย อันตรายแห่งพรหมจรรย์ เมื่ออัน
 ตราย ๓๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งมีมา ฟังสวดปาฏิ-
 โมกข์ย่อคงแต่อุเทศที่ ๒ เป็นต้นไป อันตรายมีมาใน
 เวลาทำถึงสวดอุเทศใดค้างอยู่ ฟังประกาศด้วยสัจคมท
 แต่อุเทศนั้นไปนิทานุเทศสวดยังไม่จบอย่าฟังประกาศ
 ด้วยสัจคมท ฟังสวดให้จบก่อน นอกนั้นจึงประกาศด้วย
 สัจคมท ไม่มีอันตรายฟังสวดโดยพิศดารจนจบ.

อุเทศแห่งปาฏิโมกข์ ๘ คือ นิทานุเทศ ๓ ปา-
 ราชิกุเทศ ๑ สังฆาทิสัถุเทศ ๑ อนิยตุเทศ ๑ นิสัสก-
 คัยุเทศ ๑ ปาจิตติยุเทศ ๑ ปาฏิเทศนียุเทศ ๑ เสดธิ-
 ยุเทศ ๑ สัมมตุเทศ ๑ ปาฏิโมกขุเทศ ๕ นั้น รวมคง
 แต่ อนิยต ถึงเสถียวตร เข่ากันเรียกว่า วิตถาการุ-
 เทศ จึงมีอุเทศเพียง ๕ ประการ อุเทศนี้สำหรับกำหนด
 ในการสวดย่อในเมื่อมีอันตราย ที่นิยมใช้กันอยู่กำหนด
 ด้วยอุเทศ ๘ ประการ สะดวกในการใช้ประกาศด้วย
 สัจคมท.

สุดบทนั้น คือประกาศว่า อูเทศน์นอกจากที่ส่ง
มาแต่นั้น ท่านทั้งหลายได้เคยฟังมาแล้ว ดังนี้

สุตา ไช อายตฺมฺนุเตหิ จตุตฺตาริ ปารวชิคา ชุมมา จดา
สุตา ไช อายตฺมฺนุเตหิ สุตฺตาริกรณฺตมฺตา ชุมมา เขต-
ตกนฺตสฺส ภควโต สุตฺตาคคํ สุตฺตปริยาปนฺนํ อนนฺตทม-
มาสํ อุตฺตลํ อากจฺฉติ ตตฺถ สพุเพเหว สํมคฺเคหิ
สํโมทนาเนหิ สติภฺชิตพุํ.

๒. ปวารณากรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่ง ทรงบัญญัติให้ ทำในวัน
ต้นสุดแห่งการจำพรรษา ด้วยจุดประสงค์ด้ายอุโบสถ
กรรม และทรงอนุญาตให้ทำแทนอุโบสถในวันนั้นด้วย
บุพเพกิจ บุพเพภณฺตลักษณะ ๔ และวันประชุมทำปวาร-
ณากรรม ก็เหมือนอุโบสถกรรมทุกประการ.

ภิกษุหนึ่งรูปฟังอธิบายว่า อชฺช เม ปวารณา-
ปณฺณรตฺส อชฺชํสามิ ภิกษุ ๒ รูป ฟังปวารณานั้นและ
กันทีเดียว ไม่ต้องตั้งญัตติ ภิกษุ ๓ - ๔ รูป ฟังตั้งคณะ
ญัตติว่า สุนฺนุตฺ เม ภนฺเต อายตฺมฺนุโต อชฺชปวาร-

ณา ปณฺณรตฺถิ ยทา ยสฺมฺมุตฺตานิ ปตฺตกถุตฺติ มยฺ
 อณฺณมณฺณิ ปวาเรยยาม เตวพิงฺกวารณาถินฺนแฉกฺกน
 ถามภิกษุคฺคังคเฏรฺูปจฺฉินฺนปํ พิงฺกํทำสังฆปวารณา คฺคณฺญค
 ว่า สฺสณาตฺ เม ฆนฺนเต สฺงโฆ อชฺชปวารณา ปณฺ-
 ณรตฺถิ ยทิสฺสํ สฺงฆสฺสํ ปทฺทกถุตฺติ สฺงโฆ ปวาเรย
 เตวพิงฺกวารณาตฺนคตอสฺงฆคตฺตรปตามถํคตฺตปพฺรชฺชา ถา
 จระบฺปประการ ใ้เป็ดยนคตอหนายเป็ยคิงฺน ถาปวาร-
 ณา ๓ หนพิงว่า เทววจิกิ ปวาเรย ถาปวารณา ๒ หน
 พิงว่า เทววจิกิ ปวาเรย ถาปวารณาหนเด็ยว พิง
 ว่า สฺमानวตฺถิสฺสํ ปวาเรย.

คำปวารณาต่อสงฆ์ว่า สฺงฆมฺ ฆนฺนเต ปวาเรมิ
 ทิฏฺฐิเรณฺ วา สฺสฺเตนฺ วา ปริสฺงกาย วา วทฺนฺตฺ มํ อายสฺมฺม-
 โค อณฺณมฺปิ อฺปาทาย ปสฺสฺสนฺโค ปฏฺธิกฺกริสฺสํสามิ ภิกษุ
 อ่อนกว่าพึงเป็ดยน อาวุโส เป็ย ฆนฺนเต.

คำปวารณาตต่อคณะว่า อหิ อาวุโส อายสฺมฺม-
 เต ปวาเรมิ ฯ ๓ ฯ วทฺนฺตฺ มํ อายสฺมฺมโค อณฺณมฺปิ
 อฺปาทาย ปสฺสฺสนฺโค ปฏฺธิกฺกริสฺสํสามิ ภิกษุผู้อ่อนกว่า

ฟังเบ็ดยนอาวโธ เป็น ภาหุเต ถ้า ๒ รูป จึงเบ็ดยน
 ชายตุ่มนุเต เป็น ชายตุ่มนุค เบ็ดยน ชายตุ่มนุโต เป็น
 ชายตุ่มมา.

๓. จิวรกรรม

ไตรจิวร คือผ้าสังฆาฏิ ๑ ผ้าอุคตตราสังฆ์ ๑ ผ้า
 อินทรവാตก ๑ ต้องคิดเย็บทำให้ถูกต้องตามลักษณะให้ได้ประ-
 มาณ แตะยอมให้ได้ดี ทำพินทุกัปปะ แด้วจึงอธิษฐาน
 จะไม่ตัดไม่ควร เพราะทรงห้ามไว้ว่า อย่าทรงผ้าที่ไม่
 ได้ดีดี ภิกษุใดทรง ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

วิธีตัดผ้านั้น ทรงวางแบบไว้ในคัมภีร์ชันชระ
 จะแต่งแบบจิวร ๘ ชั้นเท่าเป็นตัวอย่าง ชั้นที่หนึ่ง ๓ แบ่ง
 ออกเป็น ๒ ที่อื่น ๆ ยาวเรียกว่ามณฑล ที่อื่นสั้นเรียกว่า
 อัทธมมณฑล แผ่นผ้าเด็กยาวตามมณฑล ชั้นที่ถัดมา
 เรียกว่า วิจิฏฐะ แผ่นผ้าเด็กสั้นตามอัทธมมณฑล ชั้นที่
 ถัดมาเรียกว่าอนุวิจิฏฐะ แผ่นผ้าเด็กสั้นในระหว่างมณฑล
 ๓ กับอัทธมมณฑลเรียกว่าอัทธมกฐี แผ่นผ้าเด็กยาวตาม
 มณฑลเรียกว่ากฐี อัทธมมณฑลที่ถูกคอกในเจดีย์ห้ามเรียก

ว่า คเวยยะ อัทฉมณฑตที่ถูกแจ้งในเวด้าห่มเรียกว่า
สังฆยยะ อัทฉมณฑตที่ถูกมอในเวด้าห่มเรียกว่า
พาหิณะ แผ่นผ้าทาบริมโดยรอบเรียกว่าอนุวาท ทรง
อนุญาคให้มตุกคุม รังคุมคิตที่มุมชายต่างกั้นผ้าเด็ก
และที่ผูกคอกนผ้าหตุต.

ประมาณกว้างยาวตามขนาดของผู้ใช้ แต่ต้อง
ไม่เท่าหรือเกินสี่ศอกจัวร์ สี่ศอกจัวร์นั้นกว้าง ๖ คืบ ยาว
๘ คืบ โดยคืบพระสุคต ถ้าตัดผ้าชั้นที่ ๕ ชั้นที่หนึ่งๆ
กว้าง ๒๕ นิ้ว ชั้นที่ ๗ ชั้นที่ตะ ๑๗ นิ้ว ๑ กระเบียด
ชั้นที่ ๘ ชั้นที่ตะ ๑๓ นิ้ว ๒ กระเบียด ชั้นที่ ๑๑ ชั้นที่
ตะ ๑๑ นิ้ว อนุวาท ๖ นิ้ว เมื่อประกบกันเข้าแล้ว เป็น
จัวร์กว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ ยาว ๕ ศอก ๒ กระเบียด โดย
วัดจากประมาณคือ นิ้ว คืบ ศอก ช่างไม้ เป็นประมาณที่
พอดี พึงตัดจัวร์ตามแบบน.

สี่ศอกประมาณนั้นคือ ๕ กระเบียดครึ่ง เป็น ๑
นิ้วพระสุคต ๑๒ นิ้วเป็น ๑ คืบ ๒ คืบ เป็น ๑ ศอก เมื่อ
เทียบกับวัดจากประมาณแบบดงนี้ ๑๖ นิ้ว ๑ กระเบียดช่าง

ไม่เป็น ๑ คับพระตุ้กก จักรทศติดตามแบบข้างบนจริงเด็ก
กว่าตุ้กกจิวร.

ในผ้า ๓ ผืน ทรงอนุญาตให้ทำผ้าสังฆาฏี ๒ ชั้น
อุตตราสังค ๑ ชั้น อินทรവാต ๑ ชั้น สำหรับผ้าใหม่
ถ้าเป็นผ้าเก่า ทรงอนุญาต ผ้าสังฆาฏี ๑ ชั้น & ๑ ชั้น ผ้า
อุตตราสังค ๒ ชั้น ผ้าอินทรവാต ๒ ชั้น ถ้าเป็นผ้าบังสุกุล
ทรงอนุญาตให้ทำได้ตามตักขการ จะกชนกใด แต่จแต่
จะพึงอุตสาหะ.

ต้องการ

งานคำนวณต้นทุน

โดยวิธีของ ^๗ ส. ประเสริฐ ^๘

๑๓๒๓ มหาลัทธิศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
พิมพ์ที่ มหามหาวิทยาลัย ^๗ ^๘ ^๙ ^{๑๐} ^{๑๑} ^{๑๒} ^{๑๓} ^{๑๔} ^{๑๕} ^{๑๖} ^{๑๗} ^{๑๘} ^{๑๙} ^{๒๐} ^{๒๑} ^{๒๒} ^{๒๓} ^{๒๔} ^{๒๕} ^{๒๖} ^{๒๗} ^{๒๘} ^{๒๙} ^{๓๐} ^{๓๑} ^{๓๒} ^{๓๓} ^{๓๔} ^{๓๕} ^{๓๖} ^{๓๗} ^{๓๘} ^{๓๙} ^{๔๐} ^{๔๑} ^{๔๒} ^{๔๓} ^{๔๔} ^{๔๕} ^{๔๖} ^{๔๗} ^{๔๘} ^{๔๙} ^{๕๐} ^{๕๑} ^{๕๒} ^{๕๓} ^{๕๔} ^{๕๕} ^{๕๖} ^{๕๗} ^{๕๘} ^{๕๙} ^{๖๐} ^{๖๑} ^{๖๒} ^{๖๓} ^{๖๔} ^{๖๕} ^{๖๖} ^{๖๗} ^{๖๘} ^{๖๙} ^{๗๐} ^{๗๑} ^{๗๒} ^{๗๓} ^{๗๔} ^{๗๕} ^{๗๖} ^{๗๗} ^{๗๘} ^{๗๙} ^{๘๐} ^{๘๑} ^{๘๒} ^{๘๓} ^{๘๔} ^{๘๕} ^{๘๖} ^{๘๗} ^{๘๘} ^{๘๙} ^{๙๐} ^{๙๑} ^{๙๒} ^{๙๓} ^{๙๔} ^{๙๕} ^{๙๖} ^{๙๗} ^{๙๘} ^{๙๙} ^{๑๐๐}